

**Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
Юридичний факультет Київського національного університету імені
Тараса Шевченка**

**Українська спілка підприємців малого та середнього бізнесу
Адвокатське об'єднання “Василь Костицький і Партнери”
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва
Національної академії правових наук України
Київський українсько-польський університет**

**МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС
(ПРАВО, ДЕРЖАВА, ЕКОНОМІКА)**

економіко-правовий
науково-практичний журнал

ISSN 2413-743X

№ 1-2 (68 - 69)
2017

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ПРАВА	3
Дідич Т.О. Удосконалення правоутворення в Україні: теоретико-правовий і практичний вимір	3
Костевич Н.І., Кошицька К.С. Актуальні питання зловживання правом у сфері трудових правовідносин	8
ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ	14
Бабич В.А., Ткаченко Я.О. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення	14
Благодарська О.О. Адміністрування податків, як спосіб реалізації фіскальної функції органами ДФС України.....	19
Новицька Н.Б., Новицький А.М. Правові основи захисту права пацієнтів на інформацію.....	25
Рачунь Д.В. Припинення договору найму(оренди): окремі теоретичні аспекти	31
Сопільник Р.Л. Європейський досвід оцінки якості суду	35
АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА	41
Костицький В., Шишовська О. Про використання економічних моделей управління банками в управлінській діяльності	41
Лаговський В.В. Модель взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг	49
Лісовий А.В., Лісова Т.А. Напрями антикризового регулювання сільськогосподарського машинобудування.....	55
Русаліна Л.В. Економіко-правові передумови участі комерційних банків та у діяльності промислово-фінансових груп	62

УДОСКОНАЛЕННЯ ПРАВОУТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИЙ І ПРАКТИЧНИЙ ВИМІР

Дідич Т.О.

(кандидат юридичних наук, доцент, докторант юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка)

***Анотація.** У статті автором встановлено актуальність наукового пізнання теоретико-правових та практичних аспектів удосконалення правоутворення в Україні. Наголошено на перевагах комунікативно-інституційного методологічного підходу, що може бути застосовано для пізнання питань вдосконалення правоутворення в Україні. Здійснено аналіз та узагальнення стану наукового дослідження питань удосконалення правоутворення в Україні. Узагальнено розуміння проблем удосконалення правоутворення в Україні. Встановлено і обґрунтовано шляхи вдосконалення правоутворення та розкрито їх зміст.*

***Ключові слова:** правоутворення, формування права, удосконалення правоутворення, методологія, методологічний підхід.*

***Аннотація.** В статті автором встановлено актуальність наукового вивчення теоретико-правових і практичних аспектів удосконалення правоутворення в Україні. Зазначено переваги комунікативно-інституційного методологічного підходу, який може бути застосований для вивчення питань удосконалення правоутворення в Україні. Здійснено аналіз та узагальнення стану наукового дослідження питань удосконалення правоутворення в Україні. Розкрито розуміння проблем удосконалення правоутворення в Україні. Встановлено і обґрунтовано шляхи удосконалення правоутворення, розкрито їх зміст.*

***Ключевые слова:** правообразование, формирование права, усовершенствование правообразования, методология, методологический подход.*

Annotation. Didych T. Improving law-making in Ukraine: theoretical, legal and practical dimension.

In the article the author has established the relevance of scientific knowledge of theoretical, legal and practical aspects of the improvement of law-making in Ukraine. The advantages of the communicative-institutional methodological approach, which can be applied for knowledge of the issues of improving the legal formation in Ukraine, are emphasized. The analysis and generalization of the state of scientific research of the issues of improving the law-making in Ukraine is carried out. Generalized understanding of the problems of improving the law-making in Ukraine. The ways of perfection of law-making and their content are revealed and substantiated.

***Keywords:** law-making, law-formation, improving law-making, methodology, methodological approach.*

Правоутворення як соціально-правове явище зумовлене різноманітними факторами свого розвитку, знаходиться під впливом особливостей розвитку суспільства як сфери його існування, та держави як центрального суб'єкта утворення права. Вказана обумовленість процесу утворення права характеризує такі її діалектичні закономірності як наявність перспектив розвитку та здатність до удосконалення. Перспективність розвитку правоутворення як його невід'ємна властивість, відображає відповідні якісні зміни в процесі і змісті утворення права, що відбуваються в темпоральних межах та

характеризують утворення права як явище, що має динаміку свого розвитку. Ключовим аспектом перспектив розвитку утворення права є проблематика його вдосконалення, що заснована на суб'єктивному аспекті утворення права та його властивості (здатності) до вдосконалення. Вдосконалення утворення права – це особливий процес, який відбувається під впливом предметної, інтелектуально обумовленої, націленої на якісну зміну утворення права людської діяльності щодо подолання недоліків та підвищення рівня якості права, форм його виразу, забезпечення його поширення на суспільні відносини, а також протидії негативному впливу на правоутворення різноманітних суб'єктивних факторів, недопущення можливості зловживання правами в сфері творення права, нехтування об'єктивними потребами зміни правового регулювання тощо. Вдосконалення утворення права є складовою частиною перспектив його розвитку, відображає властивість (здатність) утворення права до його якісних змін під впливом усвідомленої діяльності суб'єктів, а отже становить як науковий, так і практичний інтерес. Актуальність наукового дослідження проблем удосконалення правоутворення підкреслюється і в літературних джерелах, де наголошується на тому, що практична значимість наукового пізнання правоутворення в сучасному суспільстві насамперед виявляється у можливості вивчення перспектив розвитку права, посилення його ефективності, забезпечення в подальшому якості правотворчості і правореалізації, тобто тих форм правової діяльності, які безпосередньо впливають на хід суспільного життя в цілому [1, с. 441]. Актуальність наукового пізнання проблем удосконалення правоутворення зумовлюється також прикладним значенням утворення права. Насамперед слід звернути увагу на прикладну складову утворення права, що пов'язана із змінами в практичній сфері життєдіяльності суспільства шляхом вияву об'єктивної необхідності зміни правового регулювання, здійснення творення права, надання йому відповідної форми та змісту, подальшого поширення на суспільні відносини тощо. Розкриття проблем перспектив розвитку утворення права та виокремлення і обґрунтування шляхів його вдосконалення дозволяє визначити пріоритетні напрями модернізації юридичної техніки, підвищення якості звичаєвої та прецедентної форм утворення права, забезпечення функціонування механізму вияву та адекватного відображення об'єктивних потреб у зміні правового регулювання, а також для вдосконалення юридичної форми існуючих суспільних відносин, забезпечення її оптимальності, ефективності та надійності [2, с. 107]. Слід погодитись також з думкою О. Ю. Калініна про те, що в сфері теоретико-правових досліджень сьогодні не вироблено відповіді на питання передбачення, моделювання та удосконалення утворення права. Винайдення відповіді на це питання займає важливе місце в системі сучасних наукових досліджень правоутворення [3, с. 9-10].

Постановка задач дослідження. З огляду на вищезазначене, відзначаючи принципову роль утворення права в сучасних умовах розвитку вітчизняного суспільства, розбудови держави та правової системи, в якості задач дослідження вважаємо за доцільне визначити наступні: узагальнити розуміння проблем удосконалення правоутворення в Україні; встановити і обґрунтувати шляхи вдосконалення правоутворення та розкрити їх зміст.

Основний зміст. Невід'ємним аспектом категорії «перспектив розвитку» є вдосконалення досліджуваного явища або процесу. За своєю сутністю перспективи розвитку правоутворення пов'язані з:

- 1) об'єктивним елементом, який характеризує перспективи розвитку правоутворення як такі, що відбуваються незалежно від свідомості індивідів, під впливом об'єктивної реальності. Відповідно такий розвиток правоутворення відбувається еволюційно, з врахуванням факторів правоутворення, їх зміни та характеру впливу на утворення права. Тому і саме пізнання перспектив розвитку правоутворення відбувається з точки зору його місця в системі явищ правової реальності, що відповідає засадам пізнання з точки зору матеріалістичної діалектики;

2) суб'єктивним елементом, котрий визначає перспективи розвитку правоутворення як коло факторів, що безпосередньо залежать від свідомості та волі індивідів, їх розумових здібностей та поведінки. Отже, пізнання перспектив розвитку утворення права має відбуватися не лише з точки зору його місця в системі явищ правової реальності як об'єктивно зумовленого явища, але і з точки зору впливу на розвиток утворення права свідомості і волі індивідів, що відбувається відповідно до їх внутрішнього переконання та реалізується в межах їх поведінки.

Поєднання об'єктивності і суб'єктивності в аспекті перспектив розвитку правоутворення так само відповідає засадам матеріалістичної логіки, а результат такого поєднання надає змогу з'ясувати роль, значення та можливий результат розвитку утворення права в перспективі. Окремим аспектом поєднання об'єктивного та суб'єктивного елементів перспектив розвитку правоутворення є його удосконалення, тобто зміни в бік поліпшення та результат такої зміни [4, с. 631], поліпшення і покращення процесу такої діяльності [5, с. 424]; підвищення рівня якості [6] тощо. Суб'єктивний аспект терміну удосконалення, в тому числі і по відношенню до явища «правоутворення», відзначається і у Великому тлумачному словнику сучасної української мови, в якому термін «удосконалення» тлумачиться як дія за значенням «удосконалювати», тобто робити досконалішим, кращим [7, с. 1497-1498]. Це пояснюється здатністю людини до керування своєю поведінкою, яка під впливом різноманітних засобів визначає зміст своєї поведінки та її результативність. В цьому аспекті ми можемо вести мову про можливість удосконалення правоутворення, що доцільно зробити, засновуючись на наукових положеннях, визначивши і обґрунтувавши комплекс шляхів такого удосконалення. Таким чином удосконалення правоутворення, з точки зору об'єктивної зумовленості утворення права може бути визначене як здатність утворення права до поліпшення, підвищення рівня якості, а з точки зору суб'єктивного аспекту – удосконалення правоутворення є розумовою та практичною діяльністю суб'єктів щодо зміни утворення права в напрямі його поліпшення та підвищення рівня якості.

Наукове дослідження проблематики удосконалення правоутворення в Україні, насамперед, потребує виокремлення та подальшого застосування панівного методологічного підходу, який буде взятий за основу такого пізнання. Враховуючи, що панівним методологічним підходом нашого дослідження теоретико-правових аспектів правоутворення в цілому, та теоретико-правових і практичних аспектів удосконалення правоутворення в Україні, зокрема, нами визначено комунікативно-інституційний підхід до пізнання, вважаємо, що його пізнавальний потенціал є достатнім для вивчення і таких аспектів як удосконалення утворення права в Україні. Комунікативно-інституційний методологічний підхід забезпечить можливість:

- по-перше, розкрити правоутворення крізь призму його розвитку, що має закономірності свого зародження, становлення, сучасного існування та потенціалу для існування і функціонування в майбутньому, потенційно націлений на якісні зміни;

- по-друге, комунікативно-інституційний методологічний підхід до пізнання аспектів розвитку та удосконалення правоутворення здатен найбільш всебічно розкрити об'єктивний і суб'єктивний аспекти, що визначають майбутній якісний стан утворення права, визначити шляхи впливу на утворення права щодо підвищення його рівня;

- по-третє, структурувати розвиток правоутворення на окремі напрями, що узагальнить потенційну здатність утворення права до поліпшення його якісного прояву крізь призму комунікативно-правових властивостей та інституційного прояву, а також структурувати удосконалення правоутворення шляхом виокремлення і обґрунтування шляхів такого удосконалення.

Одразу варто зауважити, що удосконалення будь-якого явища або процесу – це свідомо вольовий процес, який залежить від діяльності суб'єктів, відповідно і мова про їх узагальнення іде виключно в частині удосконалення тих елементів досліджуваного явища

або процесу, які є суб'єктно залежними, відповідно на них може бути спричинено вплив кризь призму діяльності суб'єктів щодо надання їм нових якісних характеристик. Оскільки правоутворення є явищем, що обумовлене як об'єктивними чинниками, так і є суб'єктивно залежним, відповідно мова про його удосконалення переважно стосуватиметься саме суб'єктивно обумовлених аспектів утворення права.

Варто зазначити, що удосконалення утворення права в Україні набуває особливої актуальності на сьогодні. Звичайно, потрібно зауважити, що удосконалення утворення права є умовною категорією, оскільки якість утворення права є відносно визначеною, а самі критерії якості є абстрактними. Проте, максимальне дотримання і виконання основних засад правоутворення є основою якості як самого процесу і змісту утворення права, так і якості та ефективності права і правового регулювання відносин, що є результатом такого утворення. Вважаємо за доцільне узагальнити удосконалення правоутворення в Україні в межах відповідних шляхів такого удосконалення, що дозволить цілісно уявити проблематику підвищення якості утворення права.

До комплексу шляхів удосконалення правоутворення в Україні варто віднести формування та реалізацію системи ідеолого-концептуальних засад утворення права, які, як правило, залежать від наявності або відсутності офіційної ідеології у державі, положень правової, в тому числі і правотворчої політики держави, програм розвитку тих або інших сфер життєдіяльності суспільства тощо. З огляду на те, що Україна конституційно проголошена демократичною, правовою соціальною державою, відповідно утворення права має відповідати засадам демократизму та концептуальності, що можливо конкретизувати у вигляді наступних тез:

- закріплення та реалізація засад рівності суб'єктів у правах і свободах;
- забезпечення та відображення у змісті норм права ідей справедливості як віддзеркалення пануючих у суспільстві уявлень про добро і зло, правду, справедливість та несправедливість;
- наявність єдиної правової, в тому числі правотворчої політики держави;
- забезпеченість розвитку законодавства науково обґрунтованими концептуальними основами, що мають обов'язковий характер для суб'єктів правоутворення тощо.

Варто зауважити, що зазначені ідеолого-концептуальні засади правоутворення повинні отримати відповідне правове закріплення у вигляді положень концепцій розвитку законодавства, концепцій підвищення рівня правової свідомості і правової культури громадян, положень офіційної правової політики держави тощо.

В якості самостійного напрямку вдосконалення утворення права в Україні варто наголосити про посилення його соціальної обумовленості. Його змістом є, з однієї сторони, підвищення рівня правової свідомості і правової культури громадян, що забезпечить формування об'єктивної необхідності утворення права, а також подальше поширення права на суспільні відносини, а з іншої сторони, надасть можливість ефективно та достовірно виявляти об'єктивну необхідність утворення права, здійснити її аналіз та в подальшому забезпечити формулювання права і його реалізацію. Посилення соціальної обумовленості утворення права передбачає:

- визнання та дотримання пріоритетності невід'ємних прав і свобод людини в процесі утворення права, в його змісті та в подальшій реалізації права;
- утворення нових норм права має бути здійснено суб'єктом, здатним співвіднести його майбутню дієвість з існуючими соціальними, економічними, морально-духовними умовами суспільного буття і тенденціями їх розвитку. Ігнорування об'єктивно існуючих умов і закономірностей соціально-духовного розвитку створює загрозу нівелювання цінності права, ускладнення або навіть унеможливлення його реалізації;
- для ініціювання утворення права та визначення засобів правового впливу на суспільні відносини надзвичайно важливо створити ефективний механізм виявлення потреб суспільства у відповідних змінах за допомогою створення нових правових норм

або зміни діючих. Такий механізм повинен максимально комплексно виявляти ці передумови та опрацьовувати їх з метою винайдення ефективної моделі правового впливу на суспільні відносини та забезпечення потреб розвитку суспільства;

- утворювані правові норми повинні бути обґрунтованими та відповідати рівню розвитку суспільних відносин, що забезпечить їх адекватне сприйняття всіма суб'єктами суспільних відносин та максимальне досягнення мети їх прийняття.

Висновки. Вдосконалення практики утворення права, на нашу думку, має включати в себе:

а) уніфікацію вимог юридичної техніки, передусім, форми, структури, мови та реквізитів актів творення права, що надасть цим документам відповідного уніфікованого характеру, забезпечивши надалі належне однозначне тлумачення й застосування правових норм, що ним закріплені;

б) з метою забезпечення ефективного функціонування правоутворення, воно має засновуватись на міцній правовій основі, що регламентує правовий статус суб'єктів правоутворення, його процедурно-процесуальні основи, правовий статус актів правотворчості, вимоги до форм утворення права та актів творення права тощо;

в) слід закріпити в змісті чинного законодавства України правові наслідки, що настають у разі розроблення та прийняття правотворчого акта, який не відповідає вимогам юридичної техніки, що здійснено з порушенням відповідних установлених строків і порядку цієї діяльності тощо;

г) необхідно мінімізувати вплив політичних та інших суб'єктивних факторів на процес утворення права, що призводить до розроблення та прийняття актів правотворчості такого змісту, у якому відображено певні політичні або окремі суб'єктивні інтереси та положення, що не завжди відповідають рівню та потребам розвитку певної сфери суспільних відносин;

д) доцільно впровадити комплекс заходів, якими уповноважених суб'єктів за ефективність, повноту, своєчасність прийняття, введення в дію та реалізацію утворених норм права визнати суб'єктами юридичної відповідальності;

е) особливої актуальності набуває необхідність створення певних стандартів утворення права. Сукупність його стандартизованих властивостей повинна включати вимоги (критерії), що висуваються до учасників правотворчого процесу, до порядку і послідовності стадій утворення права; форм утворення права тощо;

ж) потребує поліпшення система формально-юридичних засад утворення права. У загальному вигляді вони являють собою систему юридичних принципів, способів, засобів, правил та методів щодо створення, прийняття, введення в дію та поширення на суспільні відносини норм права, яким надана відповідна форма виразу;

з) принципової ваги набуває питання науково-експертного забезпечення процесу правоутворення, який припускає участь учених найширшого кола спеціальностей: юристів, соціологів, істориків, економістів, лінгвістів в процесі виявлення об'єктивної необхідності, формування змісту та форми виразу норми права, здійснення її тлумачення, сприяння реалізації тощо. Саме на них покладається завдання виявити і трансформувати об'єктивну необхідність зміни правового регулювання у норму права та в подальшому в життєдіяльність суспільства;

і) з метою вдосконалення правоутворення доцільно посилити координаційно-програмний характер утворення права, що проявляється в потребі вироблення єдиної програми розвитку законодавства у тій або іншій сфері суспільних відносин; доцільно в подальшому впроваджувати засади концептуалізації правотворчості, що передбачає проведення правотворчої діяльності на основі єдиних принципів і правил з метою формування законодавчої бази відповідно до вимог системності, націленості на забезпечення комплексності правового регулювання.

Важливо окремо відзначити доцільність впровадження в навчальний процес вищих навчальних закладів України юридичного спрямування або на юридичних факультетах

вищих навчальних закладів відповідних спеціалізованих навчальних дисциплін (наприклад, «Основи нормопроекування», «Проблеми правоутворення» тощо), зміст яких буде сприяти професійній підготовці фахівців у сфері утворення права.

Список використаних джерел

1. Трофимов В. В. Правообразование в современном обществе: теоретико-методологический аспект: Дис. ... д-ра. юрид. наук: 12.00.01 / В. В. Трофимов. – СПб, 2011. – 500 с.
2. Матузов Н. И. Правовая система и личность / М. И. Матузов. Саратов: Саратов. Гос. ун-т, 1987. – 293 с.
3. Калинин А. Ю. Правообразование в России: понятийно – категориальный и структурно – функциональный состав (историко – теоретическое исследование): Дисс. ... канд. юрид. наук / А.Ю. Калинин. – СПб, 2010. – 178 с.
4. Словник української мови: в 11 т. / ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 10: У – Ц [ред. П. Й. Горещкий, А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, Н. І. Швидка]. – К.: Наукова думка, 1979. – 397 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/udoskonalennja>. – Назва з екрану.
5. Караванський С. Й. Практичний словник синонімів української мови. Київ. «Українська книга», 2000 480 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zosh6.at.ua/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf. – Назва з екрану.
6. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови (3-є видання) — К.: Довіра, 2007. — 477 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/31/53411/29653.html>. – Назва з екрану.
7. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Укл. В. Т. Бусел. – Київ, Ірпінь: Перун, 2005. – 1728 с.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ У СФЕРІ ТРУДОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Костевич Н.І.

(магістр Інституту права Університету ДФС України)

Кошицька К.С.

(магістр Інституту права Університету ДФС України)

Анотація. В статті розкрито суть поняття «зловживання правом», наведено найпоширеніші випадки такого зловживання суб'єктами у сфері трудових правовідносин; здійснено огляд судової практики щодо вирішення спорів, що виникають при зловживанні трудовими правами; запропоновано зміни до законодавства, що дозволять мінімізувати випадки зловживання правом.

Ключові слова: зловживання правом, трудові спори, трудовий договір (контракт), право роботодавця, право працівника.

Аннотация. В статье раскрыта суть понятия «злоупотребления правом», приведено распространенные случаи такого злоупотребления субъектами в сфере трудовых правоотношений; осуществлен обзор судебной практики относительно решения споров, что возникают при злоупотреблении трудовыми правами; предложено изменения в законодательстве, что позволят минимизировать случаи злоупотребления правом.

Ключевые слова: злоупотребление правом, трудовые споры, трудовой договор (контракт), право работодателя, право работника.

Abstract. *The article disclosed the essence of the concept of "abuse of right", described most widespread cases of such abuses of actors in labor relations; made review judicial practices to solve disputes that arise at abusing labor rights; proposed amendments to legislation which will minimize cases of abuse of the right.*

Keywords: *abuse of rights, labor disputes, employment agreement (contract), the rights of employers, the rights of employees.*

Вступ. Зловживання правом у сфері трудових відносин в наш час набуває все більших обертів і все частіше стає об'єктом досліджень юристами-науковцями. Зміни у законодавстві, що відбувалися в останні роки, стали причиною поширення випадків зловживання правом як роботодавцем, так і самим працівником. У приватноправових відносинах, де основою є диспозитивні принципи врегулювання правових зв'язків, і зародилася проблема зловживання правом суб'єктами.

Виклад основного матеріалу. В законодавстві України, в тому числі трудовому, відсутнє нормативне закріплення поняття «зловживання правом» учасниками правовідносин. Дане явище з'явилося у процесі безпосереднього виконання сторонами своїх прав та обов'язків, що спрямовані на досягнення певного результату. Виходячи із того, що законодавець не визначив поняття зловживання правом, то воно і не розглядається як правопорушення і як наслідок відсутні будь-які заходи впливу на особу «зловживача», оскільки така діяла в межах наданих, а тим більше гарантованих їй прав. Твердження про наявність поширених випадків зловживання правом та існування цього терміну підтверджується лише судовою практикою та доктринальними висновками науковців.

На сьогоднішній день вчені не можуть дійти єдиного висновку щодо дефініції «зловживання правом». Існує декілька підходів щодо розуміння даного поняття. Так, прибічники одного з підходів, під «зловживанням правом» визначають реалізацію суб'єктивних прав у встановлених законом межах, але всупереч їх призначенню, що спричиняє шкоду іншим учасникам суспільних відносин (О.Ю. Хабло, А.С. Шабурова). Прихильники іншого підходу під «зловживанням правом» визначають форму здійснення права, всупереч його призначенню, меті, інтересам інших суб'єктів, за допомогою якої спричиняється шкода іншим учасникам суспільних відносин (О.О. Малиновський, Ю.С. Васильєв). Варто виокремити науковців Й.О. Покровського, В.П. Грибанова, Т.С. Яценка, котрі поняття «зловживанням правом» трактують як особливий вид правопорушення, що вчиняється уповноваженою особою при здійсненні нею належного їм права, пов'язане з використанням недозволених конкретних форм у рамках дозволеного їй загального типу поведінки [4].

Тож зловживання правом у сфері трудових правовідносин – це недобросовісне здійснення сторонами трудового договору (контракту) суб'єктивних прав, за якого особа на основі нормативних актів чи угод вчиняє дії, що спрямовані на отримання організаційних, майнових та інших благ у поєднанні із завданням шкоди іншій стороні.

У трудових правовідносинах зловживання правом характеризується наявністю диспозитивних (договірних) та імперативних (нормативних) норм, оскільки права та обов'язки сторін виникають із трудового договору (контракту), а також на них поширюються відповідні права та обов'язки, що закріплені в законодавчих актах. Тому зловживання правом стає можливим за наявності таких обставин: закріплення в законі чи договорі суб'єктивного права (наявність норми); реальна можливість здійснення цих прав; реалізація суб'єктивного права на практиці, при якій суб'єкт завдає шкоди суспільним відносинам та інтересам інших осіб.

На думку багатьох вчених, зловживання суб'єктами трудового договору своїми правами, здійснюється у формі зовні правомірних дій (або бездіяльності), спрямованих виключно на перешкоджання реалізації прав і захист законних інтересів іншої сторони. Проте видається досить необґрунтованим зведення кваліфікації зловживання у трудових

відносинах тільки до дій, що здійснюються виключно з наміром заподіяти шкоду іншій особі.

Разом з тим, зловживання правом часто може проявлятися як з боку роботодавця, так і з боку працівника, коли один із вказаних суб'єктів завдає шкоди іншому і при цьому діє у відповідності з приписами законодавства. В подальшому в таких випадках немає майже ніякої можливості протидіяти зловживанню правом.

При зловживанні правом завжди одна особа завдає шкоди іншій, при цьому заподіяна шкода може бути як безпосередньою ціллю, так і наслідком задоволення власних потреб за рахунок інших.

На практиці поширеними випадками зловживання трудовими правами є дії як роботодавця, так і працівника. Так працівник здатен зловживати трудовими правами, за умовою що його суб'єктивне право було використане ним не за призначенням. Таким чином працівник забезпечує собі переваги та певні вигоди, котрі були отримані недобросовісними діями стосовно роботодавця. Характерною особливістю зловживанням правом виступають умисні дії працівника, вчиняючи котрі останній сподівається на досягнення позитивних наслідків для себе і негативних для роботодавця [5].

У трудових правовідносинах можемо спостерігати, що зловживання правом з боку працівника може вчинятися як при прийнятті на роботу, так і при звільненні з ініціативи роботодавця. Наприклад, якщо при прийнятті на роботу працівник приховує інформацію про стан свого здоров'я або ж взагалі інвалідність, а потім в процесі виконання своїх трудових обов'язків може вимагати від роботодавця доплат чи додаткових оплачуваних відпусток за станом здоров'я. Оскільки працівник діє з прямим умислом, спочатку не повідомляючи правдиву інформацію про себе задля влаштування на роботу, а потім своїми діями безпосередньо чинить шкоду та завдає матеріальних збитків роботодавцю.

Також варто зазначити про таке зловживання правом з боку працівника, яке користується широкою "популярністю", як прогули, наслідком яких слідує звільнення з місця роботи. Будучи обізнаними у сфері своїх прав, такий працівник звертається до суду з позовом до роботодавця про поновлення на роботі, здійснення усіх виплат за період «вимушеного» прогулу, пред'явивши як доказ неправомірного звільнення наявність листка непрацездатності до суду. Аналіз судової практики свідчить, що у більшості випадків такого працівника за рішенням суду поновлюють на роботі, а роботодавець змушений виплатити компенсацію за кожен день відсутності працівника на роботі, до того ж сплатити останньому моральну шкоду і судові витрати.

Тобто можемо сказати, що працівники зловживають своїми правами, використовуючи їх всупереч цілям, встановленим нормативними актами.

Зловживати правом також можуть, як не дивно, й вагітні жінки, котрі наділені гарантіями при прийнятті на роботу та неможливістю їх звільнення. Стаття 184 КЗпП України [1] передбачає гарантії при прийнятті на роботу й заборону звільнення вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до 3 років. Забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних із вагітністю. Не допускається звільнення жінок, які є самотніми матерями і виховують дітей, які не досягли 14 років. Зазначена норма законодавства, як ми бачимо, дає можливість недобросовісним жінкам неабияк зловживати своїми правами. Так, наприклад, частими випадками є невиконання такими особами своїх трудових обов'язків, часті прогули, з'явлення на роботу в нетверезому стані. Роботодавець позбавлений можливості звільнення таких працівників, до останніх можуть застосовуватись лише роз'яснювальні заходи, які, як підтверджує практика, не є дієвими.

На практиці досить часто зустрічаються непоодинокі випадки, коли вагітні жінки мають намір влаштуватися на роботу, без повідомлення роботодавцю про свій особливий стан. При прийнятті на роботу або розірванні трудового договору з ініціативи роботодавця жінка приховує інформацію про те, то вона вагітна, а потім поновлюється на роботі в судовому порядку.

Поширеними є випадки, коли при звільненні працівник свідомо протягом тривалого часу не забирає свою трудову книжку із попереднього місця роботи, чим роботодавця ставить у рамки, коли останній стає порушником вимог п. 3, 4 Постанови КМУ Про трудові книжки працівників, за якою трудові книжки при звільненні працівника видаються йому в день звільнення під розписку в журналі обліку, а відповідальність за організацію таких дій покладаються на роботодавця. [3]. Інструкція про порядок ведення трудових книжок працівників [2] у п. 4.1. вказує, що при затримці видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу працівникові сплачується середній заробіток за весь час вимушеного прогулу, чим з одного боку надає гарантії працівнику, а з іншої дає можливість ім. для зловживання правом. У судовій практиці міститься достатньо випадків, коли працівник таки зловживає такими правами, навмисно не отримавши трудову книжку, звертається до суду із позовною заявою, в якій просить суд стягнути з роботодавця середній заробіток за весь час вимушеного прогулу. За для уникнення таких ситуацій, роботодавець повинен вжити усіх заходів, аби віддати працівнику трудову книжку, відправляти останньому рекомендаційні листи з описом вкладень з проханням забрати свою трудову книжку. У разі зловживань працівником, факт відправлення таких листів (наявність поштових документів про відправлення) буде доказом у суді про те, що роботодавець вживав усіх заходів, аби вчасно видати працівнику трудову книжку. Так Апеляційним судом Харківської області у справі № 641/10928/15-ц від 16 березня 2016 року апеляційну скаргу ОСОБА_1 на рішення Комінтернівського районного суду міста Харкова від 05 лютого 2016 року по цивільній справі за позовом ОСОБА_1 до Приватного підприємства «Л» про стягнення середнього заробітку, моральної шкоди, позивач стверджувала, що при звільненні вона не отримала трудову книжку. Згодом вона була направлена кур'єром «Нової пошти», але позивач вважає, що за затримку у видачі трудової книжки з вини власника або уповноваженого ним органу їй має бути виплачений середній заробіток за весь час вимушеного прогулу тож просить стягнути середній заробіток за час вимушеного прогулу у сумі 2603 грн. 69 коп., моральну шкоду у розмірі 1000 грн. та витрати на правову допомогу у сумі 1000 грн. Представник відповідача ПП «Л» заперечував проти заявлених позовних вимог. Посилався на те, що саме внаслідок неправомірної поведінки позивачки по зловживанню правом, ухилення від своєчасного отримання трудової книжки, затягування часу задля штучного збільшення суми відшкодування, ПП «Л» не міг вчасно видати їй трудову книжку. Рішенням Комінтернівського районного суду міста Харкова від 05 лютого 2016 року у задоволенні позову позивачу відмовлено. В апеляційній інстанції позивач стверджує, що документальним підтвердженням факту нез'явлення працівника за трудовою книжкою в день звільнення є рекомендоване повідомлення про вручення поштового відправлення, де вказано про необхідність отримання трудової книжки у зв'язку із звільненням. Таке повідомлення їй надіслано не було. Вважаючи докази позивача належними та достатніми апеляційний суд Харківської області виніс рішення про задоволення апеляційної скарги, стягнути з Приватного підприємства «Л» на користь позивача середній заробіток за час вимушеного прогулу у сумі 2603 грн. 69 коп., моральну шкоду у розмірі 1000 грн. та 1000 грн. витрат на правову допомогу, а також стягнути з Приватного підприємства «Л» в дохід держави судовий збір у сумі 2046 грн. 24 коп.

Саме в цих випадках працівник зловживає своїм правом, надаючи роботодавцеві підробні документи. Як правило, це є чеки з готелів, проїзні документи.

Отже, працівники зловживають своїми правами, використовують своє суб'єктивне право всупереч цілям, установленим у нормативних актах. Результатом зловживання правом завжди є завдання шкоди у вигляді реальних збитків роботодавцю. Працівник діє в межах наданих йому суб'єктивних прав, але використовує їх для власних потреб, створюючи несприятливі наслідки для інших осіб, які є стороною трудового договору.

Проблема зловживання правом роботодавцями також є поширеною в практиці та актуальною з точки зору правової науки.

Вивчаючи судову практику можна виокремити такі випадки зловживання правом:

- при прийомі на роботу роботодавець обіцяє сприятливі умови праці, наявність власного робочого місця, можливість кар'єрного росту. Часто роботодавець з умисно вводить в оману кандидата на роботу або працівника щодо розміру заробітної плати, матеріальна допомога та інших виплат.

- часті випадки приховування інформації про відхід від нормальних умов праці, нормування робочого часу, понаднормові роботи, необхідність працювати у вихідні дні, довготривалі відрядження і т.

- існують правові та змістовні колізії, коли роботодавець пропонує претенденту на робоче місце більший обсяг виконуваної роботи і обов'язків при меншій оплаті праці. Тому, на наш погляд, в трудовому договорі (контракті) потрібно чітко визначати умови праці, розмір заробітної плати з усіма можливими надбавками, преміями чи відрахуваннями, а також конкретний зміст механізму правового регулювання трудових відносин між роботодавцем і працівником.

- поширеними є випадки зловживання правом при укладенні трудового договору з випробувальним терміном, що набуває все більшої актуальності у зв'язку з порушеннями прав працівника. Випробувальний термін - це певний період часу, протягом якого роботодавець може перевірити працівника на предмет його здатності до виконання конкретної дорученої роботи. Частими є зловживання правами роботодавцем, коли він майже задарма користується працею особи, яка перебуває на випробувальному терміні, а після закінчення такого терміну звільняє особу у зв'язку з надуманими невідповідністю такого працівника займаній посаді або відсутністю у нього певних навиків. Слід зазначити, що проектом Трудового кодексу передбачено збільшення строку випробувального терміну від 3 до 6 місяців, що дає змогу роботодавцю ще більше можливостей для зловживання правом.

- зловживання правом роботодавцем при влаштуванні на роботу працівника відбувається і при підписанні сторонами строкового трудового договору (контракту), коли трудові відносини не можуть бути встановлені на невизначений строк. Обов'язковою умовою такого документа є строк, за якого працівник буде працювати на роботодавця, виконувати свої обов'язки та отримувати заробітну плату. Захищеним від зловживань працівник буде у разі підписання договору, в якому зазначено, що особа приймається на роботу строком на 5 років, наприклад. Зловживання правом відбувається у випадку, коли в договорі міститься умова, що працівник приймається на роботу строком до 5 років, оскільки такого працівника може бути звільнено у будь-який момент після підписання договору. На законодавчому рівні закріплено, що деякі працівники науки, культури, викладачі, особи творчих професій приймаються на роботу строком «до» 3 років, що ставить у край невідповідні умови працівника і дає можливість для зловживання правом роботодавцю.

Висновок. Отже, проблема заборони зловживання правом потребує наукового осмислення з наступним вирішенням на законодавчому рівні. Причинами зловживання трудовими правами може бути не тільки недосконалість чинного трудового законодавства, його протиріччя, проблемність, але й причини, зумовлені гнучкістю у правовому регулюванні трудових відносин. Для того щоб звести до мінімуму випадки зловживання правом суб'єктами трудових правовідносин, необхідно:

- вдосконалити законодавство у сфері трудового права, шляхом закріплення офіційного поняття "зловживання правом", його характеристику та закріпити відповідальність «зловживачів»;

- внести зміни до Кодексу законів про працю, у відповідності до яких якщо працівником було надано завідомо недостовірну інформацію роботодавцю, останній має право звільнити таку особу без виплати будь-яких компенсацій;

- при зверненні до суду суб'єктом, що зловживає правами у сфері трудових відносин, при встановленні судом факту такого зловживання правом, суд має відмовляти в задоволенні такого позову;

- на законодавчому рівні закріпити гарантії для осіб, які при працевлаштуванні перебувають на випробувальному терміні, встановити для них розмір заробітної плати не нижче мінімальної;

- внести зміни до законодавчих актів, що визначають умови строкового трудового договору для окремих категорій осіб в частині прив'язки до часу «до ... років», змінити «на... років».

Список використаних джерел

1. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. № 322-VIII // Відомості Верховної Ради УРСР.- 17.12.1971 / Додаток № 50.- ст. 37.

2. Про затвердження Інструкції про порядок ведення трудових книжок працівників Мінпраці України (до1997р.): Наказ, Інструкція від 29.07.1993 № 58 // Мін'юст України, Мінсоцзахист. – 17.28.1993. - № 110.

3. Про трудові книжки працівників: Постанова від 27.04.1993 № 301 // Кабінет Міністрів України. - 301-93-п.- 27.04.1993. - №301.

4. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки / В.В. Резнікова. - 2013.

5. Хміль М. М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоритико-правові аспекти) : дис. канд. юрид. наук / М. М. Хміль. – Х., 2005. – 199 с.

ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПРАКТИКИ

АДМІНІСТРАТИВНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА КОРУПЦІЙНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ

Бабич В.А.

(кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного права і процесу та митної справи Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України)

Ткаченко Я.О.

(студентка Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України)

Стаття присвячена дослідженню корупційних правопорушень, відповідальність за які передбачена нормами адміністративного права. Розглянуто особливості даного виду правопорушень шляхом аналізу звітів про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції, а також запропоновано шляхи вирішення проблеми.

Ключові слова: адміністративне право, корупційні правопорушення, адміністративна відповідальність.

Статья посвящена исследованию коррупционных правонарушений, ответственность за которые предусмотрена нормами административного права. Рассмотрены особенности данного вида правонарушений путем анализа отчетов о результатах проведения мероприятий по предотвращению и противодействию коррупции, а также предложены пути решения проблемы.

Ключевые слова: административное право, коррупционные правонарушения, административная ответственность.

Annotation. *The article investigates corruption offenses, responsibility for which the rules of administrative law. The features of this type of crime by analyzing reports on the results of measures to prevent and combat corruption and the ways of solving the problem.*

Keywords: *administrative law, corruption, administrative responsibility.*

Постановка проблеми. Питання корупції в Україні не може залишатися в тіні, являючи собою одну з найважливіших проблем. Актуальність даного питання зумовлюється тим, що корупція є величезною перешкодою на шляху до розбудови правової держави, підриває імідж України на світовій арені та не дозволяє налагодженню довіри у взаємовідносинах між владою та громадськістю. Не зважаючи на усі заходи спрямовані на подолання цього явища, питання корупції досі не втрачає свою актуальність, потребує ознайомлення із офіційними щорічними звітами, статистичними даними та поширення отриманої інформації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам корупції в Україні присвячено велику кількість праць. Як соціально-політичне явище корупцію розглядав Є. В. Невмержицький, адміністративно-правові засади боротьби з корупцією з'ясували Р.М. Тучак, та С. С. Рогульський, причини та наслідки корупції досліджували І. В. Ангелко, В. Б. Молчанов, корупцію в ОВС розглядали З. Р. Кісіль та А. Н. Виригин, напрями протидії цьому явищу вивчав Є. Д. Скулиш та багато інших вчених.

Метою даної статті є дослідження питання адміністративної відповідальності за корупційні правопорушення та ознайомлення із конкретними показниками її становища в Україні.

Виклад основного матеріалу.

Корупція – явище глобальне. На жаль, притаманне воно усім без виключення країнам, незалежно від політичного устрою і рівня економічного розвитку.

Одна з найбільших у світі міжнародних компаній, що надають професійні послуги, та одна з компаній «Великої четвірки» - компанія Ernst & Young створила рейтинг, у якому Україна випередила Росію, отримавши третє місце серед найбільш корумпованих країн Європи. Згідно з дослідженням компанії, 85% опитаних менеджерів в Україні вважають хабар важливим інструментом ведення справ.

Важливу роль у боротьбі з корупцією у нашій державі відведено адміністративному законодавству. Глава 13-А Кодексу України про адміністративні правопорушення визначено наступні корупційні правопорушення за вчинення яких передбачено адміністративну відповідальність:

1. Порухення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (стаття 172-4);
2. Порухення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунка (стаття 172-5);
3. Порухення вимог фінансового контролю (стаття 172-6);
4. Порухення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (стаття 172-7);
5. Незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових повноважень (стаття 172-8).
6. Невжиття заходів щодо протидії корупції (стаття 172-9) [2, с.138-142].

Відомості про осіб, яких притягнуто до відповідальності за вчинення корупційних правопорушень вносяться до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні правопорушення, що формується та ведеться Міністерством юстиції України.

Також на сайті Міністерства юстиції України містяться щорічні звіти про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції. Станом на 08.07.2016 таких звітів містилось три, а саме за 2011, 2012 та 2013 роки [5]. Відповідно до останнього, вище зазначеним статтям відповідає наступна кількість адміністративно караних корупційних діянь:

1. Стаття 172-4 – 197 осіб підлягали адміністративної відповідальності;
2. Стаття 172-5 – 22 особи;
3. Стаття 172-6 – 749 осіб;
4. Стаття 172-7 – 182 особи;
5. Стаття 172-8 – 15 осіб;
6. Стаття 172-9 – 21 особа [5, с.5].

Отже, відповідно до зазначених даних, найбільшому застосуванню підлягала стаття 172-6 «Порухення вимог фінансового контролю», яка передбачає відповідальність за:

- несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування;
- подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

У жовтні 2014 р. Верховна Рада України ухвалила пакет антикорупційних законів, зокрема закони «Про Національне антикорупційне бюро України», «Про запобігання корупції», «Про основи антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2014–2017 роки» та «Про внесення змін до деяких законодавчих актів з визначення кінцевих вигодонабувачів юридичних осіб та публічних діячів». Один з них прямо передбачив введення з 2016 р. електронного декларування майна і видатків посадовців, причому за досить деталізованою формою, точний вигляд якої мало затвердити спеціально утворене Національне агентство з питань запобігання корупції. Це агентство отримувало право детальної перевірки задекларованих відомостей та стилю життя посадовців країни.

Декларація про доходи та майно державних посадових осіб – це щорічна декларація, яка подається державними службовцями та іншими публічними посадовими особами

в рамках законодавства про цивільну службу і закону про протидію корупції.

До 2014 р. існував лише символічний штраф до 425 грн. за неподання чи невчасну подачу декларації за місцем роботи. Як тільки нова система декларування запрацювала, автоматично з'явилася адміністративна відповідальність – штраф – несвоєчасне подання декларацій та відповідальність за завідомо неправдиві відомості в них (що передбачено ще й Кримінальним Кодексом України).

Якщо прослідкувати передбачену адміністративним правом відповідальність за вчення корупційних діянь за суб'єктами відповідальності, то, відповідно до даних Звіту про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції 2013 року, жодного адміністративного проступку у сфері корупції не було вчинено Президентом України, Головою Верховної Ради України, його Першим заступником та заступником, Прем'єр-міністром України, Першим віце-прем'єр-міністром України, віце-прем'єр-міністрами України, міністрами, іншими керівниками центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України, та їх заступниками, Головою Служби безпеки України, Генеральним прокурором України, Головою Національного банку України, Головою Рахункової палати, Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини, Головою Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Головою Ради міністрів Автономної Республіки Крим [6, с. 3].

13 осіб з числа народних депутати України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад несли адміністративну відповідальність за корупційні діяння. Проте, з них 12 - депутати міських, селищних чи сільських рад, 1 – депутат обласної ради [6, с. 3]. Тобто, народних депутатів України серед суб'єктів відповідальності за корупційні діяння виявлено не було.

В дійсності корупція у нашій державі має дуже високу латентність. Тому будь-які числові показники з приводу реального стану справ не відзеркалюють фактичну масштабність цього явища.

Більш красномовними є ЗМІ, як вітчизняні, так і закордонні.

У березні 2016 року про корупцію в Україні заговорила газета New York Times у своїй редакційній статті "Непохитна корупція України". Основним предметом обговорення у статті стала дискусійна постать у минулому генерального прокурора України Віктора Шокіна, не залишалась поза увагою і постать самого президента України Петра Порошенка. Прикро усвідомлювати, що про корупцію у нашій державі більше переймаються ЗМІ іноземних держав, ніж самі представники влади [3].

Прикладів можна навести безліч. Приміром, візьмемо до уваги уже згаданого вище Шокіна Віктора Миколайовича, а саме інцидент із маєтком у селі Забір'я, який не був задекларований. Отже, у даному випадку, за умови реалізації усіх приписів законодавства, мала б місце санкція статті 172-6 Кодексу України про адміністративні правопорушення (яка, за звітом 2013 року залишалась найактуальнішою), що передбачала штраф за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації про майно, доходи, витрати і зобов'язання фінансового характеру, передбаченої Законом України «Про засади запобігання і протидії корупції».

Нам варто лише сподіватися, що невдовзі на сайті Генеральної прокуратури України ми зможемо прочитати, який саме орган притягнув Віктора Шокіна до відповідальності та розмір штрафу, який сплатив экс-Генпрокурор.

Приклад наведений вище, ще раз яскраво демонструє, що занотовані у законах та інших нормативно-правових актах положення у дійсності просто не реалізуються. Вищі посадові особи, які є безпосередніми творцями корупційних діянь та підлягають адміністративній чи кримінальній відповідальності, одночасно, належать до органів механізму реалізації даних положень. Який, звичайно ж, виявлятиметься неефективним.

Мабуть, недоречно віддавати боротьбу зі злом в руки тих, хто його творить [4, с.3].

Для покращення ефективності механізму протидії корупції, 16 квітня 2015 року Президентом України було утворено Національне антикорупційне бюро України (далі НАБУ), безпосереднім завдання якого стала діяльність у сфері попередження, виявлення, припинення та розкриття корупційних діянь.

На офіційному сайті, НАБУ періодично звітує про свою діяльність. Станом на 27.10.2016 таких звітів містилося три, а саме звіт: квітень–серпень 2015; звіт: серпень 2015 – лютий 2016; звіт: лютий – серпень 2016. Прослідковуючи статистичні дані, зазначені у останніх двох звітах, можна стверджувати, що поступово НАБУ посилює свою діяльність. Якщо з станом на 01.02.2016 кількість зареєстрованих заяв і повідомлень про правопорушення, віднесені законом до підслідності Національного бюро становила 51, у наступному звіті дані зросли до 126. Але, кількість осіб, щодо яких набрав законної сили обвинувальний вирок суду становить всього лише 2 особи. Яскравий приклад того, що величезні цифри при зазначенні кількості зареєстрованих заяв, абсолютно не відображають реальний стан притягнення до відповідальності.

Боротьба з корупцією в Україні – проблема, яка потребує негайного вирішення. Деякі зміни, на прикладі НАБУ, створення електронної системи декларування, значні зміни у законодавстві, ми вже простежуємо, але чи не стане це дрібною часткою старої системи покаже час.

Для ефективності роботи новостворених органів було б доречно запровадити систематичну звітність перед громадськістю (в т. ч. через ЗМІ) кожного суб'єкта боротьби з корупцією про результати перевірки отриманої інформації – створення ефективних організаційних і правових засад для врахування громадської думки у процесі підготовки та реалізації тих чи інших державних рішень [7, с. 163].

Успішні перетворення, звичайно ж, залежать не лише від держави, її органів та посадових осіб, крокувати у тому ж напрямку спільно з державою мають і громадяни, їх ціль має бути спільною. Ми маємо поширювати свою участь у справах держави через громадські організації, профспілки тощо. З урахуванням наявності у державі значної кількості громадських організацій антикорупційної спрямованості, створити громадську антикорупційну наглядову раду, яка б об'єднала представників цих організацій, досвідчених фахівців у галузі права, у роботі якої на громадських засадах брали б участь уповноважені керівники правоохоронних органів. Основним завданням цієї ради має бути координація діяльності зазначених громадських організацій [7, с. 164].

Перш за все, слід звернути увагу на створення ефективного механізму реалізації норм права, реалізації покарань, які передбачені цими нормами. Яке значення матимуть сотні прийнятих нормативно-правових актів, якщо в реальності вони не підкріплені дієвим механізмом реалізації?!

Хабарництво процвітатиме доти, поки не буде налаштована ефективна система неминучого покарання, тягар якого у декілька разів перевищуватиме вигоду від отримання хабара. «Вкрадеш – відрубавать руку; з украденим добре – але без руки гірше; сьогодні не відрубали – завтра точно відрубавать» – суворо, але дієво [6].

Подібна теорія знайшла застосування у Китаї, де антикорупційне законодавство вважається одним з найжорсткіших у світі. Усіх чиновників, помічених або запідозрених у махінаціях, чекає суворе покарання аж до страти. Також практикується відрубання рук хабарникам. З 2003 року було публічно розстріляно 10000 чиновників, чия вина була доведена, ще 120 тисяч отримали по 10-20 років ув'язнення.

Органи правосуддя, безпосередня функція яких у забезпеченні дієвого покарання для порушників норм законодавства, недопущенні свавілля, на жаль, так часто вражають рівнем процвітання корупції. Забезпечення створення незалежного та справедливого правосуддя – ще один крок на шляху до викорінення корумпованості у нашій державі. Ні одна з гілок державної влади не має у будь-який спосіб здійснювати вплив на судову владу, вона має бути повністю відділеною від законодавчої, виконавчої гілок влади та

Президента. Для впровадження такої широкої самостійності перш за все необхідно створити такий механізм призначення, переведення, притягнення до дисциплінарної відповідальності та звільнення суддів, за яким участь Верховної Ради України, Президента України та органів виконавчої влади у цих процесах була б неможливою. Також необхідно посилити юридичну відповідальність за вплив на суддів у будь-який спосіб, але, при цьому, посилення гарантій незалежності суддів має відбуватися одночасно зі встановленням механізмів суворої відповідальності суддів за прийняття неправосудних рішень та корупцію. Має бути суттєво удосконалена система виконання судових рішень, запроваджено дієвий судовий контроль у цій сфері.

Аби корупція не зароджувалась на місцевому рівні необхідно забезпечити справедливу оплату праці у державному секторі. За таких умов спокуса хабаря у бюджетника знизиться до мінімуму.

Не новою буде пропозиція скоротити кількість депутатів Верховної Ради, цілком можливо, рівень демократії у державі від цього не знизиться, а можливо навіть навпаки – зросте. Таке скорочення не має обмежитись лише депутатськими мандатами, у нас сила-силенна величезних і неефективних державних органів.

Наприклад, візьмемо Державну фіскальну службу. Загальне число податківців і митників сьогодні становить приблизно 65 тисяч чоловік. Десь стільки ж службовців працює в аналогічному органі Великобританії. Це при тому, що кількість населення і підприємств в Україні в середньому менша на 30%, ніж на «туманному Альбіоні». Мабуть, щось із збором податків ми робимо не так [6].

Реально оцінюючи ситуацію кожен чудово усвідомлює те, що докорінно винищити корумпованість у державі не можливо! Але це й не обов'язково, чому б не легалізувати ту її частину, де це неможливо зробити?! Для прикладу, досить поширений сьогодні хабар за «звільнення» від служби в армії міг би бути замінений офіційним внеском на потреби Збройних Сил. Таких прикладів можна назвати безліч, майже у кожній сфері.

Корупція в державному секторі є однією з основних проблем сучасності, від успішного вирішення якої залежить майбутнє кожного з нас, розвиток держави і суспільства в цілому.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про засади запобігання та протидії корупції» : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2016 року.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 1 верес. 2016 року: (офіц.. текст). – К.: ПАЛИВОДА. А. В., 2016. – 312. – (Кодекси України).
3. Ukraine's Unyielding Corruption [Електронний ресурс] // The New York Times. – Режим доступу до ресурсу: http://www.hainyzhnyk.in.ua/doc2/2016.ukraines_unyielding_corruption.php.
4. О. Косвінцев Боротьба з Корупцією в Україні обростає званнями / Косвінцев О. // Тиждень і Люди. – 2016. – №6 (174). – 7 с.
5. Звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції у 2013 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://old.minjust.gov.ua/section/421>
6. Зінченко Л. Р. Як подолати корупцію в Україні [Електронний ресурс] / Л. Р. Зінченко // Економічна правда. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2014/07/22/476958/>.
7. Скулиш Є. Д. Корупція в Україні: основні напрями протидії в сучасних умовах / Є. Д. Скулиш // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2007. – Вип. 16. – С. 153 – 164.
8. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: монографія / Є. В. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.

**АДМІНІСТРУВАННЯ ПОДАТКІВ, ЯК СПОСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ
ФІСКАЛЬНОЇ ФУНКЦІЇ ОРГАНАМИ ДФС УКРАЇНИ****Благодарська О.О.**

(аспірант кафедри адміністративного права і процесу та митної безпеки факультету підготовки, перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників податкової міліції Університету Державної фіскальної служби України)

Стаття присвячена питанню адміністрування податків, зборів і платежів в Україні. Досліджуються поняття та сутність податкового адміністрування й адміністрування податків, їхні суб'єкти та структурні елементи. Розглядається багатоаспектність адміністрування податків, зокрема, як спосіб реалізації фіскальної функції органів ДФС України.

Ключові слова: адміністрування податків, податкове адміністрування, фіскальне адміністрування, структура адміністрування податків, суб'єкти адміністрування податків.

Статья посвящена вопросу администрирования налогов, сборов и платежей в Украине. Исследуются понятия и сущность налогового администрирования и администрирования налогов, их субъекты и структурные элементы. Рассматривается многоаспектность администрирования налогов, в частности, как способ реализации фискальной функции органов ГФС Украины.

Ключевые слова: администрирование налогов, налоговое администрирование, фискальное администрирование, структура администрирования налогов, субъекты администрирования налогов.

Annotation. *The article is devoted to the administration of taxes, fees and charges in Ukraine. The article explores the concepts and essence of tax administration and administration of taxes, their subjects and structural elements. The article deals with the multidimensional nature of tax administration is considered, in particular, as a way to implement the fiscal function of the authorities SFS of Ukraine.*

Key words: *the administration of taxes, the tax administration, the fiscal administration, the structure of administration of taxes, the subject of administration of taxes.*

Постановка проблеми. Загострення економічних і соціальних проблем в державі та посилення протиріч між суспільством і владою роблять взаємодію суб'єктів податкових відносин одним із нагальних питань оподаткування. Саме тому, дискусії щодо адміністрування податків не припиняються ні на науковому, ні на законодавчому, ні на практичному рівнях. При цьому, без розуміння його сутності та значення неможливе жодне ефективне реформування податкової системи в цілому. Визначення ж основних рис та якісних характеристик адміністрування податків допоможе сконцентрувати увагу на головних аспектах розвитку податкових відносин в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню податкового адміністрування та адміністрування податків присвячена значна кількість наукових праць як заслужених українських вчених, так і молодих науковців. За останні роки випущена значна кількість навчальних посібників з відповідної наукової дисципліни для студентів, а дискусії стосовно даного питання не припиняються ні між правниками, ні між економістами. Зокрема, податковому адмініструванню та адмініструванню податків присвячені роботи О. М. Бандурки, Ю. Іванова, М. Кучерявенка, А. Ластовецького, В. Мельника, А. Селиванова та ін. Метою більшості сучасних наукових досліджень

є спроба надання власного визначення даних понять, проте досить часто упускається їхня сутнісна природа, що призводить до формального підходу їх розуміння.

Метою статті є дослідження сутності, структурних елементів та кола суб'єктів адміністрування податків, як способу реалізації фіскальної функції органів ДФС України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вперше поняття «адміністрування податків» набуло свого офіційного визначення в Податковому кодексі України в редакції від 04.07.2013. Так, відповідно до пп. 14.1.1¹ ст. 14 Кодексу адміністрування податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі - єдиний внесок) та інших платежів відповідно до законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи (далі - податків, зборів, платежів) - це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом [1].

До вказаного часу законодавство України не містило зазначеної дефініції, хоча в науковій літературі використовувалось досить часто. При цьому, необхідно звернути увагу, що даному питанню присвячені дослідження не лише в області права, а й в сфері економіки. Це пояснюється тим, що адміністрування податків, як складова частина податкової системи, є суміжним поняттям для обох наук, проте підходи до його тлумачення досить різняться.

Так, аналізуючи роботи присвячені адмініструванню податків, проведені протягом останніх десяти років, всі принципові розбіжності між ними можна узагальнити наступним чином:

1. По підходу до розуміння самого поняття;
2. По кількості визначених елементів;
3. По суб'єктному складу.

Необхідно зазначити, що в роботах українських вчених можна зустріти декілька понять, таких як «податкове адміністрування», «адміністрування податків», «адміністрування процесів оподаткування», «фіскальне адміністрування». При цьому, більшість з них у синонімічній єдності використовують терміни «адміністрування податків» та «податкове адміністрування» [2, с. 33; 3, с. 29; 4 с. 163-164]. Однак, дехто з науковців наголошують на відмінностях між ними.

Зокрема, В. Межейнікова виділяє два аспекти податкового адміністрування: юридичний (адміністрування податків) і фінансово-економічний (адміністрування процесів оподаткування). У даному контексті вона визначає адміністрування податків як систему законодавчо визначеної сукупності взаємовідносин між державою, яка є ініціатором створення податкового середовища, та платниками податків. В свою чергу, адміністрування процесів оподаткування є прерогативою органів оподаткування та забезпечується створенням методичної та методологічної баз стягнення податків та зборів, а також розробкою податкових роз'яснень для платників податків щодо застосування законодавчих та нормативних актів з питань оподаткування. Отже, саме адміністрування процесів оподаткування направлено на корегування відносин у сфері оподаткування [5, с. 89-91].

Аналогічної думки притримується й Т. Проценко, який також розрізняє поняття адміністрування податків та адміністрування процесів оподаткування. При цьому останнє розглядається як система забезпечення виконання функцій податків в існуючих умовах господарювання, що є прерогативою органів оподаткування та забезпечується комплексом управлінських рішень, пов'язаних з функціонуванням цих органів і виконанням поставлених перед ними завдань [6, с. 28-29].

А. Беспалова поряд із поняттям «податкове адміністрування», яке на її думку, є синонімом «адміністрування податків», використовує термін «фіскальне адміністрування», який є більш широким за змістом і передбачає адміністрування не лише податків і зборів, але й митних платежів та єдиного соціального внеску, які не входять до податкової системи України [7, с. 8].

Поняття «фіскальне адміністрування» використовують В. Савчук, а також В. Князькова і Л. Сергієнко, зазначаючи, що адміністрування податків можна поділити на такі гілки: фіскальне адміністрування (включає обґрунтування застосування податку, планування надходжень; опис податку; обґрунтування необхідності реформування податку; прогнозування податкових надходжень внаслідок зміни податку) та адміністрування податкових зобов'язань (включає постановку на облік та облік платників податків; масово-роз'яснювальну роботу; облік нарахування і сплати податків; контрольню-перевірочну роботу; стягнення несплачених податків та повернення зайво сплачених; опротестування та забезпечувальні заходи) [8, с.2-3; 9, с.61].

Загалом, дослідивши наукові роботи в даному напрямку та узагальнивши їх, можна дійти висновку, що адміністрування податків розглядається, як: 1) різновид управлінської діяльності [4, с.163; 7, с. 8-9; 8 с. 4; 10, с. 127; 11, с. 196]; 2) процедура або процес [12, с. 90]; 3) сукупність форм і методів забезпечення управлінської діяльності [13, с. 2; 14, с. 63; 15, с. 235-237; 16, с. 37]; 4) правовідносини [17, с. 35; 18, с. 107; 19, с. 361]; 5) сукупність норм або правил [2, с. 33; 20 с. 158].

Такі трактування поняття «адміністрування податків» вказують на його багатоаспектність та неможливість надання єдиного «правильного» визначення, як це намагається зробити більшість дослідників, оскільки в межах певної галузі знань воно буде розглядатись лише з однієї сторони своєї багатогранності.

Однак, на нашу думку, податкове адміністрування та адміністрування податків, все ж таки, не є синонімами. Термін «адміністрування» походить від лат. *administro* – керую, і означає керівництво, управління, завідування [21]. Отже, податкове адміністрування (податкове управління) є більш широким поняттям, ніж адміністрування податків (управління податками), оскільки включає не лише питання практичної реалізації податкової політики та сплати податків, а й її формування та запровадження самих податків. Такий підхід, зокрема, пояснює різноманітність наукових думок щодо кола суб'єктів та кількості структурних елементів даних категорій.

Так, до суб'єктів адміністрування податків необхідно віднести органи фіскальної служби та платників податків. Хоча, на думку деяких дослідників, суб'єктом є тільки органи ДФС [4, с.161]. Однак, з цим не можна погодитись, тому що чинним законодавством визначено широке коло юридично значущих дій платників, вчинення яких однозначно впливає на адміністрування податків (подання декларації, заяви про повернення надмірно сплачених податків, оскарження рішень органів ДФС та ін). В той же час, окрім зазначених, суб'єктом податкового адміністрування виступає держава, в особі своїх публічних органів, що уповноважені на розробку податкової політики та встановлення на законодавчому рівні податків і зборів. У зв'язку із цим, кількість складових вказаних понять різняться. Аналізуючи та узагальнюючи розділ II Податкового кодексу можна дійти висновку, що адміністрування податків включає наступні елементи: організація взаємодії органів ДФС та платників податків; податкова звітність; взаєморозрахунки платників податків з державним бюджетом; податковий контроль; оскарження рішень органів ДФС; погашення податкового боргу; застосування міжнародних договорів; відповідальність платників податків. В свою чергу, до складу податкового адміністрування, окрім вказаних вище елементів, також належить організація податкових відносин, що включає: встановлення податкової системи; законодавче забезпечення; побудова системи контролюючих органів; гармонізація податкової та монетарної політики тощо.

Порівняння суб'єктного складу та структурних елементів податкового адміністрування й адміністрування податків здійснено у рис. 1.

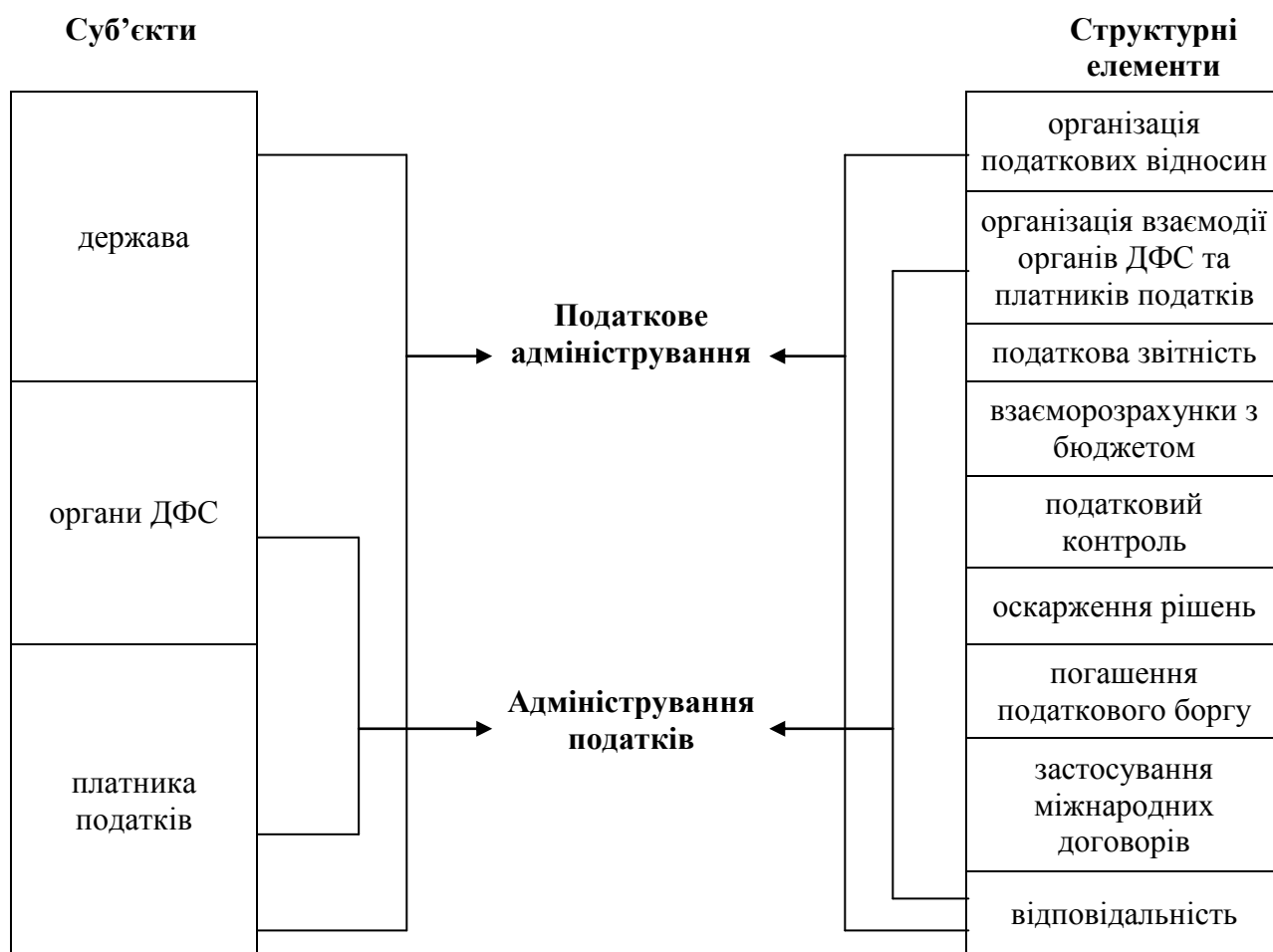

Рис. 1. Суб'єкти та структурні елементи податкового адміністрування й адміністрування податків.

Джерело: побудовано автором.

Таким чином, адміністрування податків виступає складовою частиною податкового адміністрування, та охоплює значно вужче коло суспільних відносин. Ще більш широким поняттям є «фіскальне адміністрування», оскільки уявляється логічним вважати, що воно включає всі відносини та процеси, пов'язані з формуванням дохідної частини бюджету за рахунок всіх фінансових надходжень, а не лише податкових. Співвідношення понять «фіскальне адміністрування», «податкове адміністрування», «адміністрування податків» наведено у рис. 2.

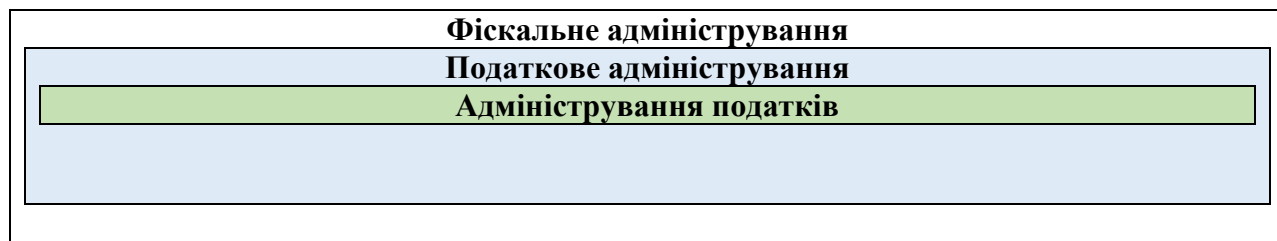

Рис. 2. Співвідношення понять «фіскальне адміністрування», «податкове адміністрування», «адміністрування податків».

Джерело: побудовано автором.

Як вже зазначалось, і податкове адміністрування, і адміністрування податків мають два основних аспекти – юридичний та економічний, які є нерозривно пов'язаними між собою.

Так, головною метою збирання податків і зборів є наповнення відповідного бюджету, що дає змогу за рахунок подальшого перерозподілу коштів задовольнити потреби суспільства в цілому або ж окремих його верств.

Відповідно до пп. 19¹.1.1 п. 19¹.1 ст. 19¹ Податкового кодексу України першою з функцій органів ДФС зазначено здійснення адміністрування податків, зборів, платежів. Проте, використання самого терміну «функція» в нормах чинного законодавства є досить неоднозначним. Зокрема, ним часто підмінюються такі поняття як повноваження, завдання або цілі. В свою чергу, функцію, як ключове поняття функціонального методу, що направлений на виявлення основних, сутнісних характеристик об'єкта дослідження, необхідно розглядати як змістовне навантаження, яке несе в собі існування тієї чи іншої правової категорії, та необхідний зв'язок між доцільністю та об'єктивними наслідками її існування [22, с. 92].

Отже в даному контексті, адміністрування податків уявляється логічним розглядати, як спосіб реалізації фіскальної функції органів ДФС, направлений на забезпечення фіскальних потреб держави.

В той же час, для ефективного виконання такого завдання, потрібно неухильно додержуватись рівноваги між інтересами держави та платників податків, адже незалежно від рівня економічного розвитку країни, в процесі справляння податків природньо закладений конфлікт між ними, оскільки індивід психологічно не готовий віддавати частину свого прибутку. Саме на розв'язанні даної проблеми повинні бути зосереджені всі зусилля як держави, так і суспільства.

Висновки. Адміністрування податків необхідно досліджувати з позиції багатоаспектності в контексті нерозривного поєднання його правової та економічної сторін. Такий підхід дозволяє дійти висновку, що адміністрування податків можливо розглядати як спосіб реалізації фіскальної функції органів ДФС. Лише розуміння сутності даного поняття, а не формальне його визначення, сприятиме створенню ефективної податкової системи в країні.

Список використаних джерел

1. Податковий кодекс України від 02.12.2010 // Відомості Верховної Ради України. – 2011. - №13-14, №15-16, №17. – ст. 112.
2. Бандурка О.М., Панікаров В.Д., Потова С.М. Податкове право. Навч. посіб. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 312 с.
3. Иванов А.Г. Понятие администрирования налогов / А.Г. Иванов // Финансовое право. – 2003. - №9. – с. 24-30.
4. Коваль О.О. Поняття та система адміністрування податків та зборів в Україні / Коваль О.О. // Наше право. – 2015. - №1. – с. 159-164.
5. Межейнікова В.Ф. Сутнісні аспекти податкового адміністрування в Україні [Текст] / В.Ф. Межейнікова // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської спра- ви Національного банку України». – Суми, 2005. – Т. 13. – с. 88–97 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.uabs.edu.ua/jspui/handle/123456789/4978>.
6. Проценко Т.О. Правове регулювання адміністрування податків і митних платежів: дис... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Інститут законодавства Верховної Ради України / Т.О. Проценко. – К., 2008. – 386 с.
7. Беспалова А.О. Правове регулювання адміністрування податків і зборів в Україні: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет «Одеська юридична академія» / А.О. Беспалова. – Одесса, 2015. – 23 с.

8. Савчук В.А. Теоретичні засади організації адміністрування податків / В.А. Савчук // Ефективна економіка. – 2013. - №3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1852>.
9. Князькова В.Я., Сергієнко Л.К. Особливості податкового адміністрування в умовах розбудови ринкових відносин в Україні / В.Я. Князькова, Л.К. Сергієнко // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. Серія. Економічні науки. - 2015. - №1 (78) - с.58-66.
10. Мельник В.М. Оподаткування: наукове обґрунтування та організація процесу. Монографія. – К.: Комп'ютерпрес, 2006. – 277 с.
11. Проскура К.П., Капустян О.М. Методологічні засади податкового адміністрування // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – №10 (136). – с. 195-202.
12. Иванов Ю.Б., Карпова В.В., Карпов Л.Н. Налоговый менеджмент: Уч. пособие. – Х.: ИД «ИНЖЭК», 2006. – 488 с.
13. Кармінська-Белоброва М.В. Напрями реформування механізму адміністрування податків / М.В. Кармінська-Белоброва // Теорія та практика державного управління. – 2010. - №3 (30). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2010-3/doc/3/15.pdf>.
14. Паславська Р.Ю. Сутність системи адміністрування податків та особливості її функціонування в Україні / Р.Ю. Паславська // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2013. – Вип. 9. – с. 58-63.
15. Таранов І.М. Адміністрування та ефективність справляння податків в Україні / І.М. Таранов // Фінансова система України. зб. наук. праць. – Острог: В-во «Національний університет «Острозька академія», 2007. – Вип. 9. – ч. 1. – с. 220-227.
16. Ластовецький А. Організаційно-правові засади адміністрування податків / А. Ластовецький // Право України. – 2003. - №11. – с. 37-40.
17. Селиванов А. Адміністрування податків: нові проблеми в адміністративному та фінансовому праві України / А. Селиванов // Право України. – 2002. - №2. – с. 34-38.
18. Крушельницька Т. А. Межі і результати вдосконалення адміністрування податків в Україні / Т. А. Крушельницька // Державне управління та місцеве самоврядування : зб. наук. пр. – 2011. – Вип. 3 (10). – с. 101–108.
19. Хомутенко А. В. Проблемні питання адміністрування податків у проекті Податкового кодексу України / А. В. Хомутенко, В. П. Хомутенко // Стан та проблеми оподаткування у умовах світової фінансової кризи: матеріали 4-ої Міжнародної науково-практичної конференції (12-13 листопада 2010). - Донецьк: ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського, 2010. - с. 361-363. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1613>.
20. Щитнік Ю.О. Сучасна система адміністрування податків в Україні / Ю.О. Щитнік // Молодий вчений. Економічні науки. – 2015. - №2 (17). – с. 156-159.
21. Словник іншомовних слів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://slovopedia.org.ua/42/53392/276777.html>.
22. Благодарська О.О. Теоретичні питання реалізації фіскальної функції в процесі реформування податкових та митних органів в Україні / О.О. Благодарська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2015. - №16. – с. 91-94.

ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАХИСТУ ПРАВА ПАЦІЄНТІВ НА ІНФОРМАЦІЮ

Новицька Н.Б.

(доктор юридичних наук, доцент кафедри цивільного права та процесу Інституту права Національного університету ДПС України)

Новицький А.М.

(доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного права та процесу Інституту права Національного університету ДПС України)

Анотація. В статті розглядаються інформаційні права пацієнтів, аналізується їх законодавче закріплення та надаються пропозиції щодо удосконалення механізму їх захисту.

Ключові слова: інформаційні права пацієнтів, інформація, здоров'я, медичний вплив.

Аннотація. В статье рассматриваются информационные права пациентов, осуществляется анализ их законодательного закрепления, и даются рекомендации по усовершенствованию механизма их защиты.

Ключевые слова: информационные права пациентов, информация, здоровье, медицинское влияние.

Abstract. The article deals with information rights of patients analyzed their legislative strengthening and provided suggestions for improving the mechanism of their protection.

Keywords: information rights of patients, information, health and medical effects.

Найціннішим багатством людини є її життя та здоров'я, тому вони повинні бути надійно захищені як на державному рівні так і на світовому. Починаючи з 1945 року набуває нового значення рух за права людини у світі, коли Хартія країн членів ООН підтвердила непорушність основоположних прав людини, задекларувавши правовий статус пацієнта. Як наслідок, відбувається зміщення акценту регулювання відносин лікар - пацієнт з сфери медичної етики у законодавчу площину. Міжнародне регулювання в галузі правового статусу пацієнта у цей період здійснювалося таким законодавством: Загальна Декларація прав людини (1948), Міжнародна конвенція громадянських і політичних прав (1966), Міжнародна конвенція економічних, громадянських і культурних прав (1966), Європейська конвенція з захисту прав людини та основних свобод (1950), Європейська соціальна хартія (1961). Визначальною в цій сфері можна вважати Європейську нараду з прав пацієнтів Європейського Регіонального офісу, що зібралася за сприяння ВООЗ в Амстердамі (1994), де було прийнято Європейську Декларацію про політику в галузі дотримання прав пацієнтів у Європі. У цій Декларації визначалася загальна стратегія з дотримання прав пацієнтів у Європейському регіоні. На нараді також було закладено принципи поваги прав людини і людських цінностей в охороні здоров'я, інформації про медичну допомогу і як нею найкраще скористатися, згоди, конфіденційності і приватності лікування та організації медичної допомоги, які стали визначальними для країн, які приводять національне законодавство у відповідність до європейських стандартів.

Україна не залишилася осторонь зазначених процесів. Людина, її життя і здоров'я визнається в Україні найвищою соціальною цінністю [1].

За роки незалежності намітилися значні зрушення у процесі правового регулювання відносин що складаються між представниками медичних установ та пацієнтами. У конфлікті інтересів, що виникає між цими двома суб'єктами, більш незахищеним виявляється пацієнт, тому забезпечення дотримання їх прав та інтересів є обов'язком держави та суспільства. Разом з тим рівень захищеності прав людини у сфері надання медичних послуг залишається досить низьким, що є наслідком кількох чинників, зокрема, недоліків правового регулювання, низької обізнаності медичних працівників та самих пацієнтів щодо своїх прав.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що пацієнт за договором про надання медичної допомоги наділений певним переліком прав. Дослідженням прав пацієнтів займалися такі вчені як Козуліна С.О., Малєїна М.Н., Сенюта І.Я., Стеценко С.Г., Тихомиров А.В., Турак Й.А., Шаблова Е.Г. та інші. Разом з тим зазначеними вченими не було приділено достатньої уваги праву пацієнтів на інформацію, яке під час розбудови інформаційного суспільства в Україні набуває особливого значення. Адже однією з найважливіших гарантій розвитку, дотримання та захисту будь яких універсальних прав людини є інформація й інформаційні права[2].

Мета статті полягає у розкритті сутності права пацієнтів на інформацію та визначенні шляхів удосконалення механізму їх захисту.

Загалом правами пацієнта називають специфічні права, похідні від загальних цивільних, політичних, економічних, соціальних та культурних прав людини, що регулюються при отриманні медичної допомоги, та пов'язаних з нею послуг, або у зв'язку з будь-яким медичним впливом, що здійснюється стосовно людини [3, с. 35]

Також поняття прав пацієнта було запропоноване у проекті Закону України «Про захист прав пацієнтів» від 06.12.2007 № 1132. А саме, правами пацієнта проект назвав права, реалізовані на індивідуальному, колективному і груповому рівнях в області охорони здоров'я, в тому числі у зв'язку з будь-яким медичним втручанням [4, ст.1].

Полтавець Д., Солоп Л., Хоменок О. вважають, що права пацієнта – це категорія, яка є частиною загального поняття прав людини в сфері охорони здоров'я, і ця категорія повністю залежить від умови – факту звернення за медичною допомогою, при чому таке звернення здійснюється не лише шляхом особистого дзвінка до лікаря чи відвідування закладу охорони здоров'я (пряме звернення), але й у випадку, коли швидко забирає непритомного постраждалого з місця ДТП (опосередковане звернення) [5].

Перелік прав пацієнтів закріплено в Цивільному кодексі України[8] та Основах законодавства про охорону здоров'я[14].

Законодавство сфери охорони здоров'я (до сфери якого відносяться питання, пов'язані з правами пацієнта), створене за роки незалежності України, базоване на Конституції України та кероване метою забезпечення соціальних та особистих прав людини. В рамках виконання Закону України «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» відбувається формування національного законодавства в сфері охорони здоров'я разом з його гармонізацією до законодавства Європейського Союзу та міжнародного медичного права.

Верховна Рада України прийняла Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» у 1992 р. (далі Основи) [14]. Основи проголошують, що «кожна людина має природне та непорушне право на охорону здоров'я». Тут вперше в Україні визначено права і обов'язки громадян в сфері охорони здоров'я, головні правові норми щодо прав пацієнтів та гарантії їх прав на охорону здоров'я.

В Основах закладені головні правові норми європейського зразка, зокрема: про обов'язок надання медичної інформації пацієнтові (ст. 39), про право пацієнта на вільний вибір лікаря та лікувального закладу (ст. 34, 38), про порядок і умови надання згоди на застосування методів профілактики, діагностики, лікування (ст. 42, 44), про лікарську таємницю (ст. 40) та згоди на медичне втручання (ст. 43) [14].

Необхідно зазначити, що окремого закону, який би регулював права пацієнтів, визначав статус та механізм захисту їх в Україні немає. На міжнародному рівні ці права закріплені в Лісабонській декларації про права пацієнта від 1981 року, яка включає наступні права пацієнта: - вільно обирати свого лікаря; - отримувати допомогу від медичного працівника, який вільний від будь-якого зовнішнього впливу при винесенні своїх клінічних чи етичних рішень; - погодитися або відмовитися від лікування після отримання адекватної інформації; - лікар має поважати конфіденціальний характер медичних і особистих відомостей про пацієнта; - померти із гідністю; - прийняти або відхилити духовну і моральну підтримку, включаючи допомогу священника відповідної конфесії [6].

Кожна людина має справу з інформацією, яка стосується його здоров'я.

Серед прав якими наділений пацієнт при зверненні за медичною допомогою/послугами є і право на інформацію:

- право на достовірну та своєчасну інформацію про: стан свого здоров'я і здоров'я населення, існуючі і можливі фактори ризику розвитку захворювання та наслідків медичного втручання та їх ступінь;
- право на ознайомлення з усією медичною документацією про себе;
- право на інформовану згоду на медичне втручання;
- право на збереження в таємниці інформації (лікарська таємниця) про: факт звернення за медичною допомогою; стан свого здоров'я, в тому числі діагноз; інші відомості, що стали відомі медичним працівникам під час обстеження та лікування;
- право на конфіденційність[5].

В Конституції України право на інформацію віднесено до основних прав людини[1]. З цього погляду, забезпечення права людини, в тому числі на медичну інформацію, визначає як рівень демократичності самої держави, так і рівень інтеграції національного права у світове співтовариство, відповідність права міжнародно-правовим стандартам.

Відповідно до чинного законодавства України, за загальним правилом пацієнтові має бути надана така інформація:

- медична інформація, тобто дані про стан здоров'я пацієнта, мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання тощо;
- інформація щодо надання пацієнтові медичної допомоги/послуг (наприклад, режиму роботи закладу охорони здоров'я, умов перебування у стаціонарі тощо).

В Основах законодавства про охорону здоров'я ст. 39 закріплено право кожного на достовірну, повну і своєчасну інформацію про стан свого здоров'я, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь[14]. Лікар зобов'язаний пояснити пацієнтові у доступній формі стан його здоров'я, мету запропонованих досліджень і лікувальних заходів, прогноз можливого розвитку захворювання, у тому числі наявності ризику для життя і здоров'я.

Як обґрунтовано зазначають Полтавець Д., Солоп Л., Хоменок О. медична інформація, що надається пацієнтові, повинна відповідати наступним принципам: достовірності медичної інформації, своєчасності медичної інформації, повноти медичної інформації, та доступності медичної інформації[5]. На нашу думку, медична інформація крім зазначених принципів повинна відповідати ще й етичним нормам, адже наше законодавство закріпило в п. 3 ст. 285 ЦК України[8], ч. 4 ст. 39 Основ[14] право медичного працівника надати неповну інформацію про стан здоров'я пацієнта, обмежити можливість його ознайомлення з окремими медичними документами, якщо інформація про хворобу пацієнта може погіршити стан його здоров'я. Разом з тим, інформація про стан здоров'я не повинна звучати як смертельний вирок. Лікар надаючи хворому інформацію про нього не повинен забувати про уразливість пацієнта в момент хвороби, така інформація не повинна подаватись з байдужістю до подальшої долі пацієнта, не повинна відбирати у пацієнта бажання жити, навіть у тих випадках, коли жити залишається не довго. Не заперечуємо що лікарю надзвичайно складно обрати той обсяг та форму подачі інформації, які не зашкодять пацієнтові, але й не позбавлять його уявлення про реальність, адже давати хворому марну надію не менш жорстоко ніж відібрати її взагалі.

Ми цілком підтримуємо позицію вчених цивілістів що, пацієнту повинен надаватись повний обсяг інформації про стан його здоров'я і не обмежуватись ніякими факторами (такими наприклад, які знайшли своє відображення в п. 3 ст. 285 ЦК України[8]). Адже між лікарем і пацієнтом існують особливі довірливі відносини, які несумісні з приховуванням інформації чи обманом хворого; висловлення пацієнтом згоди

на проведення певних дій (медичне втручання); необхідністю активного і свідомого союзу лікаря і пацієнта в боротьбі з хворобою; наявність бажання пацієнта здійснити певні дії щодо свого майна (заповіт, продаж тощо), оформлення шлюбних відносин, усиновлення тощо; не можна ігнорувати також стійку тенденцію у поглядах населення знати повну правду про своє захворювання (навіть у тяжких випадках).

Необхідно відзначити, що право пацієнта на інформацію про стан свого здоров'я включає також право на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються його здоров'я. Частина 1 ст. 285 ЦК України[8] та ч. 1 ст. 39 Основ[14] передбачають не лише право пацієнта бути ознайомленим з медичною інформацією про нього в усній формі, але можливість пацієнта знайомитись з медичною документацією, що стосується його або у випадках, передбачених законодавством його рідних. Тобто пацієнт має право знайомитися з історією своєї хвороби та іншими документами, що можуть слугувати для подальшого лікування.

На практиці процедуру ознайомлення пацієнта з медичною документацією доцільно проводити на прохання пацієнта у присутності лікуючого лікаря, який здатний у разі необхідності надати пацієнтові певні пояснення та відповіді на його запитання. Медична документація пацієнта повинна зберігатися у лікувальній установі, а пацієнтові повинен бути виданий консультативний висновок чи виписний епікриз. Крім вищезазначеного, щоб отримати доступ до медичної інформації про себе, відповідно до положень ст.ст. 10, 19 та 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» [15], пацієнт має право надіслати письмовий запит на інформацію до відповідного розпорядника інформації.

Ще одним з інформаційних прав пацієнтів є право на інформовану згоду на медичне втручання.

У повсякденній медичній практиці під інформованою згодою розуміється добровільне прийняття пацієнтом курсу лікування або терапевтичної процедури після надання лікарем адекватної інформації. На практиці біомедичних дослідів інформована згода – можливість вибору між прийняттям пропозиції, зробленої дослідником або відмовою від неї. В обох випадках відповідь на пропозицію про згоду передбачає, дійсну здатність розуміти цю інформацію і компетентність з боку особи, якої це стосується [3, с. 37].

Необхідно сказати, що поняття інформованої згоди знайшло своє відображення в Основах законодавства України про охорону здоров'я [8, ст. 43] та ЦК України [8, ст. 285], а принципи почали застосовуватися у відповідних законах (Про трансплантацію органів, Про боротьбу з туберкульозом, Про попередження захворювання на СНІД тощо), проте вона ще не стала основним принципом повсякденної медичної практики. Відповідно до ст. 43 Основ[14] згода інформованого пацієнта необхідна для застосування методів діагностики, профілактики та лікування. Перш за все, це пов'язано з підтвердженням згоди пацієнта на медичне втручання у будь-якій формі впливу на організм (переривання вагітності, видалення апендиксу, застосування лікарських засобів, забір крові для лабораторного дослідження, тощо).

Отже ми погоджуємося що, під інформованою згодою на медичне втручання необхідно розуміти добровільне, компетентно прийняття пацієнтом запропонованого лікарем варіанту лікування, що ґрунтується на отриманні повної, об'єктивної та всебічної інформації щодо майбутнього лікування, його можливих ускладнень та альтернативних методах лікування[5].

Стаття 32 Конституції України[1] забороняє втручатись в особисте і сімейне життя, а також передбачає, що збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди не допускається, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини. У ст. 286 ЦК України[8] та у ст. 39-1 Основ[14] закріплено право пацієнта на таємницю про стан здоров'я, а також про факт звернення за медичною допомогою, діагноз, відомості

одержані при його медичному обстеженні. У ст. 40 Основ[14] законодавець визначає один з найважливіших деонтологічних принципів – лікарську таємницю. Стаття 78 Основ[14] закріплює обов'язок медичних працівників зберігати лікарську таємницю.

Тобто пацієнт має право на лікарську таємницю, а медичні працівники зобов'язані зберігати професійну лікарську таємницю.

Правовий інструментарій щодо збереження таємниці інформації про стан здоров'я пацієнта розширено на принципах європейських стандартів. В цих стандартах заборонено вимагати та подавати за місцем роботи або навчання інформацію про діагноз та методи лікування людини, а також передбачена відповідальність за незаконне розголошення інформації про стан здоров'я[9].

Сутність права на таємницю про стан здоров'я фізичної особи полягає в її можливості самостійно визначати коло осіб, які можуть отримати інформацію про стан її здоров'я, а також вимагати від осіб, які отримали цю інформацію у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків (наприклад, лікар, медична сестра, санітарка тощо) або з інших джерел (наприклад, випадкове отримання інформації або отримання інформації від самого хворого (з попередженням про неможливість її подальшого поширення), не розголошувати її [10, с. 693–694].

Слушною, на наш погляд, є позиція висловлена Майкут Х.В. в праці «Окремі аспекти цивільно-правової охорони права на таємницю про стан здоров'я» [11] суб'єктом лікарської таємниці, тобто особою, яка нею володіє, є медичні працівники та інші особи, які виконують професійні або службові обов'язки у сфері охорони здоров'я. Власником конфіденційної медичної інформації є пацієнт, який і приймає рішення про можливість її поширення будь-яким способом будь-яким особам.

За незаконне розголошення лікарської таємниці ст. 145 КК передбачає кримінальну відповідальність. Стаття 286 ЦК України закріпила у ч. 3 обов'язок фізичної особи утримуватись від поширення інформації про стан здоров'я, факт звернення за медичною допомогою, діагноз, а також про відомості, одержані при медичному обстеженні, яка стала їй відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків або з інших джерел.

Важливим аспектом лікарської таємниці є обов'язок її збереження після смерті особи. Законодавець регламентує це питання лише в аспекті закріплення у ч. 4 ст. 285 ЦК України[8] та ч.5 ст. 39-1 Основ[14] права членів сім'ї або інших фізичних осіб, уповноважених ними, у разі смерті пацієнта, бути присутніми при дослідженні причин його смерті та ознайомитись із висновками щодо причин смерті, а також право на оскарження цих висновків до суду.

Цікавою є думка відповідно до якої всі дані про хворобу, сімейне та інтимне життя померлого залишаються об'єктом лікарської таємниці з метою забезпечення охорони його доброго імені і репутації його родичів, проте можливе надання окремих даних, якщо це викликано інтересами рідних, близьких, спадкоємців померлого [12, с. 167–168]. Такої ж позиції дотримується, зокрема, судова практика Німеччини [13, с. 189–190]

Повага до конфіденційності інформації про стан свого здоров'я є невід'ємним принципом правової системи України. Вирішальною є не лише повага до медичної таємниці пацієнта і захист приватного життя хворого, а також і забезпечення його довіри до працівників медичних закладів, до медичної професії та медичних послуг загалом.

Вітчизняним законодавством не повністю визначено режим збирання, зберігання, використання та поширення інформації, зокрема щодо психічного стану людини, її примусового огляду та лікування, не створено процедуру захисту прав особи від протизаконного втручання в її особисте життя.

Демократична цивілізована держава тільки у виключних випадках, на підставі Закону та спеціального судового рішення може порушити недоторканість приватного життя людини, в тому числі ознайомитись з його медичною інформацією. Зрозуміло, що вимушена необхідність збору відомостей про приватне життя громадянина може виникнути тільки при умові боротьби зі злочинністю, чи для охорони здоров'я та безпеки

інших громадян. Принцип невтручання в особисте та сімейне життя людини передбачає кожному члену суспільства гарантовану державою можливість контролювати збір та обробку інформації про власне приватне життя. Зрозуміло, що відповідно до цього, законодавство встановлює достатньо детальну регламентацію до державних органів, що мають право збирати та обробляти інформацію про громадян. Такі вимоги встановлюються в спеціальних та галузевих законах, корпоративних нормах. Персональні дані не можуть бути використані з метою заподіяння майнової та моральної шкоди громадянину, зменшення чи обмеження реалізації прав та свобод громадянина України. Обмеження прав громадян України на основі використання інформації про їх соціальне походження, расову, національну, мовну, релігійну, партійну належність чи майновий, посадовий стан заборонено та карається відповідно до кримінального чи адміністративного законодавства. Кожний має право знати ким, коли збирається інформація про нього, ким, як і з якою метою вона буде використана.

Вимоги про дотримання конфіденційності особистої інформації ставляться до фізичних та юридичних осіб, які відповідно зі своїми повноваженнями мають інформацію про громадян. За правилом, такі особи при отриманні та використанні інформації несуть відповідальність за порушення режиму захисту, у відповідності з законодавством. Особисті, приватні таємниці, що довіряються представникам ряду професій для захисту прав та законних інтересів громадян, вже слід розглядати як професійну таємницю. Відповідно, лікарська таємниця повинна розглядатися як окремий інститут медичного та інформаційного права.

Список використаних джерел

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. Інформаційна культура як складова суспільної моралі інформаційного суспільства // Соціологія права – 2012. - №№ 2-3(4-5) – С. 25-29.
3. Глуховський В.В. Права пациента и значение информированного согласия в медицинской практике / В.В. Глуховський // Медико- социальные проблемы семьи. – 2002. – № 1. – Т. 7. – С. 33–37
4. Про захист прав пацієнтів: Проект закону України від 06.12.2007 року N 1132. [Електрон- ний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ра- ди України. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?p_f3511=30982
5. Як писати про громадське здоров'я. Права пацієнтів: Довідник. Частина перша / Д. Полтавець, Л. Солоп, О. Хоменок; Редактори-упорядники: О. Волошенюк, В. Іванов. – Частина перша. – К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2011. – 141 с.
6. Лиссабонская конвенция про права пациента / “Права человека и профессиональная ответственность врача” в документах международных организаций, издательство “Сфера”, Киев, 1999.
7. Большая Советская Энциклопедия. – М., 1973. – Т.11. – С.568.
8. Цивільний кодекс України в редакції від 16 січня 2003 року. Офіційне видання. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 352 с.
5. Як писати про громадське здоров'я. Права пацієнтів: Довідник. Частина перша / Д. Полтавець, Л. Солоп, О. Хоменок; Редактори-упорядники: О. Волошенюк, В. Іванов.– Частина перша. – К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2011. – 141 с.
9. Марценюк О.Г. Права фізичних і юридичних осіб на медичну конфіденційну інформацію Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення). Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції 17—18.04.2008, м. Львів
10. Цивільний кодекс України. Науково-практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використання позицій вищих судових інстанцій, Міністерства

юстиції, науковців, фахівців) : у 4 т. / за ред. проф. І.В. Спасибо-Фатєєвої. – Х. : ФО-П Колісник А.А., 2010– . – Т. 4 : Об'єкти. Правочини. Представництво. Строки. – 2010. – 768 с.

11. Майкут Х.В. Окремі аспекти цивільно-правової охорони права на таємницю про стан здоров'я / Х.В. Майкут // Нуковий вісник Херсонського державного університету. - Випуск 6-1. Том 1. 2014. – С 173-177.

12. Савицкая А.Н. Возмещение ущерба, причиненного ненадлежащим врачеванием. – Львов: Вища школа, 1982. – 195с.

13. Neue Justiz. – 1996. – № 6. – S. 189–190.

14. Основи законодавства України про охорону здоров'я [Текст] : [Закон України : офіц.текст: за станом на 5 червня 2015 року]. – К. : Відомості Верховної Ради України, 1993, № 4, ст.19

15. Про доступ до публічної інформації [Текст] : [Закон України : офіц.текст: за станом на 1 травня 2015 року]. – К. : Відомості Верховної Ради України, 2011, № 32, ст. 314

УДК 378.245 (035)

ПРИПИНЕННЯ ДОГОВОРУ НАЙМУ(ОРЕНДИ): ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Рачунь Д.В.

(студентка Навчально-наукового інституту права Університету державної фіскальної служби України)

Анотація. У статті розглядаються питання, пов'язані з припиненням договірних зобов'язань, що виникають на підставі договору найму (оренди). Досліджуються підстави припинення договору найму (оренди), особливості реалізації та їх правові наслідки.

Ключові слова: договірні зобов'язання, договірні правовідносини, припинення договору, розірвання договору, відмова від договору.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с прекращением договорных обязательств, возникающих на основании договора найма (аренды). Исследуются основания прекращения договора найма (аренды), особенности реализации и их правовые последствия.

Ключевые слова: договорные обязательства, договорные правоотношения, прекращение договора, расторжение договора, отказ от договора.

Termination of the lease agreement: some theoretical aspects.

The article deals with the questions related to the termination of contractual obligations arising from the lease contract. The grounds of termination, their features and legal consequences of lease contract are being researched.

Keywords: Contractual obligations, contractual relationship, contract termination, recession from a contract.

Дослідження проблемних аспектів припинення договору найму (оренди) має важливе практичне та теоретичне значення у зв'язку з значною розповсюдженістю відносин, пов'язаних з наймом, а також через недосконале правове регулювання припинення договірних відносин. Чинне законодавство, яким урегульовані згадані правовідносини містить певні суперечності та протиріччя, що викликає потребу у детальному дослідженні припинення договору найму (оренди) як самостійної стадії динаміки договірних правовідносин. Дослідженню окремих питань, пов'язаних з договором найму (оренди), присвятили свої праці такі вітчизняні вчені як І. Спасибо-

Фатеева, Н. Ільницька, Д. Шликов, Е. Вакулович, А. Брунь, М. Долинська, Я. Гуляк та інші. За кордоном дані питання досліджували А. Дорошкова, М. Брагінський, В. Вітрянський, Т. Єрьомкіна, О. Йорш, С. Кіріллова та інші. Однак дані наукові пошуки були спрямовані на дослідження або окремого виду найму (оренди) земельних ділянок, нерухомості, житлових приміщень, транспортних засобів, або окремих аспектів договору. Проте, досі підстави припинення договору найму (оренди) залишаються недостатньо дослідженими, а напрацювання вітчизняних та зарубіжних вчених потребують систематизації та узгодження з діючим законодавством.

Метою цієї статті є дослідження підстав та порядку припинення договору найму (оренди) та розробка пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства, яке регулює дані питання.

Припинення договору є самостійною стадією динаміки договірної правовідносини і не входить до складу виконання договору, оскільки припинення зобов'язання унаслідок його виконання є лише одним з можливих варіантів припинення договірної зобов'язання. Підстави припинення договору найму (оренди) можна класифікувати за різними критеріями. Як зауважує О. Міхно, домінуючою класифікаційною системою всіх підстав (способів) припинення договору (зобов'язання) в юридичній доктрині став їх поділ на суб'єктивні й об'єктивні [2, с. 10]. Суб'єктивні підстави доцільно далі про класифікувати у залежності від суб'єкта волевиявлення на підстави припинення договору з ініціативи наймодавця, з ініціативи наймача та за згодою сторін. Н. Шлюндт пропонує поділити підстави припинення договору оренди з ініціативи орендодавця на 1) підстави, пов'язані з порушенням договору іншою стороною та 2) підстави, не пов'язані з будь-якими порушеннями договору [3, с.17]. Дану класифікацію можна поширити і на підстави припинення договору оренди з ініціативи орендаря. До об'єктивних підстав припинення договору, тобто таких, які не залежать від волі сторін, слід, насамперед, віднести поєднання боржника і кредитора в одній особі, неможливість виконання зобов'язання, смерть сторони договору – фізичної особи, ліквідація юридичної особи та ін. Проаналізувавши законодавство, що регулює правовідносини, пов'язані з наймом (орендою) майна, можна прийти до висновку, що припинення договорів найму (оренди) окремих видів майна має свої особливості.

Крім того, підстави припинення можуть відрізнятися і у залежності від того чи договір укладений на невизначений чи на певний строк. На основі Цивільного кодексу України, можна виділити наступні підстави припинення договору найму (оренди): 1) припинення договору найму в разі смерті фізичної особи-наймача та в разі ліквідації юридичної особи-наймача або наймодавця (ст. 781); 2) право наймодавця на відмову від договору в разі невнесення наймачем плати протягом трьох місяців поспіль (ст. 782); 3) розірвання договору найму на вимогу наймодавця в разі порушень, допущених наймачем (ст. 783); 4) розірвання договору найму на вимогу наймача в разі порушень умов договору наймодавцем (ст. 784). Якщо ж договір найму (оренди), укладений на невизначений строк, то відповідно до ч.2 ст.763 Цивільного кодексу України, кожна із сторін може відмовитися від договору в будь-який час, письмово попередивши про це другу сторону за один місяць, а у разі найму нерухомого майна – за три місяці, якщо інший строк не передбачений договором або законом.

Дані підстави не є вичерпними, оскільки до припинення договору найму (оренди) застосовуються і загальні положення про припинення зобов'язань у частині, що не суперечить суті договору. Так, договір найму (оренди) може припинятися і у разі належного виконання, поєднання у одній особі кредитора і боржника, новації та інших підстав, передбачених главою 50 Цивільного кодексу України.

Заслужують уваги підстави припинення договорів найму (оренди) окремих видів майна: оренди земельної ділянки та оренди державного та комунального майна. У випадку неналежного виконання договірних зобов'язань або їх не виконання відповідно до ч.4 ст. 631 Цивільного кодексу України закінчення строку договору не звільняє

сторони від відповідальності за його порушення, яке мало місце під час дії договору. У зв'язку з цим деякі науковці вважають, що момент припинення договору та момент припинення договірних зобов'язальних правовідносин не збігаються [1, с.10]. Аналіз чинного законодавства дозволяє стверджувати, що закінчення строку дії договору є підставою припинення зобов'язальних правовідносин між сторонами у повному обсязі лише у разі належного виконання умов договору. У випадку ж порушень умов договору кредитор має право притягнути до відповідальності боржника незалежно від спливу строку дії договору з урахуванням позовної давності, що застосовується до його вимог. Якщо у ч.1 ст. 781 Цивільного кодексу України йдеться лише про смерть фізичної особи-наймача як про підставу припинення договору найму, то у ст. 31 Закону України від 06.10.1998 № 161- XIV «Про оренду землі» норма творець пішов далі і передбачив, що договір оренди землі припиняється і у разі засудження до позбавлення волі орендаря та обмеження його дієздатності.

Для припинення договору оренди у даному випадку необхідно, щоб особи до яких перейшло право на оренду земельної ділянки у разі засудження до позбавлення волі, обмеження дієздатності або смерті орендаря відмовилися від виконання договору. Проте, наслідків відмови від виконання договору особами, до яких перейшло право на оренду земельної ділянки внаслідок обмеження дієздатності орендаря, законодавець не прописав. Видається розумним застосування аналогії наслідків відмови від виконання договору правонаступниками орендаря, до яких перейшло право на оренду земельної ділянки внаслідок засудження до позбавлення волі чи смерті орендаря, і на дану ситуацію. У статті 781 Цивільного кодексу України доцільно зазначити, що підставою припинення договору найму (оренди) є не лише смерть наймача, а і засудження до позбавлення волі або обмеження дієздатності. Ще однією підставою припинення договору найму (оренди), яку необхідно закріпити у Цивільному кодексі є викуп нерухомого майна для суспільних потреб та примусове відчуження земельної ділянки з мотивів суспільної необхідності в порядку, встановленому законом.

На даний час згадана підстава як підстава припинення саме договору оренди згадується лише у Законі України «Про оренду землі». Проаналізувавши підстави припинення договору оренди, передбачені Законом України від 10.04.1992 № 2269-ХІІ «Про оренду державного та комунального майна», можна прийти до висновку, що майже усі зазначені у Законі підстави припинення уже були згадані, за винятком банкрутства орендаря. Основним мотивом включення даного юридичного факту до підстав припинення договору слугувало не подальше припинення юридичної особи-орендаря (ліквідація орендаря окремо згадується у Законі як самостійна підстава), а неможливість орендаря виконувати свої договірні обов'язки внаслідок встановленої рішенням суду стійкої фінансової неплатоспроможності. Тому укладаючи будь - який вид договору найму (оренди), доцільно передбачити таку підставу його припинення як визнання наймача (орендаря) банкрутом на підставі рішення суду.

Визнання ж наймодавця (орендодавця) банкрутом не повинно слугувати безумовною підставою припинення договору або підставою розірвання договору з ініціативи орендаря, оскільки до припинення юридичної особи-наймодавця (орендодавця) нічого не заважає виконанню умов договору. Цікавими для дослідження є підстави припинення договору з ініціативи однієї з сторін. Цивільний кодекс України згадує про "розірвання договору" та про «відмову від договору». Розірвання договору може проводитися як за згодою сторін, так і з ініціативи однієї із сторін.

Розірвання договору за згодою сторін не потребує ніяких додаткових процедур, а от розірвання договору з ініціативи однієї із сторін можливе лише за рішенням суду. Якщо говорити за договір найму (оренди), то у Цивільному кодексі України його розірванню присвячені статті 651- 654, 783, 784. Відмова від договору проводиться в односторонньому порядку і не потребує узгодження з судовими органами чи згоди

другої із сторін. Відмова від договору передбачається лише спеціальними нормами, присвяченими окремим видам договорів. Розірвання договору з ініціативи однієї з сторін може здійснюватися лише у випадку порушення договору іншою стороною. Відмова від договору може здійснюватися і без порушення договору іншою стороною – у випадку укладення договору найму на невизначений строк (ч.2 ст. 763 Цивільного кодексу України). Важливим питанням є можливість розірвання договору у випадку можливості настання збитків у майбутньому, викликаних порушенням договору. На думку М. Мещерякової, таке розірвання є правомірним [4, с.7]. Хоча з аналізу ст. 651 Цивільного кодексу України і не випливає, що порушення умов договору повинні вилитися у збитки, які вже настали, однак, враховуючи, що розірвати договір з ініціативи однієї із сторін може лише суд і у законодавстві оціночне поняття «істотність» виражається через інше оціночне поняття «значна міра», а точний розмір збитків вирахувати не завжди вбачається можливим, розірвати договір у зв'язку з можливими збитками у майбутньому вбачається проблематичним.

Як слушно зауважує Н. Процьків, слід передбачити у законодавстві можливість розірвання договору найму у випадку, якщо наймодавець не попередив наймача про права третіх осіб на об'єкт найму (сервітут, право застави) [5, с.12- 13]. Аналогічне право існує у покупця товару (ст. 659 Цивільного кодексу України), однак у наймача відсутнє. Викликає певні зауваження і право наймодавця відмовитися від договору у випадку невнесення наймачем платежів протягом трьох місяців поспіль. У той же час, якщо наймач не вносить плати за користування річчю протягом двох місяців, а тоді оплачує третій місяць, і так щоразу, то відмовитися від договору наймодавець не може. Враховуючи те, що відмова від договору припиняє його в односторонньому порядку, то доцільніше передбачити право наймодавця розірвати договір у випадку трьохкратного невнесення наймачем плати за користування (незалежно від того чи плата не вносилися поспіль чи після невнесення здійснювалася оплата). Сплив строку дії договору має наслідком повне припинення зобов'язань у сторін договору лише за умови його належного виконання.

Слід доповнити Цивільний кодекс України наступними підставами припинення договору найму (оренди): 1) припинення договору у разі обмеження дієздатності наймача, засудження наймача до позбавлення волі, якщо договір не передбачає правонаступництва; 2) розірвання договору наймачем у разі не попередження наймодавцем про права третіх осіб на об'єкт найму, якщо наймач не знав і не міг знати про ці права, а їх реалізація обмежує можливість використання переданої речі. Право наймодавця відмовитися від договору у разі невнесення наймачем плати з користування річчю протягом трьох місяців підряд доцільно замінити правом розірвати договір у разі трикратного невнесення наймачем плати за користування річчю незалежно від періодичності прострочених платежів (підряд чи ні). Визнання орендаря банкрутом повинне визнаватися істотною зміною обставин і давати право орендодавцю на розірвання договору у судовому порядку. Визнання ж орендодавця банкрутом до завершення ліквідаційної процедури не порушує інтересів наймача.

Список використаних джерел

1. Блашук А.М. Припинення договірних зобов'язань у цивільному праві України: автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" [Текст] / А.М. Блашук. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006. – 22 с.
2. Міхно О.І. Припинення договору за цивільним законодавством України: автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" [Текст] / О. І. Міхно.– К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України, 2007. – 26 с.

3. Шлюндт Н.Ю. Изменение и расторжение договора аренды: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 [Текст] / Н.Ю. Шлюндт. – Краснодар, 2005.– 23 с.

4. Мещерякова М. Е. Договор аренды зданий и сооружений в гражданском праве Российской Федерации: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 [Текст] / М.Е. Мещерякова. – Волгоград, 2007.– 20 с.

5. Процьків Н.М. Правове регулювання розірвання цивільно – правових договорів за цивільним законодавством України: автореферат дис. на здобуття наук ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 "Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" [Текст] / Н.М. Процьків. – К.: Інститут держави і права імені В.М. Корецького Національної академії наук України, 2003. – 17 с. Ю.В. Паскевич

УДК 343.1

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД ОЦІНКИ ЯКОСТІ СУДУ

Сопільник Р.Л.

(кандидат юридичних наук, доцент, Львівський університет бізнесу та права)

В статті досліджується досвід Європейського Союзу щодо оцінки якості суду та судової системи. Підвищення ефективності судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в суспільстві. Акцентується увага на впливі на якість судового розгляду ефективності системи контролю й рівня професійності голів судів щодо адміністрування установ.

Ключові слова: суд, судова система, демократія, контроль, громадянин, судова реформа, адміністративний суд, судова діяльність.

В статье исследуется опыт Европейского Союза по оценке качества суда и судебной системы. Повышение эффективности судебной системы относится к приоритетным задачам в становлении реальной демократии в обществе. Акцентируется внимание на влиянии на качество судебного разбирательства эффективности системы контроля и уровня профессионализма председателей судов по администрированию учреждений.

Ключевые слова: суд, судебная система, демократия, контроль, гражданин, судебная реформа, административный суд, судебная деятельность.

This paper examines the experience of the European Union to assess the quality of the court and the judicial system. Improving the efficiency of the judicial system a top priority in the establishment of real democracy in society. Attention is focused on the impact on the quality of the trial the effectiveness of control and level of professionalism on the heads of courts administration institutions.

Keywords: courts, judiciary, democracy, control, national, judicial reform, administrative tribunal, judicial activities.

Постановка проблеми. Зі вступом України в Євросоюз постає питання адаптації судової системи України до судової системи країн Європейського Союзу. Одним із ключових питань є оцінка якості діяльності судів.

Виклад основного матеріалу. З нашої точки зору, найдосконаліші проекти оцінки якості діяльності судів створені й успішно реалізуються в Фінляндії, Швеції, Нідерландах. Розглянемо запроваджені в цих країнах моделі оцінки якості судів докладніше. Широке обговорення якості діяльності судів розпочалось у Швеції ще в 1997 р. Центральна судова адміністрація (Domstolsverket) організувала проведення 2-х семінарів, присвячених цій проблемі, в роботі яких взяли участь як судді - представники Верховного Суду Швеції,

Верховного адміністративного суду, апеляційних судів, апеляційних адміністративних судів, районних і адміністративних судів, так і представники інших юридичних професій - прокурори, адвокати, аудиторів, а також представники парламентського омбудсмена. У результаті їх плідної праці опрацьовано системний документ, у якому основні аспекти якості судової діяльності були поділені на 4 категорії:

- 1) судові рішення;
- 2) строки розгляду справ;
- 3) взаємовідносини з клієнтами і;
- 4) професіоналізм і компетентність суддів та інших працівників суду.

Акцентувалася увага на впливі на якість судового розгляду ефективності системи контролю й рівня професійності голів судів щодо адміністрування установ.

Для оцінки якості суду пропонуються:

- 1) статистичні показники - загальна кількість судових справ, кількість вирішених справ, кількість апеляцій, відсоток відмінених в апеляційному порядку рішень;
- 2) тривалість часу на розгляд справи;
- 3) опитування учасників судового процесу щодо їх задоволеності послугами суду та ін.

У Швеції також реалізуються широкомасштабні проекти з розвитку судів, зокрема, організаційна реформа й реформування робочого процесу, які теж передбачають механізми покращання якості діяльності цих установ. У 2004 р. було ініційовано проект для початку систематичної роботи з поліпшення якості роботи в судах. У вересні 2005 р. робочою групою було представлено Att Arbeta med Kvalitet I Domstolsvasendet, у якому було визначено поняття «якість у судовій діяльності», причини, що зумовлюють необхідність вжиття заходів з покращання цього показника, і конкретні пропозиції для підвищення якості всієї судової системи. Запропоновано доручити підготовку програми систематичного поліпшення якості самим судам за підтримки й контролю з боку центральної адміністрації судової системи. Кожен суд повинен самостійно сформулювати робочу групу й визначити пріоритетні напрямки вдосконалення своєї діяльності.

У Нідерландах проблематика якості функціонування судової влади стала активно дискутуватися на політичній арені як частина великої програми реформування судової системи «Судочинство у XXI столітті» (1998 - 2002). Було підготовлено й реалізовано на рівні судів декілька новаторських проектів, один з яких стосувався саме якості судової системи (1999 р.). Головною метою цього документу було створення системи вимірювання для судів, яка зробила б можливим оцінювання ними рівня якості функціонування судів і визначення аспектів, потребуючих удосконалення.

Невелика проектна команда, до складу якої ввійшли судді, працівники апарату судів, радники Міністерства юстиції й експерти з Агентства якості судової системи (PRISMA), за 3 роки розробила систему, що складалася з 5-ти аспектів вимірювання:

- 1) незалежність і чесність;
- 2) своєчасність проваджень;
- 3) однаковість застосування законодавства;
- 4) компетентність;
- 5) належне ставлення до сторін.

Зазначену систему вимірювання було апробовано у 2000 - 2001 рр. у 3-х пілотних судах країни, після чого її вдосконалена версія стала частиною комплексної системи оцінювання якості функціонування судової влади Нідерландів «RechtspraakQ». Вона складається з 9-ти елементів, згрупованих за такими 3-ма категоріями: нормативна база, інструменти вимірювання, інші елементи.

Нормативна база складається з нормативів якості, поданих у вигляді контрольного списку, який може використовуватися керівниками судів для поліпшення якості роботи установи. Вони охоплюють багато аспектів, які суди й Рада судової влади вважають важливими для оцінювання діяльності судової системи й необхідними для задоволення

вимог сторін, безпосередньо заінтересованих у якості роботи судів. Також сюди входить опрацьована система вимірювання якості функціонування суду.

Інструменти вимірювання передбачають форми отримання інформації, необхідної для оцінки якості діяльності суду, зокрема:

1) дослідження стану роботи судів (раз на 2 роки кожному суду належить провадити дослідження стану своєї діяльності на підставі стандартизованої процедури аналізу);

2) опитування суб'єктів, які звертаються до суду, і його персоналу з метою визначення рівня задоволеності (кожен суд раз на 4 роки провадить таке опитування);

3) інспекційні візити (раз на 4 роки кожен суд має інспектувати незалежна комісія, до складу якої входять особи, які працюють за межами судів (наприклад, університетський професор, адвокат і прокурор), яка готує загальний звіт щодо якості функціонування судової системи Нідерландів);

4) аудиторські перевірки (під час яких працівники апарату суду перевіряють, чи відповідає суд критеріям, передбаченим системою вимірювання якості функціонування судів).

У Фінляндії одним з поштовхів для початку реалізації проектів якості судів став Висновок Робочої групи з ефективного управління, в якому виокремлено 4 категорії якості судової системи, що стосувалися:

- 1) судового процесу
- 2) судового рішення
- 3) обслуговування клієнтів
- 4) організації суду.

На його підставі було ініційовано самостійну роботу судів з опрацювання критеріїв якості й методик оцінювання, в результаті чого суди розробили власні статистичні критерії й показники для моніторингу справ, які надходять до суду; які знаходяться в судовому провадженні, та щодо строків їх розгляду.

Найбільш успішним став проект удосконалення судового розгляду - Проект якості, створений у судах округу Апеляційного суду Рованімі, який у 2003 р. презентував Перелік контрольних значень показників якості судочинства. Вони розраховані на вимірювання різних сторін діяльності судів і складаються з 6-ти аспектів і 40 критеріїв якості:

- 1) розгляд справ (9 критеріїв);
- 2) рішення у справах (7 критеріїв);
- 3) ставлення до сторін і публіки (6 критеріїв);
- 4) оперативність провадження (4 критерії);
- 5) компетентність і професійні навички (6 критеріїв);
- 6) організація й менеджмент судочинства (8 критеріїв).

Усі вони аналізуються за допомогою методики, що передбачає оцінювання результатів за допомогою шестибальної шкали. У рамках оцінювання підраховується сума окремих показників якості, яка й надає уявлення про те, наскільки вдалося поліпшити якість і як близько суд підійшов до максимально можливого результату - 210 балів. Для збирання всієї необхідної для оцінювання інформації використовуються різні методи аналізу - від самооцінки, опитувань, експертних оцінок до статистичного аналізу й реагування з боку судів. Регулярність проведення оцінювання - 3-5 років. У період між цими основними процедурами провадяться ще й проміжні оцінювання, наприклад, щодо критеріїв так званої оперативності провадження моніторинг провадиться щорічно.

У квітні 2005 р., по завершенні попередньої розробки Критеріїв якості, їх розіслали судам для надання відгуків і коментарів. На підставі отриманих зауважень було підготовлено загальний огляд, який опубліковано на сайті районного суду і з того часу Проект якості широко реалізується у Фінляндії. Він отримав визнання як фінського, так і світового юридичного товариства. Зокрема, у 2005 р. Проект став переможцем конкурсу

Ради Європи й Комісії Європейського союзу «Кришталеві терези правосуддя», в якому взяли участь 22 проекти з 15 країн.

На даний час якість роботи фінських судів оцінюється в контексті системи ефективного управління. Раз на рік Міністерство юстиції здійснює консультації кожного суду з питань якості його функціонування. У перебігу цих переговорів оцінюється загальна кількість справ, що поступають на судовий розгляд, кількість вирішених, узгоджується розмір необхідних суду матеріальних і кадрових ресурсів. До того ж у рамках цих зустрічей обговорюється успішність (або неуспішність) діяльності суду в поточному році, визначається середня тривалість розгляду справ, ефективність і продуктивність суду в цілому. Також запроваджено практику самостійного моніторингу судами своєї роботи й оцінки її ефективності.

Як бачимо, країни Заходу мають доволі цікавий досвід в опрацюванні питань оцінки якості функціонування судової системи. І хоча в основному об'єктом дослідження стає лише якість судового розгляду, вважаємо, що певні підходи можуть бути враховані при опрацюванні стандартів якості судової системи в цілому.

Поруч з ініціативами окремих держав стосовно розробки систем якості судової діяльності на загальноєвропейському рівні також виявляється тенденція сприяння цьому процесу. Наприклад, у 2004 р. Комітет Європейського парламенту вказав на потребу у створенні Хартії якості кримінального судочинства, на рівні Ради Європи почала діяти спеціальна робоча група Європейської комісії з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ), а в рамках діяльності Європейської мережі судових рад (ENCJ) створено робочу групу з питань менеджменту якості. Розглянемо ці 3 європейські ініціативи докладніше.

У 2004 р. Комітет з громадянських свобод, юстиції та внутрішніх справ Європейського парламенту опублікував робочий документ щодо якості кримінального судочинства й узгодження кримінального законодавства в державах-членах. Головна його ідея полягає в тому, що сфера свободи, безпеки і правосуддя в Європі ґрунтується на культурі різноманіття правових систем і передбачає запровадження спільної системи орієнтирів і механізму взаємооцінювання. На думку ініціаторів проекту, в Хартії якості кримінального судочинства має міститися набір критеріїв для оцінювання функціонування судових систем. Зокрема, виокремлювалися такі сфери оцінювання:

- 1) рівень дотримання принципів незалежності судової влади;
- 2) відповідність стандартам справедливого судового процесу;
- 3) здійснення кримінального провадження, включаючи виконання вироків.

Крім цих пропозицій, Комітет запропонував включити до Хартії механізм взаємооцінювання, який повинен складатися з порівняльної статистичної бази, контрольних значень показників якості, поширення найкращих практик та оцінювального звіту про дотримання Хартії якості.

Європейська комісія з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) була заснована у 2002 р. Протягом 5-ти років вона займалася головним чином питаннями продуктивності правосуддя, аналізувала причини затримок розгляду судових справ і шукала шляхи підвищення ефективності судових проваджень. Спеціально утворена робоча група (SATURN) опублікувала багато звітів і документів (зокрема, Контрольний список менеджменту часу), в яких висловила методичні рекомендації щодо шляхів скорочення тривалості судових проваджень.

У 2002 - 2010 рр. СЕРЕЈ на підставі зібраної статистичної інформації і якісних даних було опубліковано 4 порівняльні звіти про стан судових систем у державах-членах Ради Європи, в яких висвітлювалися такі питання:

- 1) фінансування судових систем
- 2) доступ до правосуддя
- 3) судові провадження і якість функціонування судів
- 4) статус і роль різних професіоналів у сфері права
- 5) виконання судових рішень та ін.

В останньому звіті комісії, опублікованому у 2010 році, особлива увага приділяється проблемам якості. Наприклад, у заключному його розділі охарактеризовані основні тенденції в Європі щодо ефективності і якості судочинства.

У 2007 р. СЕРЕJ започаткувала нову ініціативу в царині оцінки якості судової системи. Комісія утворила спеціальну робочу групу

- СЕРЕJ-GT-QUAL, завданням якої було визначено:

- 1) збирання інформації й оцінювання ініціатив щодо якості, що реалізуються різними судами в державах-членах
- 2) розробка інструментарію, який можна використовувати для оцінки якості судової системи й судів.

Робоча група вже презентувала Контрольний список щодо якості судової системи й судів. Основна мета цього документа – опрацювати практичний інструмент, покликаний допомогти державам-членам ЄС у збиранні необхідної інформації та в аналізі відповідних аспектів, що стосуються якості судової системи. Унікальність Контрольного списку полягає в тому, що в ньому якість розглядається з 3-х різних рівнів - національного (судова система в цілому), власне окремих судів та окремих суддів. Експерти робочої групи вирішили 5 сфер вимірювання:

- 1) стратегія й політика, адміністрування судових процесів;
- 2) доступ до правосуддя;
- 3) людські ресурси;
- 4) фінансові засоби;
- 5) матеріальні засоби правосуддя.

Крім того, СЕРЕJ-GT-QUAL ініціювала порівняльне дослідження з метою збирання потрібної інформації щодо ініціатив стосовно судової якості в державах-членах, у якому якість у судах вивчається під такими 3-ма різними кутами зору, як якість юридична, адміністративна, публічна. Інший орган Ради Європи - Консультативна рада європейських суддів - опрацьовує проект документа щодо якості судових рішень. У рамках роботи над цим документом у 2008 р. державам-членам було надіслано опитувальник із 17 запитаннями, що стосуються підготовки й оцінювання судових рішень. Результат цього аналізу (відповіді на запитання отримано від 35 держав-членів) представлені на веб-сайті Консультативної ради європейських суддів. СЕРЕJ-GT-QUAL займається також розробкою практичного інструментарію для проведення опитування користувачів судових послуг з метою з'ясування рівня їх задоволеності останніми.

Робочу групу з питань управління якістю було утворено Європейською мережею судових рад (ENCJ) у червні 2007 р., основна мета якої - обмін досвідом стосовно питань якості в її широкому тлумаченні, опис різних ініціатив у цій царині, що реалізуються в країнах-учасниках ЄС, висвітлення ролі судових рад у них, створення реєстру зазначених ініціатив. Робочою групою було опубліковано аналітичний звіт, у якому міститься загальний огляд запроваджених практик у царині оцінки якості. Документ включив широку панораму підходів до оцінки якості функціонування судів, що не обмежується власне судовою якістю, а бере до уваги всі доречні аспекти, в тому числі й очікування та побажання користувачів судових послуг.

Окремо слід відзначити міждержавну ініціативу щодо створення Глобальної рамкової схеми досконалого суду. Проект було ініційовано старшим суддею Судів нижчого рівня Сінгапуру, до якого приєдналися експерти зі Сполучених Штатів Америки, Європи, Австралії й Сінгапуру. Натхненні ініціативами з якості, реалізованими у власних країнах, експерти поставили собі за мету розробку рамкової системи цінностей, понять та інструментів, за допомогою яких суди в усьому світі можуть добровільно оцінити й поліпшити якість власного судочинства й судового адміністрування. Уже у 2008 р. експертами було опубліковано Рамкову схему досконалого суду, яка становить собою ресурс для оцінювання якості функціонування суду в 7-ми деталізованих сферах судової досконалості, як-от: адміністрування суду й лідерство, судові політики, людські,

матеріальні й фінансові ресурси, судові провадження, потреби й задоволеність клієнтів, фінансово й територіально доступні судові послуги, авторитетність і громадська довіра.

Висновок. Підвищення ефективності судової системи належить до пріоритетних завдань у становленні реальної демократії в суспільстві. Однак неможливо отримати адекватне уявлення про її стан, наявні проблеми, які потрібно вирішити шляхом судової реформи, без проведення виміру якості функціонування існуючих судових інституцій. Цей напрям в Україні лише розпочинає обговорюватися в практичній площині. Між тим протягом останніх років якість роботи судів стала предметом обговорення в багатьох державах. Однак не дивлячись на те, що концепція оцінки якості функціонування суду різниться, в цілому можна виокремити основні складові, що обов'язково мають бути присутні:

- 1) стандарти якості роботи суду;
- 2) сфери оцінки;
- 3) система критеріїв, індикаторів та показників;
- 4) методологія отримання даних; д) коло суб'єктів, які будуть здійснювати оцінку.

Список використаних джерел

1. Електронний ресурс] - Режим доступу: www.encj.eu.
2. [Електронний ресурс] - Режим доступу: lawlink.nsw.gov.au/lawlink/Corporate/ll_corporate.nsf/vwFiles/framework.pdf.
3. Total Quality Management (Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.tqe.com/tqm.html> - Заголовок з екрану.
Jose Juan Toharia. Evaluating Systems of Justice through Public Opinion: Why? What? Who? How? And What for? / In: Eric Jensen, Thomas Heller. Beyond Common Knowledge: Empirical Approaches to the Rule of law.-Stanford University Press, 2003. - P. 21-60.
4. Domstolsverket - Kvalitet i domstolsverksamhet. - 25.05.1997. -№ 184.
5. Domkretsen - 2004. - № 3.
6. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <http://www.hyresnamnden.se/Publikationer/Informationsmaterial/24H-strategi.pdf>
7. Defensor Legis. - 2004. - № 1. 264
8. Working Document on the Quality of Criminal Justice and the Harmonisation of Criminal Legislation in the Member States. - European Parliament, Brussels, 2004.
[Електронний ресурс] - Режим доступу: http://ec.europa.eu/justice/funding/2004_2007/doc/scoreboard_and_tampere_programme_com_2004_40.pdf
9. [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.coe.int/t/dgl/legalcooperation/cepej/quality/default_en.asp.
10. [Електронний ресурс] - Режим доступу: www.coe.int/ccje

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА

ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ БАНКАМИ В УПРАВЛІНСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Костицький В.

(доктор юридичних наук, професор)

Шишовська О.

(економіст)

***Анотація.** Стаття присвячена проблемам підвищення ефективності діяльності банку. У числі різних моделей виділено систему стратегічного управління, проаналізовано її механізм та інструменти, акцентовано увагу на моделі вартісно-орієнтоване управління в банку та проблеми його ефективності.*

***Ключові слова:** банківське стратегічне управління, ефективність банку, модель вартісно-орієнтованого управління банківською діяльністю.*

***Abstract.** The article deals with the issues of increasing the bank's efficiency. Among other various models, the system of strategic management is distinguished, analysed due to its mechanism and instruments with particular attention to the model of value-oriented bank management and problems of its efficiency.*

***Keywords:** banking strategic management, bank efficiency, model of value-oriented bank management.*

За останні роки в банківській системі України відбулися системні зміни, що обумовило постановку питання про державне регулювання фінансового ринку та банківської діяльності. Мова йде як про пошуки нових моделей участі держави у регулюванні банківської діяльності, так і про моделі стратегічного управління у цій сфері суспільних відносин, якими на сьогодні можуть бути названі моделі вартісно-орієнтованого управління (Value-Based Management, VBM) на основі реалізації збалансованої системи економічних показників.

Вкрай потужний і неоднозначний вплив на вартість і ефективність діяльності банків чинять зовнішні фактори, насамперед приплив іноземного капіталу на фінансовий ринок і зростання присутності іноземних банків на ринку банківських послуг. З одного боку, це позитивно позначається на конкурентоспроможності вітчизняних банків в силу розширення доступу до новітніх технологій та фінансових ресурсів. З іншого – зростання частки іноземного капіталу у структурі національних банківських систем обумовлює високу залежність банків від зовнішніх джерел фінансування та підвищує їх вразливість у фазі падіння ділової динаміки, призводить до зростання витрат під час фінансової кризи, посилює вплив фінансових дисбалансів на економіку країни. Адаже під час фінансової кризи іноземні інвестори припиняють інвестування та активно виводять капітал, що обмежує можливості реструктурування боргів банків, у тому числі за зовнішніми запозиченнями на світових фінансових ринках. Це свідчить про те, що іноземні банки, переслідують, у першу чергу, власні інтереси, що суттєво відрізняються від стратегічних завдань національної економічної політики, зокрема, у сфері банківського регулювання.

Усі зазначені фактори ефективності банківської діяльності нерозривно пов'язані, тому управління ними є складним і комплексним процесом. У процесі управління процесом підвищення вартості банку при виборі ключових факторів перевага має віддаватися найбільш потенційно привабливим, тобто тим 20 % факторів, які згідно

з «принципом Парето» приносять 80 % вартості [3]. Для цього аналіз впливу факторів проводиться паралельно з вивченням сильних та слабких сторін банку для визначення факторів, які сприяють реалізації сильних сторін, та тих, які компенсують негативний вплив слабких. Отримані результати корисні на завершальному етапі розробки стратегії підвищення ефективності, яка коригується на величину позитивного або негативного впливу зазначених факторів.

Процес створення вартості в банку можна охарактеризувати у спосіб побудови так званого «дерева вартості», що охоплює ключові фінансові фактори і показники шляхом [2]:

- використання ієрархічного методу вибору основних абсолютних і відносних фінансових показників (від функцій окремих підрозділів та бізнес-процесів);
- формування фінансових показників від визначеної цілі («зверху – вниз»);
- визначення нормативних величин фінансових результатів для окремих підрозділів.

Необхідно погодитися з Н. Грапко, що для банку перевагу доцільно віддати першому підходу, що дозволяє сформуванню наступне дерево вартості (рис 1).

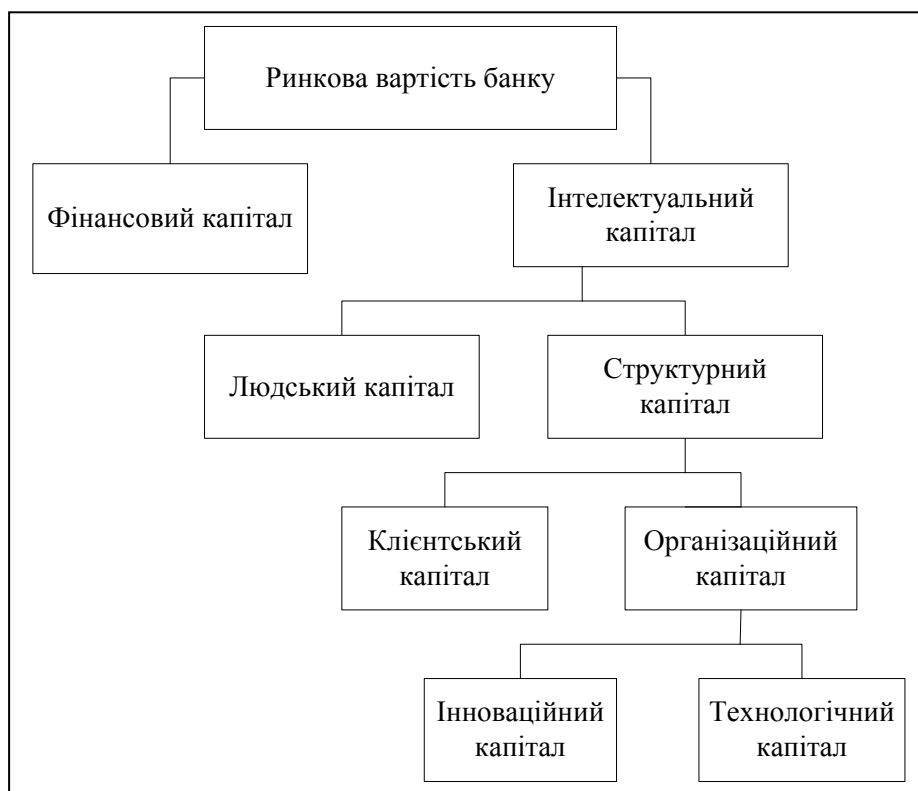

Рис. 1. Дерево складових факторів вартості банку
Джерело: побудовано за [5, С. 148; 20]

У процесі побудови дерева факторів вартості банку виникає можливість виокремити не тільки найбільш значущі фактори формування вартості, а й показники цього процесу. Насамперед йдеться про додану економічну вартість (EVA) [7]. Якщо розглядати банк як проект з початковим капіталом, який має певну вартість, то різниця між прибутковістю проекту (банку) і початковою вартістю капіталу і буде економічною доданою вартістю (EVA), а саме [2]:

$$\text{Вартість банку} = \text{Раніше інвестований капітал} + \text{Поточна додана вартість} + \text{Вартість поточних доданих вартостей від нових проектів} \quad (1)$$

Для сукупного капіталу не фінансової компанії EVA визначається від суми власного і залученого капіталу. Для банку її доцільно модифікувати для вимірювання на основі власного капіталу, тому що економічна вартість, додана власним капіталом, є кращим показником ефективності функціонування банку, ніж традиційний вимір EVA. Оцінка доданої вартості від нових проектів у формулі (1) заснована на припущенні, що банком будуть здійснюватися реінвестиції в інтелектуальний капітал і збільшуватися регулятивний капітал, норматив якого визначається регулюючими органами і обумовлює можливість зростання активів, насамперед кредитного портфелю банку. Тому, якщо спостерігається зростання капіталу банку без відповідного збільшення активів, то банк не достатньо ефективно використовує свій капітал.

Особливо вагомий внесок у створення вартості банку мають інвестиції в інтелектуальний капітал. У науковій літературі цю вартість часто називають інноваційною вартістю, джерелом якої є інноваційний характер стратегічних рішень. Отже, інноваційна вартість – це додана вартість, що створюється нематеріальними активами банку, насамперед інтелектуальним капіталом [7]. Управління процесом створення інноваційної вартості є головним завданням стратегічного управління підвищенням ефективності діяльності банку в інноваційній економіці.

Загалом EVA вимірює грошовий дохід за наявними активами і розраховується як віддача на інвестований капітал (CFROI) за загальною формулою [2]:

$$\text{EVA} = (\text{Дохідність інвестованого капіталу} - \text{Вартість залучення капіталу}) * (\text{Інвестований капітал}) \quad (2)$$

Існує ще декілька варіантів розрахунку EVA. Російський фахівець О. Шатохін пропонує застосувати наступну формулу [8, С. 37]:

$$\text{EVA} = \text{NOPAT} - (\text{CC} * \text{PC}), \quad (3)$$

де NOPAT (net operation profit adjusted taxes) – скоригований чистий операційний прибуток після сплати податків, гривень;

CC (cost of capital) – вартість капіталу, під якою розуміється ставка відсотка, що враховує як вартість позикових коштів, так і вартість капіталу для акціонерів, %;

PC (capital employed) – розмір капіталу, гривень.

У формулі 3 величина чистого прибутку (NOPAT) розраховується за даними про прибутки і збитки, скориговані на витрати на капітал:

$$\text{NOPAT} = \text{чистий прибуток до оподаткування} + \text{відсотки до сплати} + \text{амортизація} - \text{сума сплачених податків} \quad (4)$$

Досить часто управління процесом створення вартості потребує оцінки діяльності окремих підрозділів банку, в якості яких доцільно взяти центри фінансової відповідальності, для яких складається бюджет, обчислюються основні показники їх діяльності, готується звітність (дочірні банки, філії, представництва, офіси тощо). Якщо йдеться про діяльність підрозділу банку або про проект, необхідно визначити собівартість продукції або послуг, яка вираховується з прибутку при розрахунку NOPAT. Собівартість послуг підрозділу банку (проекту) складається з прямих і непрямих витрат на її виконання, у тому числі витрат всього банку на підтримку діяльності цього підрозділу, наприклад, оренду офісної будівлі, адміністративний ресурс тощо [5]. Такі витрати необхідно розподілити між підрозділами (проектами) пропорційно ступеня їх використання, наприклад, виходячи з частки підрозділу в активах, валовому прибутку або частки заробітної плати в загальному обсязі фонду оплати праці і тощо.

В якості розміру капіталу (PC) приймається сума активів, які знаходяться у власності підрозділу банку, а також залучені фінансові кошти клієнтів і казначейства банку, які підрозділ використовував для надання послуг конкретним клієнтам. Вартість капіталу банку (CC) пропорційна тій нормі прибутку, яку акціонери та власники розраховують отримати на вкладені гроші. Цей показник може бути визначений за формулою CAPM (capital assets pricing model) [8, С. 36]:

$$CC = R_f + b \times (R_m - R_f) \quad (5)$$

де R_f – безризикова ставка прибутковості;

b – коефіцієнт прибутковості для банківської галузі;

$(R_m - R_f)$ – премія за ризик.

Безризикова ставка розраховується на основі дохідності державних цінних паперів. Величину премії за ризик інвестування в ринок акцій, галузевий ризик і капіталізацію банку розраховують інвестиційні компанії та інформаційні агентства. Відповідно у зарубіжних країнах поширеним і простим є визначення вартості капіталу банку на основі експертних оцінок (топ-менеджерів, інвестиційних аналітиків).

Аналіз моделей оцінювання вартості, проведений вітчизняним фахівцем І. Коцюбою, виявив, що як базова модель для оцінки ефективності управлінських заходів в банку найбільше підходить модифікована модель SAPV [9]. Ця модель враховує чотири основні складові вартості банку, що залежать від ефективності управлінських рішень: 1) вартість, яка залежить від формування грошових потоків; 2) вартість, яка залежить від інвестиційних рішень (інвестиційна складова фінансової стратегії підвищення вартості банку); 3) вартість, яка створюється фінансовими рішеннями в кредитній сфері і пов'язана з вигодами від залучення позикових коштів, використання альтернативних джерел фінансування та втратами через зростання фінансових ризиків (внесок прогнозування грошових потоків та аналіз чистих наведених доходів); 4) внесок управлінської активності щодо організації діяльності банку.

П'ятий нематеріальний елемент створеної вартості пов'язаний з вторинними ефектами підвищення репутації й інвестиційної привабливості банку, що проявляються як зниження вартості залучення капіталу та, відповідно, підвищення прибутковості інвестицій. Наприклад, підвищення відкритості банку, якості корпоративного управління, ліквідності акцій банку є нематеріальними факторами зростання його вартості.

Оскільки основною метою в моделі VBM взято збільшення вартості банківського бізнесу, управління EVA зводиться до забезпечення її стабільно позитивного значення, адекватного для рівня прибутковості активів та інвестицій даної країни. Управління EVA будується на активізації факторів, що сприяють її збільшенню, серед яких найважливішими є [8, С. 37]:

здатність банку створювати грошові потоки за рахунок використання своїх активів, чим більші грошові потоки – тим більша вартість;

частка прибутку, що інвестується, чим більші інвестиції – тим більший дохід в майбутньому;

вартість залучення капіталу, чим дешевші кошти залучає банк, тим більший прибуток він може отримати від своєї діяльності.

Напрямами застосування заходів щодо збільшення прибутку (NOPAT) є зменшення обсягу капіталу і його вартості та збільшення обороту, маржі, підвищенні оборотності активів та зниженні прямих і непрямих витрат. На практиці приріст вартості банку забезпечується його діяльністю щодо залучення коштів на депозити, розміщення кредитів, а також надання банківських послуг, що підвищує значення капіталізації як фактора підвищення вартості банку. Таким чином, управління EVA ґрунтується на виборі тих способів вкладення капіталу, прибутковість яких найбільшою мірою сприятиме збільшенню вартості капіталу банку. Відповідні заходи щодо підвищення вартості банку мають спрямовуватися на:

розширення ресурсної бази з метою залучення більш дешевих і довгих коштів;

зниження витрат на інвестиції або реінвестування прибутків;
збільшення грошових потоків від наявних активів без суттєвого збільшення ризиків;

регулювання структури капіталу в частині оптимізації співвідношення між залученим і власним капіталом (в окремих випадках залучення капіталу економічно ефективніше, ніж нарощування власного);

моніторинг надійності контрагентів та управління ризиками;

управління дебіторською заборгованістю;

оптимізація структури кредитного портфелю.

В свою чергу, під час управління вартістю банку EVA може використовуватися як інструмент оптимізації структури капіталу, оцінки ефективності діяльності підрозділів або банку в цілому, розробки системи преміювання управлінців, вимірювання "надлишкової" вартості, створеної банківським капіталом, оцінки якості управлінських рішень (постійна позитивна величина цього показника свідчить про збільшення вартості банку, негативна – про зниження EVA) [4].

Цікавою, на наш погляд, є пропозиція Н. Грапко щодо методики використання EVA для побудови системи мотивації на основі підвищуючого коефіцієнту для преміювання [6]:

$$\text{Премія} = k_1 + k_2 * \Delta \text{EVA} \quad (6),$$

де k_1 , k_2 – коефіцієнти пропорційності ($k_1 \ll k_2$).

У разі необхідності досягнення не фінансових показників за умови збереження позитивної динаміки операційної діяльності винагорода визначатиметься як сума добутків встановленого бонусу і коефіцієнту.

Перевагами використання EVA в процесі управління підвищенням ефективності банку є такі [5]:

1) з точки зору оцінки ефективності фінансових інвестицій оцінка EVA не вимагає наявності точного графіка платежів, який необхідний при розрахунку NPV;

2) EVA розраховується на основі економічного прибутку, розмір якого не залежить від обраного методу обліку, на відміну від ROI, що визначається на підставі фінансової звітності і залежить від використовуваних методів обліку. При цьому бухгалтерська звітність не завжди об'єктивно відображає фінансовий стан банку і його фінансові результати;

3) стале підтримання позитивних значення EVA є корисним не тільки для акціонерів, власників та інвесторів банку, але і для всієї економіки, тому що норма доданої вартості слугує фактором міжгалузевої конкуренції за капітал та розміщення фінансових ресурсів в економіці. Відтак збільшення прибутковості банку позитивно позначається на загальному рівні продуктивності праці в країні і є фактором економічного зростання. EVA відбиває довгострокові перспективи діяльності банку на основі прогнозування грошових потоків, які в майбутньому збільшать його активи. Використання ж в процесі управління виключно короткострокових показників (рентабельність капіталу і/або активів, дивіденди) може привести до практики отримання «одномоментної вигоди», «витискування соків» з банку і його фінансової неспроможності в майбутньому.

Іншими словами, за орієнтації на позитивні значення EVA рентабельність банку протягом поточного періоду може бути низькою, нульовою та навіть негативною (збитки) без втрати стабільності та збереження балансу інтересів акціонерів та менеджерів у довгостроковому періоді. У цьому аспекті однією з найважливіших проблем є визначення співвідношення між частками прибутку, що спрямовується на виплату прибутку й інвестування капіталу. Ми погоджуємося з думкою О.Шатохіна, що економічний прибуток, рівний нулю, в цьому сенсі врівноважує інтереси акціонерів щодо отримання прибутку і рівень інвестицій [8, С. 39-40].

Загальний баланс переваг та недоліків використання концепції вартісно-орієнтованого управління наведений в таблиці 2.

Таблиця 2

Переваги та недоліки впровадження вартісно-орієнтованого управління в банках

<i>Переваги</i>	<i>Недоліки</i>
узгодження інтересів акціонерів та менеджерів банку	неможливість достовірної оцінки вартості банку через використання прогнозних даних про дисконтовані доходи
формування системи матеріального заохочення та стимулювання персоналу банку, яка буде безпосередньо «прив'язана» до розміру вартості, створеної кожним працівником банку	необ'єктивність показника ринкової вартості акцій банку в умовах не достатньо розвинутого фондового ринку
здійснення постійного моніторингу діяльності банку, що значно підвищує якість і ефективність прийнятих рішень за рахунок надання керівникам і ключовим фахівцям оптимального обсягу, структури і формату інформації	спроба узгодження інтересів акціонерів та менеджерів банку на основі залежності матеріальної винагороди останніх від зростання вартості банку може призвести до маніпулювання інформацією зі сторони менеджерів банку
позитивний вплив на загальний фінансовий результат банку і його акціонерну вартість	витрати на практичне впровадження
можливість сконцентруватися на ключових факторах підвищення вартості	складність переведення показників фінансового обліку в показники управлінського обліку
оптимальне поєднання довгострокових і короткострокових цілей банку	
краще розуміння альтернативних переваг інвестиційних джерел фінансування банку	

Джерело: розроблено на основі [2, 4, 11, 12].

Щоб поставлені завдання, прийняті рішення і реалізовані заходи щодо підвищення вартості банку мали управлінську цінність, вони повинні бути «оцифровані» у виразі кількісних і якісних показників, їх граничних і цільових значень. Системність показників означає, що вони повинні бути структуровані за певними ознаками та орієнтовані на досягнення банком стратегічної мети. Іншими словами йдеться про те, щоб на основі системного підходу розробити таку систему показників, яка дозволяла б, з одного боку, дати інтегральну оцінку результатам діяльності банку з урахуванням зовнішніх і внутрішніх факторів, а з іншого – була б основою формування економічно обґрунтованої програми розвитку різних напрямів банківського бізнесу. У цьому аспекті не достатньо тільки фінансових індикаторів – підвищення ефективності потребує аналізу якісних аспектів банку, так званих «нематеріальних активів»: відомість бренду, ділова репутація і професійні якості топ-менеджменту, організація систем управління, диверсифікація бізнесу, відносини з клієнтами та партнерами, використання передових технологій, соціальна відповідальність бізнесу, стабільність складу акціонерів, відносини банку з органами державного управління тощо.

Крім того, система показників має бути сформована таким чином, щоб давати можливість простежити ефективність управлінських заходів. У зарубіжних фірмах для цього використовується система ключових показників ефективності, якими оцінюються результативність та ефективність дій персоналу, виконання ними функцій управління компанією, перебіг процесів і ефективність конкретної виробничої, технологічної та іншої діяльності, а також оцінюються темпи зростання бізнесу і виявляються відхилення від запланованих результатів. Іншими словами загострюється потреба у системному підході до управління вартістю банку в контексті підвищення його ефективністю, що буде поєднувати фінансовий аналіз з оцінкою ефективності діяльності банку з позиції відповідності досягнутих результатів банку його стратегічним цілям і завданням. Вирішення цієї потреби лежить в площині формування системи збалансованих показників.

Підхід до визначення і використання системи збалансованих показників (СЗП) (Balanced Scorecard, BSC) започаткував у 1992 р. професор Гарвардської школи бізнесу Р. Каплан і директор наукового підрозділу аудиторської фірми KPMG Д. Нортон [1, 14]. Вчені розробили принципи балансування показників для узгодження короткострокових цілей діяльності компанії з її стратегією на довгострокову перспективу, для чого вони використовували чотири складові: фінансову; клієнтську (відносини зі споживачами); внутрішню (організація бізнес-процесів); перспективу навчання та розвитку [10]. Тобто саме СЗП дозволяє перевести стратегічні орієнтири в конкретні і зрозумілі для співробітників показники, що піддаються моніторингу та контролю, та сформуванню «площини», де містяться траєкторії розвитку банку від поточного стану до стратегічної мети (рис. 2).

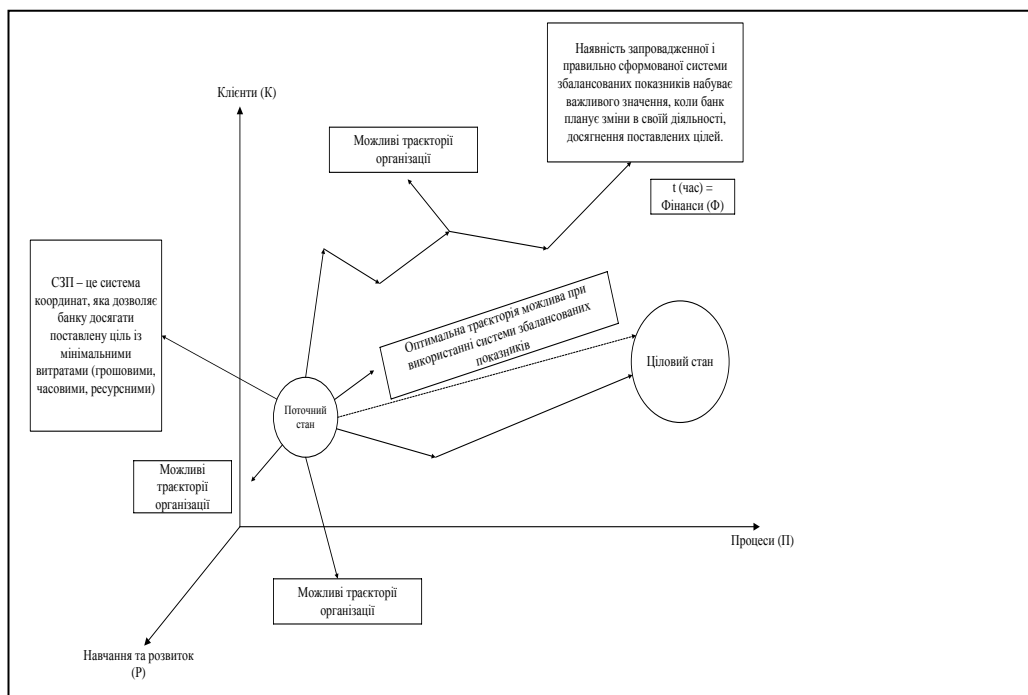

Рис. 2. Система координат діяльності банку
Джерело: [13].

Формування СЗП здійснюється на основі врахування певних принципів і вимог. Принципи формування СЗП наступні [10]:

цілеспрямованість – показники формуються відповідно до спрямованості ключових бізнес-процесів і стратегічних завдань.

комплексність – показники враховують взаємопов’язаність роботи окремих підрозділів;

динамізм – склад, нормативні значення та вагові коефіцієнти показників (наразі розрахунку комплексного показника) можуть змінюватися відповідно до пріоритетів бізнесу;

багаторівневість функціональна, що означає поєднаність і взаємодоповненість показників загальної діяльності банку і окремих підрозділів (рис. 3);

послідовність у часі – показники мають бути розподілені на річні, квартальні та щомісячні залежно від періоду виконання поставлених завдань;

«напруженість» нормативних значень – їх досягнення має вимагати зусиль з боку відповідальних виконавців;

стимулюючий характер, що дозволяє включити систему показників у механізм стимулювання керівників і працівників банку. Йдеться про те, щоб ступінь виконання запланованих значень впливала на змінну (преміальну) складову загального доходу керівників підрозділів банку, а також бути ключовим фактором при щорічній оцінці керівника, зміні посадового окладу або посади [10].

Описані підходи визначення ефективності банківської діяльності можна враховувати як у системі управління банком, так і при оцінці діяльності банків органами державної влади, зокрема, органами банківського контролю та регуляторними органами.

Список використаних джерел

1. Каплан Р. Организация, ориентированная на стратегию. Как в новой бизнес среде преуспевают организации, применяющие сбалансированную систему показателей/ Р. Каплан, Д. Нортон. – М.: Олимп-Бизнес, 2004. – 416 с.
2. Івасів І. Б. Управління вартістю банку: монографія / І. Б. Івасів. – К.: КНЕУ, 2008. – 288 с.
3. Терещенко О. Управління вартістю підприємства в системі контролінгу / О. Терещенко, С. Приймак // Ринок цінних паперів України. – 2007. – № 1-2. – С. 53-60.
4. Ткачук Н. М. Переваги та недоліки впровадження вартісно-орієнтованого управління в банках України / Н. М. Ткачук // Електронне фахове видання «Ефективна економіка». – 2013. – № 11. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2499>
5. Филиппова А. А. Методика построения системы управления стоимостью банка / А. А. Филиппова // Аудит и финансовый анализ. – 2009. – № 5. – С. 145-156.
6. Грапко Н.В. Вартісно-орієнтований підхід в управлінні фінансами підприємств / Н.В. Грапко // Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету: економічні науки, вип. 17. – Кіровоград: КНТУ, 2010. – С. 224-235. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/zb_17_ekon/stat_17/35.pdf
7. Васюренко О. В. Економічний аналіз діяльності комерційних банків: Навчальний посібник / О. В. Васюренко, К. О. Волохатий. – К.: Знання, 2006. – 464 с.
8. Шатохин А. Метод оценки и управления стоимостью кредитно-финансовой организации, основанный на концепции экономической прибыли / А. Шатохин // Вестник ХГАЭП. – 2005. – № 1. – С. 34-41.
9. Коцюба І. І. Підходи до оцінювання ефективності стратегічного фінансового управління в банку / І. І. Коцюба // Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове фахове видання. Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського. – 2014. – Випуск 2. – С. 1090-1094. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.global-national.in.ua/archive/2-2014/225.pdf>.
10. Лобанова Т. Н. Система ключевых показателей эффективности деятельности банка / Т. Н. Лобанова // Управление в кредитной организации. – 2008. – № 4. – С. 84-92.
11. Волков Д. Л. Управление ценностью: показатели и модели оценки / Д. Л. Волков // Российский журнал менеджмента. – 2005. – Т. 3. – № 4. – С. 67-76.
12. Момот Т. В. Вартісно-орієнтоване корпоративне управління: від теорії до практичного впровадження: Монографія / Т. В. Момот. – Харків: ХНАМГ, 2006. – 380 с.

13. Тютюнник А. В. Система сбалансированных показателей в банке – миф или необходимость / А. В. Тютюнник, К. И. Машонская // Управление в кредитной организации. – 2009. – № 3. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.reglament.net/bank/mng/2009_3_article.htm

14. Kaplan R. S. The Strategy-Focused Organization: How Balanced Scorecard Companies Thrive in the New Business Environment / R. S. Kaplan, D. P. Norton. – Boston, MA: Harvard Business School Press, 2000.

МОДЕЛЬ ВЗАЄМОДІЇ РИНКУ ПРАЦІ І РИНКУ ОСВІТНІХ ПОСЛУГ

Лаговський В.В.

(кандидат економічних наук, Університет державної фіскальної служби України)

Анотація. В статті розглядається питання взаємозв'язку між ринком праці та ринком освітніх послуг в Україні. Пропонується модель механізму взаємодії цих ринків. Розглядаються суб'єкти і елементи досліджуваного механізму та взаємозв'язки між ними. Описуються особливості функціонування ринків освітніх послуг та праці і особливості інформаційних потоків між суб'єктами механізму взаємодії між ринками на основі яких суб'єкти приймають певні рішення.

Ключові слова: модель, ринок праці, ринок освітніх послуг, механізм взаємодії, суб'єкти механізму взаємодії, елементи механізму взаємодії, кон'юнктура, попит, пропозиція.

Аннотация. В статье рассматривается вопрос взаимосвязи между рынком труда и рынком образовательных услуг в Украине. Предлагается модель механизма взаимодействия этих рынков. Рассматриваются субъекты и элементы исследуемого механизма и взаимосвязи между ними. Описываются особенности функционирования рынков образовательных услуг и труда и особенности информационных потоков между субъектами механизма взаимодействия между рынками на основе которых субъекты принимают определенные решения.

Ключевые слова: модель, рынок труда, рынок образовательных услуг, механизм взаимодействия, субъекты механизма взаимодействия, элементы механизма взаимодействия, конъюнктура, спрос, предложение.

Annotation. In the current article the question of labor market and market of educational services interaction in Ukraine is researched. These markets interaction mechanism is performed. The subjects and elements of the researched mechanism and communications between them are reviewed. Also the functioning features of the educational services market and the labor market and the features of information streams between the subjects of interaction mechanism between the markets on the basis of which the subjects make certain decisions are described.

Keywords: model, labor market, education market, the mechanism of interaction mechanism of interaction between actors, elements of the mechanism of interaction situation, demand, supply.

Одним із завдань сучасної освіти як основи розвитку інноваційної економіки є забезпечення ринку праці фахівцями необхідних для цього спеціальностей і відповідного рівня. Крім цього важливим завданням освіти є забезпечення балансу між пропозицією таких фахівців і попиту на них на ринку праці. Проте станом на кінець 2011 року близько 60 % українців не могли знайти роботу за набутою спеціальністю, а 25 % були готові пожертвувати здобутою спеціальністю заради отримання будь-якої роботи [1]. Станом на 1 квітня 2017 року серед усіх зареєстрованих безробітних 42% становили особи з вищою освітою, 37% - професійно-технічною [2]. Як наслідок, за повідомленням прес-служби глави держави, під час 12-го засідання Національної ради реформ 5 жовтня 2015

року Президент України Петро Олексійович Порошенко вказав на важливість синхронізації системи освіти з потребами ринку праці України: «Ми не можемо штампувати економістів та юристів, а потім, коли нам потрібні для розвитку виробництва інженери, хіміки, біологи, ми маємо високий дефіцит кваліфікованих кадрів» [3]. Очевидно, що розбалансованість (галузева, територіальна, соціально-демографічна, професійно-кваліфікаційна [4]) між пропозицією і попитом на ринку праці призводить не лише до стримування розвитку економіки, безробіття, але й до бідності, соціальної несправедливості. Тому питання пошуку та дослідження механізмів взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг залишається актуальним.

Аналізу проблем, пов'язаних із налагодженням взаємодії ринку освітніх послуг і ринку праці в своїх роботах присвятили багато вітчизняних учених, зокрема Н.Анішина, Д.Богиня, В.Васильченко, О.Грішнова, В.Данюк, М.Долішній, Т.Заяць, Л.Колешня, А.Колот, Е.Лібанова, Л.Лісогора, Ю.Маршавін, С.Мельник, В.Онiкiєнко, І.Петрова, В.Петюх, В.Савченко, Н.Черниш, Г. Ярошенко та інші. Аналіз публікацій показує, що останнім часом приділяється увага різноманітним проблемам управління якістю освітніх послуг та гармонізації ринків освітніх послуг і праці. Зокрема це питання державного регулювання, стратегічного планування, формування партнерських відносин, модернізація освітніх програм та системи освіти загалом, гармонізації та регулювання цих ринків на основі формування економічного механізму управління їх якістю, залучення громадського та професійного контролю якості навчання, змісту професійної освіти, побудові навколо навчальних закладів мережі ефективного соціального партнерства [5]. Проте сам механізм взаємодії та регулювання ринків, як цілісна система, досліджувався не достатньо, приділяється увага лише деяким його аспектам.

Метою роботи є розробка і аналіз моделі взаємодії ринку праці і ринку освітніх послуг

Взаємодія ринків праці та освітніх послуг відбувається за допомогою певного механізму. В загальному такий механізм взаємодії є сукупністю форм, методів і інструментів, зв'язків у процесі пристосування, дій суб'єктів кожного з ринків до умов і вимог функціонування іншого. Тобто він виступає одночасно і як сукупність певних відношень між суб'єктами і як сфера регулювання [6].

Досліджуваний механізм складається з декількох структурних елементів [7]:

1. Концептуально-змістовний елемент (теоретичні основи регулювання ринків освітніх послуг та праці);

2. Цільовий елемент моделі (принципи побудови ієрархії цілей, проблем, способи корекції цільових орієнтирів);

3. Організаційний (інституційний);

4. Нормативно-правовий;

5. Інформаційно-аналітичний (всі види інформаційних ресурсів, які можуть бути використані для забезпечення функціонування механізму).

В даній роботі механізм взаємозв'язку ринків праці і освітніх послуг буде розглядатись як внутрішня будова цілісної системи, яка складається з певних елементів що впливають один на одного через існуючі зв'язки. В першу чергу ці зв'язки відображають інформаційні потоки між суб'єктами системи на основі яких вони приймають певне рішення. З іншого боку вони вказують напрями впливу одних суб'єктів механізму на інших.

Для розкриття суті механізму взаємозв'язку ринків праці та освітніх послуг слід визначити його елементи: суб'єкти відносин, характер зв'язків, об'єкт взаємозв'язку, форми, методи і інструменти впливу суб'єктів на встановлені зв'язки. Проте слід зауважити, що ринок праці і ринок освітніх послуг є специфічними ринками. Зокрема характерним для них є значний вплив на їх функціонування держави, яка виступає з одного боку як суб'єкт взаємовідношень на цих ринках з іншого як регулятор цих

взаємовідносин. Тому перш ніж описати суть механізму взаємодії ринків спочатку потрібно описати особливості функціонування цих ринків.

Ринок освітніх послуг - це певний механізм який функціонує на основі правових, фінансово-економічних, соціально-освітніх, організаційно-методичних відносин між тими хто надає ці послуги, тими хто купує і державою, та регулює (збалансовує) співвідношення між пропозицією освітніх послуг і попитом на них, їх якістю, вартістю і ціною. Товаром на цьому ринку виступають освітні послуги - організований певним чином процес в результаті якого одна особа передає іншій особі певний обсяг навчальної та наукової інформації, яка у другій особи трансформується в певну сукупність знань, навичок і вмінь. Суб'єктами відносин на ринку освітніх послуг є покупці та продавці цих послуг, держава [8].

До особливостей ринку освітніх послуг можна віднести [8]:

- сезонність;
- невіддільність послуг освіти від навчальних закладів;
- непостійність якості послуг, що надаються;
- недовговічність;
- висока вартість;
- відносна тривалість надання освітніх послуг;
- відстрочено виявлення результативності наданих послуг;
- опосередкований характер попиту на послуги освіти, який в кінцевому рахунку залежить від структурної побудови національної економіки;
- необхідність подальшого супроводу освітніх послуг;
- не однакова доступність послуг - залежить від місця їх надання та місця проживання потенційних учнів;
- необхідність ліцензування;
- конкурсний характер;
- важлива роль держави яка формує правове поле та фінансує освітню сферу;
- поява частки платних освітніх послуг та різних джерел фінансування;

Ринок праці в сучасних умовах це певний механізм який функціонує на основі соціально-економічних і юридичних відносин між найманими робітниками, роботодавцями і державою, та регулює (збалансовує) співвідношення між пропозицією праці і попитом на неї. Товаром на цьому ринку виступають послуги праці. Сукупна пропозиція і сукупний попит є головними складовими частинами ринку праці. Сукупний попит визначається кількістю і структурою робочих місць, що існують в економіці. Сукупна пропозиція включає всі категорії економічно активного населення. До цієї категорії відносяться як ті, що працюють, так і ті, хто бажає працювати, але в даний момент часу роботи не мають і зайняті її пошуком. Заробітна плата, як елемент ринку праці, складається в результаті взаємодії попиту і пропозиції [9].

Функціонування ринку праці має наступні особливості [9].

1. Угоди між роботодавцем і робітником мають довготривалий характер, вимагають тривалого взаємного спілкування між ними. Особа виходить на ринок праці не лише як носій робочої сили, а як особистість, що має свої мотиви і відношення до праці.

2. На ринку праці роботодавець, як покупець, набуває право власності на результати праці або отримує лише послуги праці.

3. Специфіка відносин, що існують на ринку праці, вимагає існування чіткості і детальної регламентації різних аспектів діяльності його агентів. Тому ринок праці насичений різноманітними інституціональними структурами особливого роду. До них зокрема належать: державні програми в галузі праці й зайнятості; державна служба зайнятості; система трудового законодавства; система податкового законодавства та соціальних зборів та інші. Це вказує на те, що на ринку праці досить значну роль як

суб'єкт цього ринку відіграє держава.

4. Важливе значення мають негрошові аспекти угоди. До них передусім належать зміст і умови праці, гарантії зайнятості, перспективи професійного розвитку, мікроклімат у колективі, місцезнаходження підприємства тощо. Інколи в своїй сукупності негрошові аспекти угоди стають важливішими, ніж розмір заробітної плати.

5. Важливою особливістю є те, що до роботи може бути залучена ще не повністю сформована робоча сила і в процесі найму вона досягає через певний час необхідного рівня, особа в процесі праці може підвищити свій рівень і відповідно якість праці.

Таким чином можна стверджувати, що суб'єктами досліджуваного механізму виступають: держава, економічно активне населення, роботодавці, покупці освітніх послуг і їх продавці. Елементами — попит та пропозиція, кон'юнктура, заробітна плата на ринку праці; попит та пропозиція, кон'юнктура, вартість послуг на ринку праці освітніх послуг. Окремо виділимо стан розвитку економіки який тим чи іншим чином впливає на обидва ринки.

Пропонується модель схема якої наведена на рисунку 1. Активну і важливу роль в досліджуваному механізмі має відігравати держава яка впливає на функціонування обох ринків за допомогою: нормативно-правової бази на основі якої функціонують ринки, державного замовлення, ліцензій, системи податків та пільг, кредитів і державних гарантій, обсягів державного фінансування.

У сучасних умовах стрімкі зміни зовнішнього оточення, темпів технологічного розвитку вимагають від системи освіти не тільки швидкої та гнучкої адаптації до економічних та суспільних цілей держави, кон'юнктури ринку праці, тенденцій розвитку економіки, науково-технічного прогресу тощо, але й уміння упереджувати потреби ринку праці оскільки підготовка фахівця є відносно довготривалим процесом [10]. Тому постає питання прогнозування і планування в середньотерміновому та довготерміновому періодах розвитку економіки в цілому, а відтак, і розвитку ринку праці та пов'язаних із ним змін у ринку освітніх послуг. Це є однією з умов виконання освітою своїх функцій. На основі даної інформації держава вже може приймати рішення стосовно: ліцензування, об'ємів державного замовлення на відповідні спеціальності і об'ємів фінансування цього замовлення.

Оскільки частина студентів навчається за кошти фізичних або юридичних осіб (у 2015/16 навчальному році питома вага таких студентів від загальної кількості становила 49,5%, а кількість приватних вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації в 2016/17 навчальному році становить 130 [11]) то у навчальних закладах завжди буде спокуса здійснювати набір студентів на так звані “модні” спеціальності. Це неминує буде призводити до випуску надлишку спеціалістів певних професій. Саме тому рішення держави стосовно ліцензування навчальних закладів, об'єму і структури (професійно-кваліфікаційної) державного замовлення, фінансування освіти має відбуватись після моніторингу та аналізу кон'юнктури ринку праці та кон'юнктури ринку освітніх послуг.

Крім держави (як замовника і регулятора) на формування пропозиції на ринку освітніх послуг впливають: попит на освітні послуги з боку населення, стан та тенденції розвитку економіки, стан ринку праці. Окремо виділимо вплив народжуваності, яка мала у свій час тенденцію до зменшення, що привело у нинішніх умовах до зменшення кількості випускників шкіл і, як наслідок, зменшення кількості абітурієнтів. Це призвело до значного недобору студентів у вищих навчальних закладах і, в подальшому, до скорочення їхньої кількості. Проте в даній роботі акцентується увага на професійно-кваліфікаційний баланс між ринками праці і освітніх послуг, а отже формування пропозиції на останньому розглядається не з позиції його об'єму, а з позиції професійно-кваліфікаційної структури. Тому демографічна ситуація не виділена окремим елементом впливу на функціонування і розвиток ринку освітніх послуг.

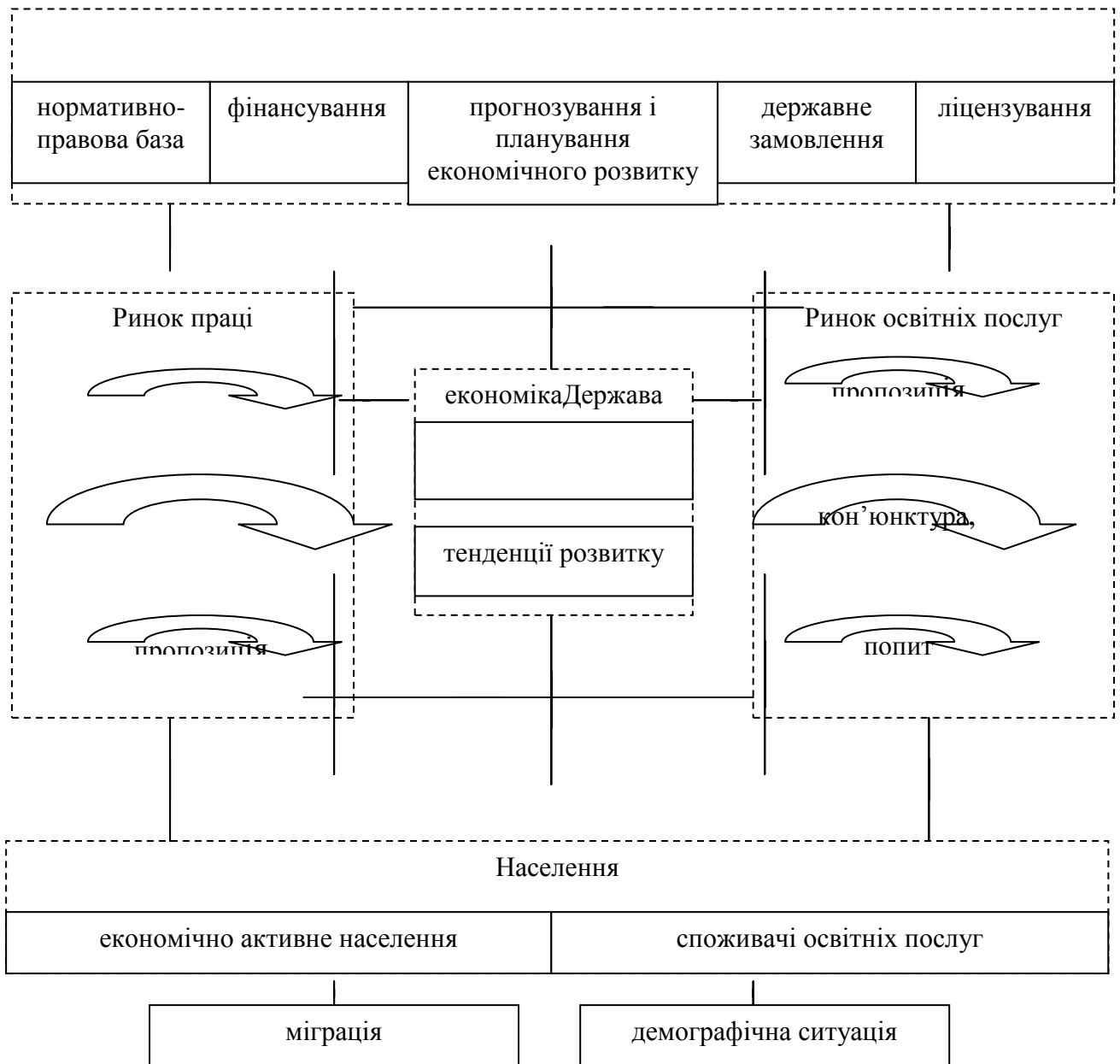

Рис. 1. Модель взаємодії ринку праці та ринку освітніх послуг.

Важливим інформаційним сигналом для навчальних закладів стосовно планування своєї діяльності має бути стан ринку праці, зокрема, така інформація може виражатись у кількості студентів заочної форми навчання на різних спеціальностях. Як правило, на таку форму навчання ідуть особи які працюють, підвищують кваліфікацію, змінюють професію, економічно активне населення поведінка якого і відображає, до певної міри, реальний стан на ринку праці. Наприклад, у 2010/11 начальному році за напрямом підготовки «Право» і «Економіка та підприємництво» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр на заочній формі навчались 55336 і 136441 студент відповідно. На початок 2016/17 навчального року ця кількість становила відповідно 25442 і 39967 осіб [11], тобто спостерігається значне скорочення.

Населення, як суб'єкт досліджуваного механізму, розглядається в якості сукупності економічно активного населення, тих хто навчається і тих хто планує в найближчий час розпочати навчання (випускники шкіл, абітурієнти, особи які планують змінити професію або підвищити рівень кваліфікації та інші). Структура мотивації

навчання складається з великої кількості мотивів суб'єктів навчання: пізнавальні, професійні, прагматичні, соціальні, тощо. Зокрема на вибір професії можуть впливати: престиж професії, заробітна плата, інтерес до самої професії, нахили, умови професії, доступність навчання, наслідування (династії) тощо. Мотиви можна розділити на внутрішні та зовнішні. В рамках даної моделі інформаційні зв'язки активізують зовнішні мотиви. Стан ринку праці, його кон'юнктура, рівень заробітної плати можуть впливати на рішення стосовно вибору професії. Так за результатами опитування в Запорізькій області серед випускників середніх шкіл матеріальне забезпечення і добру заробітну плату на перше місце поставили 39% опитаних, престиж професії – 33%, потреба у професії на ринку на ринку праці до 22% [12]. В поєднанні із станом економіки, що впливає на добробут населення, кон'юнктура ринку освітніх послуг, їх вартість впливають на такий мотив як доступність навчання. За даними авторів роботи [12] до 11% опитуваних вказали, що на їх вибір впливає відсутність вибору, примус життєвих обставин.

В даній роботі запропоновано модель взаємодії ринків праці та освітніх послуг. В ній виділені суб'єкти, елементи та зв'язки між ними які відображають інформаційні потоки на основі яких суб'єкти досліджуваного механізму можуть приймати рішення. Дослідження, в подальшому, цих зв'язків та інформаційних потоків між елементами дозволить виявити “вузькі” місця даного механізму як саморегулюючої системи; вказати напрямки його подальшого вдосконалення, необхідність створення нових (чи вдосконалення існуючих) інституційних елементів які необхідні даній системі, її механізму для функціонування в оптимальному режимі. Запропонована модель є основою для побудови кількісних моделей, які несуть в собі не тільки дескриптивний, але і нормативний характер.

Список використаних джерел

1. Про участь центральних та регіональних органів виконавчої влади, об'єднань роботодавців у формуванні трудового потенціалу держави та професійній підготовці кваліфікованих робітників для сучасної економіки України: матеріали слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань науки і освіти 21 грудня 2011 року // За заг. ред. В. П. Головінова. – К.: Парламентське вид-во, 2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kno.rada.gov.ua/komosviti/doccatalog/document?id=52883>
2. Пропозиція робочої сили та попит на неї. Статистичні таблиці та графічні матеріали (оновлено 1.04.17) // Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350802>
3. Порошенко: Окрім обороноздатності України, пріоритетом влади є освіта // Інформаційне агентство «Інтерфакс-Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.interfax.com.ua/news/general/294579.html>
4. Гусак Л. П. Региональное регулирование рынка образовательных услуг на основе маркетингового подхода // Социально-экономические явления и процессы / Гусак Л. П. - Тамбовский государственный университет им. Г. Р. Державина.- № 3 (011).- 2008.- С. 29-31.
5. Лавриненко Л. М. Взаємодія та взаємозв'язок ринку праці та ринку освітніх послуг / Л. М.Лавриненко / Глобальні та національні проблеми економіки. - 2016. - Випуск 9. - ст. 592 — 596.
6. Филиппова Д. Г. Взаимодействие рынка труда и рынка образовательных услуг в трансформируемой экономике России : дис. канд. эк. наук : 08.00.01 / Филиппова Диана Григорьевна – Воронеж, 2003. – 183 с.
7. Макеева Т.Е. Технологии регулирования взаимодействия региональных рынков труда и образовательных услуг в регионе /Макеева Т.Е. // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Философия. Социология. Право. - 2008. - Т. 12. - № 5. - С. 88-93.

8. Лаговський В. В. Ринок освітніх послуг як об'єкт економічних досліджень / В. В. Лаговський // Економіко-правовий науково-практичний журнал «Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)». – 2012. - № 1-2. – С. 138 - 143.

9. Лаговський В. В. Економіко-математичне моделювання ринку праці в освітній сфері України : дис. канд. ек. наук : 08.00.11 / Лаговський Володимир Вікторович – Київ, 2009. – 207 с.

10. Вишневська О. А. Неузгодженість ринку освітніх послуг і ринку праці в контексті молодіжної політики (зарубіжний досвід для України) / О. Вишневська. // Публічне адміністрування: теорія та практика. - 2014. - Вип. 2. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2014_2_13

11. Державна служба статистики України [Електронний ресурс] : [Веб-сайт]. – Електронні дані. – Київ. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення 15.04.2017) – Освіта.

12. Кондратенко В. С. Вплив мотивів на вибір майбутньої професії старшокласників / В. С. Кондратенко, Н. О. Губа. // Молодий вчений. – 2016. – №6. – С. 419–421.

УДК 330.341.1

НАПРЯМИ АНТИКРИЗОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО МАШИНОБУДУВАННЯ

Лісовий А.В.

(доктор економічних наук, професор Університету ДФС України)

Лісова Т.А.

***Анотація.** У статті досліджено теоретичні та практичні аспекти антикризового регулювання сільськогосподарського машинобудування. Обґрунтовано напрями антикризового регулювання галузі.*

***Ключові слова:** антикризове регулювання, сільськогосподарське машинобудування, податкова система, державна підтримка, пільгове кредитування.*

***Аннотация.** В статье исследованы теоретические и практические аспекты антикризисного регулирования сельскохозяйственного машиностроения. Обоснованы направления антикризисного регулирования отрасли.*

***Ключевые слова:** антикризисное регулирование, сельскохозяйственное машиностроение, налоговая система, государственная поддержка, льготное кредитование.*

***Annotation.** This article explores the theoretical and practical aspects of crisis management of agricultural engineering. The directions of crisis management field.*

***Keywords:** crisis management, agricultural engineering, taxation, government support, preferential lending.*

Постановка проблеми. Безкризовий розвиток економіки будь-якої країни є одним з найвідповідальніших питань існування реальних передумов для сталого розвитку нації. Економічні кризи зупиняють розвиток країн, відкидаючи їх на кілька років або навіть десятиліть назад. Ринкова трансформація економіки України гостро поставила перед нашою країною проблему вибору ефективних методів регулювання сталого розвитку всієї економіки в цілому та агропромислового комплексу зокрема. Сільськогосподарське машинобудування є складовою частиною агропромислового комплексу, основне завдання якої – забезпечити сільське господарство надійною і високоякісною технікою.

Регулювання розвитку сільськогосподарського машинобудування суттєво відрізняється від регулювання інших галузей промисловості, адже купівельна спроможність сільськогосподарських виробників, які є основними покупцями продукції даної галузі, є, на жаль, дуже низькою. Тому необхідні інші методи та підходи. Отже, сільськогосподарське машинобудування доцільно виокремити в самостійний об'єкт державного регулювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З українських економістів проблему безкризового розвитку економіки розглядали у своїх працях: М. Білик, О. Бородіна, В. Геєць, Ю. Губені, С. Дем'яненко, С. Зоря, М. Калінчик, С. Кваша, О. Лука, Ю. Пахомов, П. Саблук, А. Сухоруков, О. Терещенко, М. Хвесик та інші.

Проблеми державного регулювання сільськогосподарського машинобудування розглядали такі вітчизняні вчені, як: А. Босенко, Л. Колінець, О. Курінна, І. Маркіна, О. Мягкова, Л. Пельтек, Н. Сапа, О. Чечель та інші.

Мета статті полягає в обґрунтуванні напрямів державного антикризового регулювання сільськогосподарського машинобудування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Антикризове регулювання сільськогосподарського машинобудування в Україні, на нашу думку, має відбуватися за трьома наступними напрямками:

- удосконалення податкової системи;
- державна підтримка;
- пільгове кредитування.

Удосконалення податкової системи. Необхідність проведення радикальної податкової реформи очевидна. Але проблема ця надзвичайно складна та комплексна через труднощі узгодження податкової реформи з поточними економічними проблемами, що потребують щоденного вирішення. Стосовно оподаткування сільськогосподарського машинобудування та власне сільськогосподарських виробників (як покупців продукції галузі, яку ми розглядаємо) основна наукова дискусія розгоряється навколо питання доцільності існування податкових пільг. Серед основних причин постійного зростання обсягів податкових пільг можна виділити такі:

- відсутність виваженої державної політики щодо податкових пільг. Надання пільг в Україні не супроводжується макроекономічним аналізом майбутніх доходів та витрат. Тому приймається велика кількість необґрунтованих податкових пільг, що призводить до марнування бюджетних коштів;

- розмаїття шляхів запровадження нових пільг. Крім законів, податкові пільги іноді вводяться указами Президента України чи постановами Кабінету Міністрів України. Широко розповсюджена також практика введення або ліквідації податкових пільг шляхом закріплення відповідних положень у законі про державний бюджет;

- формування сильного галузевого лобі;

- гальмування податкової реформи. Оскільки для податкової системи України характерні досить високі податкові ставки, то пільги є єдиним легальним способом уникнення надмірного оподаткування. Уряд та Верховна Рада України замість податкової реформи вирішують фіскальні проблеми окремих галузей або регіонів.

Звичайно, для збереження податкових пільг є досить вагомі аргументи. Це і продовольча безпека країни, і специфічність сільського господарства (як основного замовника складної сільськогосподарської техніки), і мультиплікативний ефект від зростання обсягів сільськогосподарського виробництва. Серйозним аргументом за збереження пільг є також дотаційні системи підтримки сільськогосподарського машинобудування та власне аграрних виробників в Європейському Союзі та США.

Але, на нашу думку, систему оподаткування сільськогосподарського машинобудування і сільськогосподарського виробництва необхідно співставляти із загальною макроекономічною ситуацією в економіці держави. Якщо машинобудівники та

аграрники платять менше податків, то це означає, що більше сплачують інші сектори економіки.

Наша позиція така: податки повинні сплачувати усі без винятку. Держава в умовах ринку має багато завдань, які потребують значних фінансових вливань: фінансування армії, поліції, освіти, медицини, безробіття, будівництво і ремонт доріг та інші. Якщо держава все-таки субсидує село, то потрібно фінансувати переважно саме сільську соціальну сферу, а не виробництво, яким має займатися приватний бізнес, якщо субсидує сільськогосподарське машинобудування, то потрібно знайти такі форми, які не будуть спотворювати конкуренцію у цілому в машинобудівній промисловості.

Скорочення обсягу податкових пільг в сільському господарстві України є безальтернативним питанням. Адже значна частина пільг не відповідає вимогам Світової організації торгівлі, до якої вступила Україна, отже вони скасовуватимуться під зовнішнім тиском. Але скасування податкових пільг у великому масштабі, неодмінно призведе до кризового погіршення фінансового стану та неплатоспроможності деяких галузей сільського господарства, відповідно вони не зможуть купувати складну (а отже й дорогу) сільськогосподарську техніку. Створення рівних умов господарювання для всіх галузей економіки при нерозвиненості механізмів ринкового перерозподілу ресурсів та недосконалій системі економічного регулювання сприятиме консервації існуючої структури економіки та її надто уповільненій адаптації до сучасних вимог. Тому Україна потребує запровадження селективної податкової політики, встановлення чітких, прозорих критеріїв та методик надання податкових преференцій.

Необхідно узгодити зменшення обсягів податкових пільг із зниженням сукупного рівня оподаткування економіки. Податкові пільги є “ціною” економічного зростання, а ліквідація навіть частини цих пільг в будь-якому разі, принаймні – в короткостроковому періоді призведе до уповільнення економічного зростання. Тому найбільш адекватним для стратегії економічного зростання є функціональний підхід до податкового регулювання. Тобто податкові пільги необхідно надавати не за галузевим принципом як це відбувається в даний час, а як “винагороду” за виконання певних суспільно важливих функцій відповідно до завдань державної економічної стратегії. Першочерговим завданням економічної стратегії є запровадження податкового стимулювання інвестицій. Необхідно частково або повністю звільнити від податків прибуток, що реінвестується, та ввести “податкові канікули” на повернення підприємством інвестиційного кредиту (з прибутків, що є джерелом повернення кредитів, не повинен стягуватися податок). Це зменшуватиме термін повернення кредитів, сприятиме швидшій окупності інвестиційних проектів, дозволить точніше планувати інвестиційну діяльність, що дасть змогу банкам знизити кредитні ставки із-за зменшення ризику кредитування.

Найкращим варіантом є синхронне з ліквідацією необґрунтованої галузевої пільги надання аналогічної функціональної пільги з метою стимулювання певного виду діяльності в інноваційній чи соціальній сферах, або пряме спрямування одержаних від зняття пільги коштів на інвестиційні потреби через державний бюджет. Кошти, що отримають підприємства завдяки пільговому оподаткуванню, повинні акумулюватися для їх подальшого використання на спеціальних інвестиційних рахунках.

Державна підтримка. Поняття “державна підтримка” не завжди однозначно трактується вченими. Часто з державною підтримкою ототожнюються державне регулювання, фінансова підтримка, бюджетна підтримка, державна допомога аграрному сектору та інші.

Система державного регулювання – поняття більш загальне і включає різні способи дії на розвиток як агропромислового виробництва, так і всієї економіки країни. Державне регулювання, крім державної підтримки, включає ще й такі складові, як адміністративна дія, правова дія, заходи обмежувального характеру та ін. В більш вузькому значенні державне регулювання є комплексом тих або інших заходів для розвитку чого-небудь.

Таким чином, державна підтримка – це лише складовий елемент системи державного регулювання.

Дехто зводить державну підтримку лише до фінансово-бюджетної підтримки. Однак державна підтримка включає заходи фінансового оздоровлення підприємств, реструктуризації їх боргів, захист вітчизняних виробників від зовнішньої конкуренції. Отже, державна підтримка – це складова частина державного регулювання, яка є сукупністю різних методів та механізмів пільгового або безоплатного фінансування, протекціонізму, пільгового оподаткування та інших заходів, спрямованих на вирівнювання економічно ущемлених підприємств і галузей та забезпечення економічної рівноваги.

Насправді субсидування виробництва знижує ефективність підприємств. Дійсно розвинені країни витрачають значні кошти на підтримку та розвиток сільськогосподарського машинобудування, але вчені-економісти цих країн прийшли до висновку, що це є шкідливим для економіки, така підтримка сприяє необґрунтованому витрачання державних коштів, стримує економічне зростання і повинна бути якнайшвидше відмінена.

Дотуючи виробника держава стимулює його знижувати ціни на продукцію, при чому він знижує їх і на експортовану за кордон продукцію. Але якщо для вітчизняного споживача державна дотація – це фактично його ж кошти сплачені у вигляді податків і частково повернуті з Державного бюджету України у вигляді зниження ціни, то для іноземного споживача – це чистий дохід. Встановлювати вивізні мита немає сенсу, бо дотації на продукцію призводять до збільшення обсягів її виробництва, які необхідно комусь реалізовувати. Тобто державні дотації сільськогосподарському машинобудуванню вигідні власникам цих підприємств, сільськогосподарським виробникам та іноземним споживачам машинобудівної продукції, натомість основна маса вітчизняних споживачів не отримує від цих дотацій відчутного зиску.

Один із шляхів часткового вирішення цієї проблеми – субсидування споживачів машинобудівної продукції. Виграш споживачів від цього заходу безспірний, а самі агровиробники виграють від збільшення попиту і на їх продукцію через зменшення її собівартості. Але масове субсидування споживачів обертається значним підвищенням інфляції в країні, тому субсидувати необхідно виключно диференційовано.

Крім того держава змушена підтримувати вітчизняне сільськогосподарське машинобудування також з огляду на стратегічні пріоритети: питання національної безпеки включає і цю проблему: не будемо підтримувати вітчизняних машинобудівників – змушені будемо утримувати іноземних (через імпорт відповідної сільськогосподарської техніки).

Тобто державна підтримка сільськогосподарського машинобудування потрібна, але проблемою залишається оптимізація її обсягів, визначення напрямів і форм здійснення. Кошти, вкладені державою в будівництво чи ремонт доріг, інженерних комунікацій (електро- та газопостачання, водопровід, каналізація, зв'язок і т.д.) однаково позитивно впливають як на виробника сільськогосподарської техніки, так і на людей, не задіяних у виробництві, але проживаючих у даному місті. Бюджетні кошти, вкладені в розвиток соціально-культурної сфери для робітників машинобудівного заводу, також сприяють зростанню доходів виробників через підвищення показників розвитку трудового потенціалу.

На сучасному етапі розвитку економіки агропромисловий комплекс може зіграти найважливішу роль у виході економіки країни з кризи та подальшому її розвитку. Від стану і темпів розвитку АПК також багато в чому залежать загальноекономічні пропорції, рівень економічної безпеки України. АПК – це стратегічно найважливіший комплекс економіки, основу якого складає сільське господарство. Для стабілізації і подальшого розвитку українського агропромислового комплексу необхідно надавати державну підтримку, враховуючи її рівень в країнах, що знаходяться в однакових з Україною економічних

умовах. Ця необхідність викликана особливостями функціонування АПК, потребами захисту його від цінового диктату природних монополій і монополізованих галузей, а також потребами фінансування заходів, направлених на подолання технічного і технологічного відставання вітчизняного агропромислового комплексу від агропромислових комплексів розвинутих країн.

Цінові відносини в АПК в умовах ринку мають ґрунтуватися на поєднанні вільного ринкового ціноутворення і державного регулювання цін; забезпеченні ефективності виробництва та прибутковості як для сільськогосподарських машинобудівників, так і для сільськогосподарських підприємств.

В даний час ціни на матеріально-технічні ресурси формують основну частину витрат на виробництво сільськогосподарської продукції. Завдання полягає в тому, щоб, не вводючи жорстких обмежень у визначенні цін на промислові засоби виробництва для села, на першому етапі стримувати їх зростання, а потім поступово переходити до паритетності цін. Для цього можуть бути використані різні підходи.

Один з них полягає в державному регулюванні цін на основні види матеріально-технічних ресурсів. Перш за все, слід ввести граничні ціни на найважливіші види промислової продукції, що використовується в АПК. Такі ціни необхідно індексувати з урахуванням інфляції.

Одночасно з введенням граничних цін повинні бути встановлені економічні санкції за перевищення їх рівня і стимули за зниження. Зокрема, прибуток або граничну частку доходу, отриману від перевищення цих цін, слід вилучати для подальшого повернення споживачам продукції і штрафи в такому ж розмірі направляти до бюджету.

Доцільно також при виробництві нової техніки в перші два-три роки випуску, тобто на термін освоєння виробництва, виплачувати заводам-виробникам субсидії в розмірах, які знижували б оптову ціну техніки до рівня, прийняттого для села.

Разом з цим необхідно в цільових державних програмах визначити субсидії для сільських товаровиробників на придбання окремих видів техніки в розмірі до 50 % їх вартості.

Оскільки націнки торгово-посередницьких організацій здорожують засоби виробництва на 25-50 % і навіть більше, то необхідно встановити граничні рівні націнок і диференціювати націнки за видами засобів виробництва.

Ефективним механізмом відтворення та підтримки технічного потенціалу сільського господарства визнається фінансова оренда (лізинг). Використовуючи механізм лізингу, можна додатково ввести в сільгоспвиробництво техніки в 2-3 рази більше, ніж при її купівлі за повну вартість. Це дозволяє зробити висновок про те, що з регіональних бюджетів на даний вид підтримки слід виділяти набагато більше коштів (хоча б 10-12 % від загальної бюджетної підтримки в розрізі суб'єктів регіону).

Пільгове кредитування. Пільгове кредитування необхідне, в першу чергу, не сільськогосподарським машинобудівникам, а самим виробникам сільгосппродукції. Оскільки особливістю сільськогосподарського виробництва є сезонність, то процес відтворення вимагає нерівномірного надходження в сільське господарство доступних для товаровиробників фінансових ресурсів. Аналіз фінансового стану галузі показує, що можливості самофінансування аграрного сектора обмежені, існує дефіцит оборотних коштів. В таких умовах доцільно збільшувати використання залучених коштів, тобто кредитних ресурсів. Але існуюча в Україні кредитна система не може забезпечити сільських виробників необхідними обсягами кредитних ресурсів за світовими ставками (близько 10 % річних). Розмір кредитних ставок в українських комерційних банках визначається в основному грошово-кредитною політикою Національного банку, який використовує облікову ставку як один з головних важелів стабілізації національної валюти та зміцнення банківської системи. Облікова ставка перевищує середню норму прибутку по економіці, а тому є засобом перерозподілу новоствореної вартості з виробничого сектора до фінансових посередників та створює умови для збільшення боргів

аграрних підприємств, адже низький рівень рентабельності не дозволяє сплачувати високу ціну за кредит. Через це банки зменшують обсяги і кількість кредитних операцій з виробничим підприємствами, а кредитні ресурси, що створені всією економікою, використовують для фінансування посередників та операцій з цінними паперами. Тому одними з першочергових завдань фінансово-кредитної політики України є спрощення механізму доступу сільськогосподарських виробників до послуг іноземних банків та здешевлення вартості вітчизняних кредитних ресурсів хоча б до рівня середньої норми прибутку.

В цьому напрямі вже дещо зроблено. Сільське господарство є рівноправним сегментом кредитного ринку. В ньому зосереджено 16 % кредитного портфеля комерційних банків. Державна кредитна політика щодо сільського господарства спрямована на створення передумов для розвитку довгострокового кредитування та іпотеки; удосконалення законодавства щодо лізингових операцій та страхування, захисту прав кредиторів і позичальників; стимулювання надходження кредитних коштів через компенсацію сільгоспвиробникам частини процентної ставки кредитів, виданих банками; здешевлення кредитів комерційних банків.

Але, незважаючи на суттєве збільшення загальної суми кредитів, потреби виробників у позикових коштах не забезпечуються в необхідному обсязі. Короткостроковими ресурсами сільгоспвиробники забезпечені сьогодні на 50 %, а довгостроковими – лише на 3 %.

Банки неохоче надають кредити сільським товаровиробникам з ряду причин. Серед них можна виділити наступні:

- відсутність ліквідної застави (будівлі, сільськогосподарська техніка готова продукція, худоба). Розпайоване майно колишніх колгоспів теоретично може виступати в якості застави при отриманні кредитів новими засновниками аграрних підприємств. Але в ряді таких підприємств договори оренди майна взагалі відсутні. Таким чином, майно ліквідованого колгоспу, яке формально належить його колишнім членам (іноді вже померлим), використовується новоствореними господарствами без будь-яких юридичних підстав. Крім того ринок нерухомості в сільському господарстві розвинутий дуже слабо. Ціна нерухомості надзвичайно низька, особливо це стосується виробничих приміщень та споруд;

- неможливість використання в якості застави землі. Продовжує діяти мораторій на продаж землі сільськогосподарського призначення та не створено необхідної законодавчої бази, єдиної системи реєстрації прав власності на землю та їх зміни. Власниками земельних паїв колишніх колгоспів є близько 7 млн фізичних осіб (і багато з них неготові віддати землю у заставу);

- низький рівень менеджменту і кваліфікації керівників реформованих господарств, більшість з яких отримали освіту у колишньому Радянському Союзі, яка не відповідає вимогам ринкової економіки.

Новою формою стимулювання розширення обсягів кредитування сільськогосподарських підприємств стало запровадження часткової компенсації вартості складної сільськогосподарської техніки вітчизняного виробництва, що купують сільськогосподарські товаровиробники. Держава зобов'язалася не лише компенсувати частину відсотків по аграрних кредитах, але й сплатити 30 % вартості техніки з бюджету після того, як покупець сплатить 70 % її вартості. Такий механізм виключає ризик неплатежів з боку покупців техніки.

Основним споживачем кредитів в аграрному секторі виробництва є сільськогосподарські підприємства (7 % в тому числі припадає на фермерські господарства), індивідуальні приватні виробники агропродукції банківськими кредитами майже не користуються – 0,2 % загальної суми аграрних запозичень (через незначні обсяги виробництва їм вистачає акумульованих коштів родичів або, на крайній випадок, дешевших та простіших в оформленні позик кредитних спілок). З боку кредиторів крім

банків цей сегмент також наповнюють: кредитні спілки, лізингові компанії, виробники матеріально-технічних ресурсів та сільськогосподарських машин, підприємства переробної промисловості, Український державний фонд підтримки фермерських господарств, іноземні компанії та інші.

Розглянемо проблеми та перспективи взаємовідносин між сільськогосподарськими позичальниками та вище перерахованими кредиторами.

У кредитуванні сільськогосподарських підприємств беруть участь близько 90 банків, найактивніші з них: “Райффайзенбанк”, “Промінвестбанк”, “Приватбанк”, “Укрсоцбанк”. Як уже відзначалося, завдяки активній підтримці держави протягом останніх років спостерігалася тенденція зростання банківського кредитування аграрних господарств. Рівень повернення кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками складає близько 90 %. Необхідно відзначити надто високу маржу між депозитними і кредитними ставками в комерційних банках нашої країни, що складає в середньому 12 %, тоді як, наприклад, в країнах з розвинутою ринковою економікою ця різниця складає менше 1 %.

Важливим фактором сталого розвитку сільського господарства є рівень технічного оснащення галузі. В останні роки кількість основних засобів у сільському господарстві стрімко зменшується (і в абсолютному значенні, і, особливо відчутно, у відносному вираженні). В структурі основних засобів сільського господарства машини та обладнання складають близько третини. На жаль, переважна більшість сільськогосподарської техніки є застарілою. Тому саме лізинг для сільськогосподарських підприємств повинен стати ефективним інвестиційним механізмом оновлення основних засобів.

В цілому, по кредитуванні сільського господарства необхідно відзначити майже повну відсутність в структурі кредитного ринку довгострокових ресурсів. Це пов'язано більшою мірою навіть не з особливостями кредитування сільськогосподарської галузі, а з потужністю фінансової інфраструктури України взагалі. Довгостроковий сегмент кредитного ринку тільки розвивається і перспективи його залежать від ефективності цього сегменту щодо прибутковості, рівня повернення кредитів тощо. Поряд з цим, сільська місцевість є перспективним сегментом кредитного ринку, оскільки тут проживає близько 13 млн осіб населення України, що потенційно можуть стати суб'єктами споживчого кредитування.

Досвід розвинутих країн Заходу, а також близького зарубіжжя свідчить, що в Україні необхідно створити спеціалізовану кредитну систему для обслуговування агропромислового комплексу. В багатьох країнах саме таким чином здійснюється кредитне забезпечення сільськогосподарського виробництва. Так, у США існує Фермерська кредитна система, в Канаді діє Фермерська кредитна корпорація, у Франції – “Агріколь”, в Голландії – “Раобанк”, в Німеччині – Сільськогосподарський банк. В деяких країнах створюються спеціальні фонди: в Чеській Республіці – “Фонд підтримки і гарантії для фермерів і лісового господарства”, в Словацькій Республіці – “Державний фонд сільського господарства і харчової промисловості”, в Угорщині – “Фонд гарантії сільського кредиту”, у Румунії – “Фонд гарантії сільського господарства”, а в Росії – “Спеціальний фонд пільгового кредитування”. У нас же до цього часу не створено подібних систем і фондів. Навіть земля – основний засіб аграрного виробництва – досі не є засобом кредитного забезпечення. Використання її як застави могло б забезпечити сільськогосподарським товаровиробникам більшу доступність кредитних коштів. З цією ж метою було б доцільно в якості гаранта кредитування фермерських та селянських господарств використовувати Український державний фонд підтримки фермерських господарств.

Крім того фінансово-кредитний механізм агропромислового комплексу необхідно доповнити ще деякими елементами: ввести диференційовані терміни короткострокового кредитування для різних галузей АПК; стимулювати комерційні банки брати участь у виробничій діяльності; встановити пільгове оподаткування для банків, що забезпечують

кредитами сільськогосподарських виробників; ввести систему страхування діяльності фінансово-кредитних структур, що обслуговують АПК; передбачити страхування інвестиційних кредитів (внутрішніх і зовнішніх) та всіх видів застави. Таким чином банківська система повинна боротись за клієнта, йти йому назустріч.

Висновки. У даній статті наведено теоретичне узагальнення та обґрунтовані напрями вирішення складної наукової проблеми – антикризового регулювання сільськогосподарського машинобудування на основі комплексного аналізу сучасного стану та обґрунтування пропозицій щодо його сталого розвитку. Антикризове регулювання сільськогосподарського машинобудування в Україні повинно здійснюватися на основі удосконалення податкової системи, розширення державної підтримки та пільгового кредитування.

Список використаних джерел

1. Гречанюк Д.О. Концепція життєвого циклу галузі у діяльності машинобудівних підприємств / Д. О. Гречанюк // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. – 2013. – Вип. 1 (61). – С. 71–81.

2. Мягкова О.В. Державне антикризове регулювання розвитку машинобудування в Україні: проблеми та перспективи : [монографія] / О. В. Мягкова. – К. : КиМу, 2011. – 459 с.

3. Якименко О. Особливості стратегічного управління розвитком підприємств сільськогосподарського машинобудування / О. Якименко // АПК. – 2013. – № 9. – С. 138–144.

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ ПЕРЕДУМОВИ УЧАСТІ КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ ТА У ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВО-ФІНАНСОВИХ ГРУП

Русаліна Л.В.

(менеджер)

***Анотація.** В статті розглядаються історико-економічні та економіко-правові проблеми розвитку законодавства про промислово-фінансові групи та участі банків у діяльності промислово-фінансових груп. Автор приєднується до висловлених у літературі пропозицій щодо необхідності більш ефективного фінансового забезпечення різних ланок виробничого процесу в рамках промислово-фінансових груп обіговими коштами, інвестування коштів у відповідні технологічні та інтелектуаломісткі процеси в рамках виробничого циклу тощо. Зокрема, мова може вестися і про інтелектуаломісткі виробництва, в яких, очевидно, фінансовий сегмент не відіграє визначальної ролі саме з об'єктивних економічних причин. Автор статті звертає увагу на праці та ідеї відомого вітчизняного вченого В.В. Костицького щодо надання банкам можливості бути учасниками кількох промислово-фінансових групах за умов додержання ними певних вимог.*

***Ключові слова:** промислово-фінансові групи, історія розвитку промислово-фінансових груп, управління в рамках об'єднань підприємств, банківська система, управління діяльністю банків, управління та регулювання діяльності промислово-фінансових груп.*

***Аннотація.** В статье рассматриваются историко-экономические и экономико-правовые проблемы развития законодательства о промышленно-финансовых группах и участия в них банковского капитала. Автор считает политико-правовую практику в Украине неэффективной, апеллирует к зарубежному опыту и фактическому существованию промышленно-финансовых групп.*

Ключевые слова: *промышленно-финансовые группы, история развития промышленно-финансовых групп, управление в рамках объединений предприятий, участие банков в деятельности промышленно-финансовых групп.*

Abstract. *The article deals with historical, economic and legal issues of the development of legislation on industrial and financial groups and banks' participation in the activities of industrial and financial groups. It distinguishes that banks occupy major positions in industrial and financial groups. Particular theoretical principles of industrial and financial groups management, as well as management of banks as their participants are summarized. The author agrees with proposed in the literature ideas regarding more efficient financial securing of different stages of the industrial process in the framework of the industrial and financial groups with the circulating assets, investments into respective technologic and intellectual processes within the industrial process. The possibility of using different forms of integration of the banking and industrial segments within the existing and developing industrial and financial groups has to be considered. The latter is explained by the fact, mentioned in the legal and economic literature that the diversification of the forms of such integration leads to objective impossibility of the commercial banks to play the major and leading role in the industrial and financial groups due to variety of existing technologic processes, field of economy, etc. In particular, this includes the intellectual industries without the leading financial segment due to objective economic issues. The author of the article pays attention to the works and ideas of the prominent Ukrainian scholar Vasyl Kostytsky regarding enabling the banks to be participants of several industrial and financial groups upon condition of meeting certain requirements, namely the prevention of the conflict of interest (threat to depositors) or stability of the country's banking system, as well as the necessity of stipulating the intensification of the banks' participation in the industrial and financial groups by complete or partial income tax exemptions for respective industrial and financial groups regarding income from realization of big innovation and investment projects.*

Key words: *industrial and financial groups, history of development of industrial and financial groups, management within the consolidated companies, banking system, bank management, management and regulation of the industrial and financial groups.*

Як відомо, «одним із ключових напрямків у загальній системі заходів щодо ефективного реформування усіх економічних відносин на ринкових засадах є проблеми підвищення ефективності функціонування банківської системи і ринку страхових послуг»[1]. Водночас зазначена теза абсолютно актуальна і придатна до наукового аналізу сфери функціонування ПФГ в економіко-правовій площині. Адже участь банків як у створенні, так і в функціонуванні ПФГ, як показує досвід економічного розвитку останніх років, стає обов'язковою умовою дієздатності ПФГ, успішності виконання покладених на них завдань, а відтак і каталізатором сучасних економічних процесів у контексті глобалізації та євроінтеграції України.

У цьому зв'язку слід відзначити, що формально-юридично визначальна роль банків у формуванні та в діяльності ПФГ визнана на європейському рівні і відтак має враховуватися Україною при розробці й удосконаленні національного законодавства у цій сфері. Зокрема, відповідно до Директиви 2002/87/ЄС, прийнятої Європейським Парламентом та Радою у грудні 2002 року, діяльність ПФГ (а так само і фінансових груп) повинна відповідати такій системі критеріїв: регульований суб'єкт (банк, страхова чи інвестиційна компанія) очолює ПФГ або принаймні одна з дочірніх компаній у групі є регульованим суб'єктом; принаймні один із суб'єктів ПФГ належить до банківського сектору чи сектору інвестиційних послуг; консолідована та/або сукупна діяльність суб'єктів ПФГ, що належать до суб'єктів ПФГ у банківському секторі чи секторі інвестиційних послуг є значними – встановлюється на підставі ряду фінансових коефіцієнтів, а також обсягу активів найменшого фінансового сектору групи, який має перевищувати 6 млрд. євро[2].

Ключове завдання діяльності таких суб'єктів полягає в забезпеченні клієнтів фінансовими продуктами та послугами з більшою ефективністю, ніж вони могли б отримати від своєї основної діяльності на фінансових ринках. При цьому, за розмірами активів та обсягами операцій, банки є найбільшими посередниками. Вочевидь, з розвитком банківський сектору фінансового ринку, виникла необхідність у розширенні клієнтської бази, пошуку нових каналів збуту та збільшення масштабів власної діяльності. Між тим, як слушно зазначає відомий український учений, академік В.М. Геєць, «слабкість і загрози банкрутств національної банківської системи ставлять під сумнів можливість інноваційної модернізації економіки, а значить і суспільства, на ендогенній основі, в якій домінуватимуть інноваційні ознаки» [3].

Водночас, при осмисленні згаданих загроз і ризиків, варто, напевно, погодитися з відомим українським ученим-правником В.В. Костицьким, який відзначає, що, як показав досвід розвитку ПФГ, без посилення банківської складової у ПФГ неможливо забезпечити належний контроль, управління і утримання капіталів в інтегрованій структурі ПФГ для зниження внутрішніх витрат, мінімізації податків, оптимізації грошових трансфертів, зменшення фінансових ризиків, розподілу консолідованого прибутку. А без цього сама ПФГ перетворюється у перекручений образ промислових об'єднань радянських часів[4].

Проблематика участі комерційних банків та страхових компаній у діяльності ПФГ досліджувалася у роботах І.В. Алексеєва, І.В. Андрущенко, Ж.Х. Атаніязова, Е. Батізі, Є.О. Бесараба, В.В. Венгера, А. Загороднього, В.В. Костицького[5], В.О. Кузьмінського, Р.В. Лаврова, В.П. Лещука, Т.І. Мініної, Ю.В. Нетесаного, Н.Б. Пацурія, Е.П. Стася, М.О. Сулими, К.М. Суторміної, Г.В. Уманців, С.А. Циганова, А.Г. Шушакової. Окремо слід наголосити на досить істотному сегменті наукових досліджень, так чи інакше зорієнтованих на аналіз взаємодії комерційних банків і страхових компаній у структурі сучасного економічного розвитку загалом та в діяльності ПФГ зокрема. Це праці Р.Р. Аругюняна, К.В. Багмет, Р. Гриценка, А.М. Єрмошенко, І.О. Зискінда, Н.Л. Івашука, Т.Д. Косової, А. Кричевського, М.В. Кудрика, І.М. Михайловської, Т.А. Пенкаль, М.В. Рисін, Р.Б. Сабодаша, О.Г. Сподаревої, Н.В. Ткаченка, В.М. Фурмана та ін.

Зрозуміло, що, поряд з аналізом діяльності банків у спеціальній літературі чимала увага приділяється також дослідженню специфіки й інших фінансових інститутів, що входять до складу ПФГ. Зокрема, це інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди), інститути недержавного пенсійного забезпечення (недержавні пенсійні фонди), компанії з управління активами, професійні адміністратори) та інститути, що забезпечують механізми будівництва житла та операції з нерухомістю (управителі, фонди фінансування будівництва та фонди операцій з нерухомістю тощо) [6].

Водночас, очевидно, що розуміння специфіки їх участі в ПФГ має спиратися на поглиблене дослідження базових параметрів економіко-правової природи цих фінансових установ, їх реальної ролі і ваги в економічних процесах, що відбуваються в українському суспільстві та в розвитку вітчизняних ПФГ.

Відомо, що саме банківській системі належить провідне місце в загальному механізмі організації й регулювання господарського життя суспільства[7]. Водночас, саме «комерційні банки є головною ланкою вітчизняної банківської системи, істотно впливають на розвиток усіх галузей і сфер економіки, кредитуючи суб'єктів господарювання та надаючи споживчі кредити громадянам»[8]. Безумовно, ці дві взаємопов'язані загальноекономічні закономірності мають свої специфічні прояви в окремих сегментах економічної системи суспільства, зокрема у діяльності таких агентів економічної системи, якими є ПФГ. Адже власне «метою утворення ФПГ є отримання потужних джерел фінансування розширеного відтворення. Така мета найбільшою мірою відповідає характеристиці такого об'єднання як ФПГ. Мова йде про нагальну потребу мобілізації інвестиційних ресурсів, розподілу їх у визначений момент у потрібному напрямі, пошуку потужних джерел фінансування розширеного відтворення промислового

капіталу, управління рухом фінансових потоків із єдиного центру у рамках об'єднання підприємств» [9]. Саме ці цілі і завдання зумовлюють ключову роль банків у фінансуванні, а відтак і в забезпеченні економічної спроможності ПФГ в цілому.

Відомо, що важливими чинниками формування ПФГ є наявність позитивної мотивації банків до спільної діяльності з промисловими підприємствами. При цьому в спеціальній літературі відзначають такі мотиви інтеграції банківського капіталу з промисловим: а) необхідність диверсифікувати діяльність; б) придбання нової клієнтури для нарощування масштабів своїх операцій. Якщо перший мотив найбільш характерний для великих банків, що шукають додаткових вільних активів, то другий мотиви притаманний переважно для невеликих банків[10].

З'ясовано, що ефективна діяльність ПФГ передбачає «об'єднання підприємств навколо фінансового центру, основним завданням якого є залучення і акумулювання коштів, а також розробка інвестиційної політики і здійснення ефективних капіталовкладень»[11]. Адже реалізація функцій ПФГ з виготовлення і збуту товарної продукції передбачає належне фінансування цієї діяльності та страхування можливих ризиків, що неодмінно виникають у зв'язку з фінансовими операціями. Зрештою, саме на комерційні банки покладається реалізація ключової функції у діяльності ПФГ – інвестиційної. Водночас, у зв'язку з фінансовою кризою в Україні фінансування діяльності ПФГ з боку банків стає дедалі ризикованішим, що є зумовлене активне залучення страхових компаній до страхування відповідних банківських ризиків.

Своєрідність участі банків у діяльності ПФГ зумовлена насамперед специфікою їх правового статусу як суб'єкта господарського права[12]. Він характеризується спеціальною правосуб'єктністю з визначеним набором прав та обов'язків. Специфіка такої правосуб'єктності означає, що «банк діє на основі свого статуту і здійснює банківську діяльність на підставі ліцензій, які надаються Національним банком України» [13].

Так, відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» банк – це юридична особа, яка на підставі банківської ліцензії має виключне право надавати банківські послуги, відомості про яку внесені до Державного реєстру банків. Банки провадять свою діяльність щодо залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб[14].

Можна, очевидно, погодитися з висновком українського вченого О.В. Прилуцького, що, з юридичного погляду, «сучасний комерційний банк – це юридична особа, створена у відповідній організаційно-правовій формі, яка має спеціальну правоздатність, акумулює грошові кошти і заощадження, надає кредити, здійснює грошові розрахунки, операції з векселями, іноземною валютою, золотом, коштовними каміннями, випускає в обіг цінні папери, надає різноманітні послуги, виконує інші банківські операції з метою отримання прибутку» [8].

Згідно із законодавством банки в Україні створюються у формі публічного акціонерного товариства або кооперативного банку. Особливості правового статусу, порядку створення, діяльності, реорганізації та ліквідації банків визначаються законами України «Про банки і банківську діяльність» та «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» (стаття 6 Закону України «Про банки і банківську діяльність» [14]). Правове регулювання такої діяльності відзначається різногалузевим характером, що «пояснюється тим, що комерційні банки є: суб'єктами господарювання, діяльність яких має за мету отримання прибутку; суб'єктами розрахункових відносин, що регулюються на договірних засадах; суб'єктами податкових відносин (в якості платників податків, податкових агентів); учасниками відносин з управління бюджетними коштами (у випадках функціонування в державі банківської чи змішаної системи виконання бюджетів» [15].

Участь банків у формуванні та в діяльності ПФГ є одним з важливих елементів (напрямів) банківської діяльності. Як така, вона означає не що інше, як вид діяльності

комерційних банків, зареєстрованих в Україні, спрямований на створення сприятливих умов для залучення тимчасово вільних коштів юридичних і фізичних осіб з метою їх подальшого використання в рамках діяльності ПФГ на взаємовигідних умовах[15].

Важко заперечити очевидність та слушність висновку про те, що конкретні схеми роботи банку у структурі ПФГ диктуються реальними економічними умовами функціонування ПФГ, схемою побудови тієї чи іншої групи, її організаційною структурою, кількістю підприємств, що входять до її складу, спеціалізацією, масштабами необхідної роботи з концентрації основних грошових потоків, їх координації, пріоритетами здійснення інвестицій з акумульованих банками джерел, а також багатьма іншими чинниками[16].

Необхідними передумовами активної участі банку в створенні і становленні групи є, по-перше, високий кадровий потенціал банку, що дозволяє забезпечити безпосередню і активну участь його фахівців у процесі розробки концепції створення ПФГ і необхідних локальних нормативних актів; по-друге, потенційна можливість отримати пільги в рамках державної програми підтримки ПФГ, зокрема зниження норм обов'язкового резервування та інших нормативів. Природно, що саме друга позиція була найбільш слабкою в системі мотивації участі комерційних банків у формуванні і в діяльності ПФГ в сучасній Україні. Досі законодавство України мало переважно стримуючий характер і не надавало банкам відповідних пільг у частині активізації їх участі щодо формування ПФГ.

Більше того, внаслідок юридичної деінституціалізації, що відбулася в 2010 році, подальший розвиток ПФГ, а відтак і визначення ролі та місця в них комерційних банків зазнали суттєвої модифікації. Це пов'язано також із значним відходом згаданих об'єднань у своєрідну «сіру зону» національної економіки, падінням рівня прозорості в їх діяльності, що зумовлено загальноекономічними процесами вітчизняної економіки і банківської системи. Відповідно до цих закономірностей, і роль банків у ПФГ стало менш придатною для суто юридичного аналізу. Тому відповідне дослідження, очевидно, має спиратися на розуміння загальноекономічних закономірностей функціонування банків у ПФГ в Україні на сучасному етапі їх розвитку.

Інша вагома причина для твердження про своєрідність механізму функціонування комерційних банків у структурі ПФГ в Україні пов'язане із новітніми тенденціями внутрішнього розвитку самої банківської системи України, що відзначається небезпечними інфляційними процесами, що охопили всі сектори національної економіки, а також значними структурними зрушеннями, насамперед характеризується стрімким скороченням упродовж 2014-2016 років кількості банків в Україні та пониженням рівня фінансової стійкості, а відтак і кредитно-інвестиційної здатності, існуючих комерційних банків[17; 18; 19].

Зрозуміло, що за таких, у край несприятливих умов, можна твердити про суттєві спотворення при виконанні банками іманентних їм функцій у діяльності ПФГ. При цьому слід, насамперед, констатувати істотне зниження їх активності, послаблення інвестиційної та кредитної функцій стосовно як ПФГ, так і в економічній системі суспільства загалом. За таких умов правові регулятори мали б, очевидно, відігравати роль своєрідних нормативних стимуляторів поживлення відповідної діяльності банків. Проте, на жаль, дотепер можливості цих регуляторів буди використані державою у доволі обмеженому обсязі і кумулятивного позитивного ефекту економіці країни вони не принесли.

Якими ж є, власне, функції банків стосовно розвитку ПФГ? Як уявляється, саме їх функціональна своєрідність багато в чому обумовлює специфіку ролі та значення комерційних банків у структурі та в діяльності ПФГ в Україні на сучасному етапі їх розвитку. При цьому слід виходити із загальноекономічної концепції функцій комерційних банків, «адаптуючи» такі функції саме до сфери функціонування ПФГ.

Як відзначав відомий вітчизняний учений-економіст О.В. Дзюблюк, «сучасні комерційні банки є багатофункціональними установами, що займаються практично всіма

видами кредитних і фінансових операцій, пов'язаних з обслуговуванням господарської діяльності своїх клієнтів. Основне навантаження щодо фінансово-кредитного обслуговування економіки припадає саме на комерційні банки, у зв'язку з чим їх часто називають "супермаркетами кредиту" або "універмагами фінансових послуг"»[20]. Водночас до числа основних, базових функцій комерційного банку, які дозволяють зарахувати його до установ банківської системи, тобто вважати його банком у повному значенні цього слова, дослідник відніс: посередництво в кредиті; посередництво в розрахунках і платежах; випуск кредитних знарядь обігу[20]. У науковій економічній літературі можна зустріти і більш деталізований виклад функцій комерційних банків, ґрунтовний аналітичний огляд яких запропоновано у роботі українського економіста А.А. Мещеркова[21].

Водночас, у банківському праві до числа основних функцій комерційного банку відносять: 1) мобілізацію тимчасово вільних коштів і перетворення їх у капітал; 2) кредитування підприємств, держави і населення; 3) здійснення розрахунків і платежів у господарстві; 4) випуск кредитних грошей; 5) емісійно-засновницьку діяльність, пов'язану з випуском і розміщенням цінних паперів; 6) довірче управління майном клієнтів (трастові операції); 7) консультування клієнтів, надання їм економічної та фінансової інформації. Відзначається також розширення функцій комерційних банків, що має на меті універсалізацію їх роботи, підвищення ефективності банківської діяльності, здійснення нетрадиційних для цієї сфери фінансового підприємництва дій (операції з цінними паперами, лізингові та факторингові операції й інші види кредитно-фінансового обслуговування тощо) [13].

Російська дослідниця О.Є. Дворецька та український учений Ю.В. Нетесаний вважають головною функцією банку в ПФГ інвестиційну. Адже в рамках цієї функції виконується одне з головних завдань ПФГ – одержання підприємством дешевих фінансових ресурсів[22].

Натомість українські дослідники З.М. Васильченко та В.В. Костицький вказують, що у ПФГ банк виконує три базові функції: 1) колектора грошових ресурсів; 2) кредитора; 3) розрахункового центру, що обслуговує рахунки клієнтів і здійснює розрахунки між ними. При цьому, у сенсі діяльності ПФГ, найбільший інтерес, на їх думку, представляє саме діяльність банку у ПФГ з акумуляції коштів та їх подальшого спрямування на інвестиційно-кредитні цілі функціонування групи[23; 5].

Інший український учений Є.О. Бесараб слушно зауважує, що завдання банку – учасника ПФГ виходить за рамки касового обслуговування членів групи. Це може бути пошук і підбір фінансових інструментів, які максимально задовольняють запити підприємств – членів групи, допомога при підготовці і проведенні емісій, авалювання і акцептування цінних паперів ПФГ, проведення трастових операцій, залучення інвестицій, зокрема іноземних, і надання гарантій партнерам. Роль банківських структур в організаційній схемі ПФГ полягає у виконанні функцій фінансового центру групи[24].

На думку Р.В. Лаврова, «банк-учасник ФПГ може налагодити грошово-кредитне забезпечення реального сектору, організувати взаємне кредитування, змінити загальну господарську політику групи і т. і. Отже, статус банка як учасника ФПГ створює можливості для одержання високого економічного ефекту від прямої взаємодії фінансових і промислових структур» [25].

З точки зору російської дослідниці Т.І. Мініної та білоруської вченої М. Гаєвської, комерційний банк у структурі ПФГ виконує такі основні функції: організація розрахунків; відкриття і ведення рахунків; залучення і розміщення коштів; видача гарантій. Крім цих функцій, він також виконує низку неосновних функцій: інвестиційна та портфельна діяльність в інтересах ПФГ; допомога в організації і здійсненні емісійної діяльності підприємств – учасників ПФГ; проведення взаєморозрахунків; трастові операції; лізингові та факторингові операції; здійснення венчурного фінансування інноваційної діяльності; надання інформаційних послуг[26; 27].

Резюмуючи наведені вище класифікації функцій банків у рамках діяльності ПФГ, слід вказати на такі обставини. По-перше, ці функції є похідними від загальноекономічних функцій комерційного банку. По-друге, у прямий чи в непрямий спосіб їх здійснення регулюється нормами банківського законодавства України, насамперед профільного Закону «Про банки і банківську діяльність», що вказує на їх соціально-економічну та юридичну важливість. По-третє, поділ таких функцій на основні та неосновні не має під собою об'єктивних підстав та коректно викоермленого критерію (чи суми критеріїв), що знижує евристичну можливість його застосування в наукових цілях.

Відзначимо, що об'єктивна зацікавленість банків у діяльності в якості учасників у ПФГ продиктовані тим, що з такою діяльністю пов'язується ціла низка сприятливих саме для таких банків соціально-економічних явищ та тенденцій розвитку. Узагальнюючи позиції науковців з цього питання, до числа таких переваг можна, зокрема, віднести: розширення фінансової бази; прискорення обороту коштів і оптимізація розрахунків; можливість побудувати в рамках ПФГ механізм, що забезпечує стійкість банку в умовах мінливої нормативно-правової бази та економічної кон'юнктури. Завдяки активній участі у функціонуванні ПФГ банки отримують додаткові преференції, зокрема збільшують свою фінансову базу за рахунок розширення клієнтури; утримують максимальну кількість фінансових ресурсів за рахунок відкриття розрахункових рахунків всіх підприємств – членів ПФГ; залучають до своїх активів додаткові кошти за рахунок контролю над фінансовими ресурсами групи; розширюють спектр банківських послуг; підвищують рівень своєї кредитоздатності (обсяг наданих кредитів і їх повернутість); формують кредитний та інвестиційний портфель банку з пониженим ступенем ризику; підвищують ступінь участі в інвестиційних проектах; підвищують поінформованість про фінансовий стан, рух коштів та очікувані платежі клієнтів; набувають здатності вводити сучасні платіжні засоби і технології банківського обслуговування[26; 28; 29; 30].

Список використаних джерел

1. Рак Р., Нетесаний Ю. Взаємодія страхових компаній та банківських інститутів у промислово-фінансових групах / Р. Рак, Ю. Нетесаний // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – Вип.: Економіка. 104/2008. – С. 30.
2. Козирев В.А. Науково-методичні засади функціонування фінансових конгломератів у періоди нестабільності. Дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.00.08 – Гроші, фінанси і кредит / В.А. Козирев; Сумський державний університет.– Суми, 2016. – С. 49.
3. Геєць В.М. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку: Монографія / В.М. Геєць. – К.: ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. – С. 693.
4. Костицький В. Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регулювання / В. Костицький. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – С. 36.
5. Костицький В. Закон перманентної концентрації капіталу: економічна історія та українські реалії / В. Костицький. — К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 198 с.; Костицький В. Промислово-фінансові групи: вдосконалення правового регулювання / В. Костицький. – К.: Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2003. – 178 с.
6. Зайцева Н. В. Удосконалення управління промислово-фінансовими групами в умовах становлення прогресивних фінансових інститутів: Автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.06.01 / Н. В. Зайцева. — К., 2005. — 22 с.
7. Кеменяш Р.Ю. Конституційна економіка як механізм організації правової та демократичної держави. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність: 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Р.Ю. Кеменяш; ДВНЗ «Ужгородський національний університет». – Ужгород, 2015. – С. 118.

8. Прилуцький О.В. Організаційно-правові засади діяльності комерційних банків в Україні. Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. – Х., 2008. – С. 3.
9. Бесараб Є.О. Фінансове забезпечення діяльності фінансово-промислових груп в економічній системі держави. Автореф. дис. ... канд. екон. наук. Спеціальність 08.04.01 – фінанси, грошовий обіг і кредит / Є.О. Бесараб.– К., 2003. – С. 5.
10. Свиридов О.Ю. Банковское дело. Учеб. пособие / О.Ю. Свиридов // <http://be5.biz/ekonomika/b010/100.htm>.
11. Мицик О.О., Урукова А.О. Шляхи активізації діяльності промислово-фінансових груп в Україні / О.О. Мицик, А.О. Урукова // Сучасні проблеми економіки і підприємництва: збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 5 (частина І). – С. 84.
12. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: Монографія / В.С. Щербина. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — С. 120-124.
13. Костюченко А.О. Банківське право. Підручник / А.О. Костюченко. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К.: Атіка, 2011. – 376 с.
14. Про банки і банківську діяльність: Закон України від 1.12.2000 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 5-6, ст. 30.
15. Коваленко А.А. Публічно-правове регулювання банківської діяльності в Україні в умовах європейської інтеграції. Дис. ... канд. юрид. наук. Спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / А.А. Коваленко; Ін-т держави і права ім. В.М. корецького НАН України. – К., 2015. – С. 175.
16. Минина Т.И. Некоторые аспекты банковского обслуживания ФПГ / Т.И. Минина // ФПГ. Российский опыт: теория и практика. Сборник научных трудов по результатам семинара «ТАСИС, ФПГ – проект: первые результаты и перспективы». – М.: Фин. Академия, 1998. – С. 111.
17. Другов О.О., Прийма О.В. Реструктуризація банківської системи України: сучасний стан та перспективи / О.О. Другов, О.В. Прийма // Фінансовий простір. – 2015. - № 4 (20). – С. 40-48;
18. Корягіна Т.В., Сімон А.П., Телятник В.М. Причини та наслідки «очищення» банківської системи України в умовах кризи та економічної нестабільності / Т.В. Корягіна, А.П. Сімон, В.М. Телятник // Молодий вчений. – 2016. - № 12 (39). – С. 759-763
19. Стратегія розвитку банківської системи 2016-2020: «Синергія розвитку банків та індустріалізації економіки». (Проект) / Комітет Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності Експертна робоча група з підготовки та розвитку проекту. – К.: Б.в., 2016. – С. 15-18.
20. Дзюблюк О.В. Комерційні банки в умовах переходу до ринкових відносин.— Тернопіль: Видавництво «Тернопіль», 1996 – С. 7.
21. Мещеряков А.А. Організація діяльності комерційного банку. Навч. посіб. / А.А. Мещеряков. – К.: ЦУЛ, 2007. – С. 29-39.
22. Нетесаний Ю.В. Інвестиційна діяльність банку в складі промислово-фінансової групи / Ю.В. Нетесаний // Вісник Київського національного ун-ту ім. Тараса Шевченка. – 2007. – Вип. 91: Економіка. – С. 52.
23. Васильченко З.М. Універсальний комерційний банк як центральна ланка фінансово-промислової групи / З.М. Васильченко // Банківська справа. – 2002. – № 5. – С. 54
24. Бесараб Є.О. Роль банку у формуванні інвестиційних ресурсів ФПГ / Є.О. Бесараб // Фінанси України. – 2002. – № 1. – С. 116-121.
25. Лавров Р.В. Роль банківських установ в активізації інвестиційних процесів на вітчизняних підприємствах / Р.В. Лавров // Актуал. проблеми економіки. – 2006. - № 6. – С. 44.

26. Гаевская М. Роль банка в финансово-промышленной группе / М. Гаевская // Банкаўскі веснік, лістапад 2005. – С. 22
27. Минина Т.И. Роль и задачи банка в ФПГ / Т.И. Минина // <http://www.cfin.ru/press/management/1999-6/07-2.shtml>.
28. Кузнецова Т.В. Преимущества и недостатки функционирования финансово-промышленных групп / Т.В. Кузнецова // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». – 2007. - № 3. – С. 25-29
29. Федоренко В.Г. Шляхи підвищення інвестиційної діяльності в Україні. – К.: Аспект-поліграф, 2003. – С. 153
30. Шушакова А.Г. Банк как финансовый институт ФПГ – управление или подчинение / А.Г. Шушакова // Электронный научный журнал «Нефтегазовое дело». – 2006. – Режим доступа: http://www.ogbus.ru/authors/Shushakova/Shushakova_1.pdf.

«МАЛИЙ І СЕРЕДНІЙ БІЗНЕС (ПРАВО, ДЕРЖАВА, ЕКОНОМІКА)»

Співзасновники журналу

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
Юридичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Українська спілка підприємців малого та середнього бізнесу
Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва АПрН України

Рада Журналу

Костицький В.В., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор Голова Вченої ради інституту законодавчих передбачень та правової експертизи;
Шемшученко Ю.С., академік Національної академії наук України, доктор юридичних наук, професор, директор Інституту держави і права Національної академії наук України;
Крупчан О.Д., академік НАПрН України, кандидат юридичних наук, професор, директор Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України;
Гриценко І.С., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Куліш В.В. віце-президент Української спілки підприємців малого та середнього бізнесу, Київський українсько-польський університет;
Чебеняк О.М. юрист;
Янковська Л.А. доктор економічних наук, професор, ректор Львівського університету бізнесу та права.

Редакційна колегія

Костицький В.В., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор (*голова редакційної колегії*);
Новицька Н.Б., доктор юридичних наук, старший науковий співробітник (*перший заступник голови редакційної колегії, заступник головного редактора*);
Варналій З.С., доктор економічних наук, професор (*заступник голови редакційної колегії*).

Члени редакційної колегії

Басай О.В., кандидат юридичних наук;
Білорус О.Г., член-кореспондент Національної академії наук України, доктор економічних наук, професор;
Бонайн Джон професор Орегонського університету (США);
Безклубий І.А., доктор юридичних наук, професор;
Васильців Т.Г., доктор економічних наук, доцент;
Виноградова Н.О., кандидат юридичних наук, приватний нотаріус;
Галянтич М.К., доктор юридичних наук, професор;
Гетьман А.П., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Гетьманцев Д.О. доктор юридичних наук, професор;
Гудзинський С.О., кандидат економічних наук;
Дзера О.В., член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Дрига С.Г., доктор економічних наук, старший науковий співробітник;
Захарченко П.П., доктор юридичних наук, професор;
Зянько В.В., доктор економічних наук, професор;
Іванов Ю.Б., доктор економічних наук, професор;
Єфименко Л.В., кандидат юридичних наук;
Костицька І.О. кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник;
Кармаза О.О., доктор юридичних наук, доцент;
Костенко О.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Костицький М.В., академік НАПрН України, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, доктор юридичних наук, професор;
Кравців В.С. доктор економічних наук, професор;
Кравчук А.В. доктор економічних наук, професор;

Кузьменко О.В., доктор історичних наук, професор, академік Української академії історичних наук;
Кузнєцова Н.С. академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Лапечук П.І., кандидат сільськогосподарських наук, доцент;
Лінецький С.В., юрист;
Луць В.В., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Майданик Р.А. академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Мазур І.І., доктор економічних наук, професор;
Мірошніченко А.М., доктор юридичних наук, доцент;
Нагребельний В.П., член-кореспондент НАПрН України, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, професор;
Новицький А.М., доктор юридичних наук, професор;
Романко С.М., кандидат юридичних наук, доцент;
Теплюк М.О., доктор юридичних наук;
Тимошенко М.О. кандидат юридичних наук;
Осетинський А.Й., кандидат юридичних наук, доцент;
Притика Д.М., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Пузанова Г.Й., кандидат юридичних наук, доцент;
Селіванов А.О., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Селівон М.Ф., академік НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Сопільник Л.І., доктор юридичних наук, професор;
Футей Богдан суддя (США);
Фурса С.Я., доктор юридичних наук, професор;
Шуба О.В., доктор політичних наук, професор;
Щербина В.С., член-кореспондент НАПрН України, доктор юридичних наук, професор;
Юрків Н.Я., доктор економічних наук, доцент, Заслужений економіст України;
Янковська Н.А. доктор економічних наук, професор;
Ярошенко О.М. доктор юридичних наук, професор.

Редакція журналу не завжди поділяє позиції авторів з приводу висловлюваних проблем і не несе відповідальності за зміст авторських публікацій.

Журнал рекомендовано до друку Рішенням Вченої ради Інституту законодавчих передбачень і правової експертизи (протокол № 6 від 14.06.2017 р.).

Реєстраційне свідоцтво КВ № 11591-4631IP видане Міністерством юстиції України 02.08.2006.

Постановою ВАК України від 26 січня 2011 року №1-05/1 економіко-правовий науково-практичний журнал «Малий і середній бізнес (право, держава, економіка)» внесено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі «Юридичні науки» та «Економічні науки».

Інститут законодавчих передбачень і правової експертизи 01034, м. Київ,
вул. Паторжинського, 4, оф. 8
тел./факс 278-50-12
e-mail редакції: j_msb@ukr.net або natalka_bn_@ukr.net

Підписано до друку 28.07.2017
Формат 60*84/8. Наклад 300пр.

Видавець і виготовлювач – «Видавничий дім»АртЕк»
вул. Оленівська, 8, м. Київ, Україна 04080
Тел./факс (044)426 19 62
Тел.: (067) 440-11-37
e-mail ph-artec@ukr.net
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції
Серія ДК №4779 від 15.10.2014 р